

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

2007:1

Indhold

Artikler:

<i>Bjørn Westerbek Dahl</i> : Valentin »den gamle graver«	1
<i>Svend Jacobsen</i> : Herredsfoged Troels Winther på Astrupgård i Brøns Sogn – en stærk sønderjysk ane	17
<i>Michael Dupont</i> : Arv og skifte. Arve- og skiftepraksis i Helsingør i 1570erne	63
<i>Lise Lund</i> : Var Hans Thomesen og Inger Hansdatter Krarup forældre til Christian Krarup	89
<i>Rikke Elise Roos</i> : Værløse i 1900-tallets første årti – en lokal- historisk undersøgelse af en landsbys handelsrelationer på grænsen til industrialiseringen	105

Småstykker:

<i>Charlotte Lindhardt</i> : Drivevejen – gå i stude drivernes fodspor . . .	123
<i>Gitte Bøgendorff Høstbo</i> og <i>Stella Borne Mikkelsen</i> : Internettets muligheder med en dybere beskrivelse af Arkivalier- online, Dansk Demografisk Database samt FamilySearch . . .	127
<i>Michael Dupont</i> : Dagligdagsskriftens udvikling i Danmark. Gotisk kursiv 1500-1600	134

Orientering:

Love for Samfundet for dansk genealogi og Personalthistorie .	140
---	-----

Anmeldelser:

Jens Toftegaard Jensen og Jeppe Nordskov: Købstadens Metamorfose: Byudvikling og byplanlægning i Århus 1800-1920 (<i>Adam Lindgreen</i>)	142
Paw Stylsvig Jeppesen: Myten om den lykkelige selvejerbonde (<i>Adam Lindgreen</i>)	142
Melle Kruse: Wo finde ich was? Hausbuch sur Personen-, Familien- und Hausforschung im Archiv der Hansestadt Lübeck (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>)	143
Kirsten Lylloff: Barn eller fjende? – uledsagede tyske flygtningebørn i Danmark 1945-49 (<i>John V. Jensen</i>)	144
Flemming Chr. Nielsen: Ind i verdens vrimmel – Søren Kierkegaards ukendte bror (<i>John V. Jensen</i>)	145

Billedet på omslaget:

Marie Larsen (født 16/4 1853) fotograferet i begyndelsen af 1900-tallet, mens hun bar brænde fra skoven. Billedet er et af de mange tusinde billeder, der findes rundt omkring på landets lokalarkiver. Rikke Elise Roos artikel, s. 105 ff., bygger på det tilfældige materiale, der ofte ligger på lokalarkiverne. Billedet ses også på side 114. Dets overflade er skadet over Marie Larsens nederdel.

Valentin »den gamle graver«

Af Bjørn Westerbeek Dahl

Valentin von Spangenberg arbejdede som graver for Frederik den 2. og Christian den 4. og udførte adskillige opgaver i Nordsjælland og København. Han har tidligere kun været et navn blandt mange andre ukendte, men ved at gennemgå trykte og især utrykte kilder, er det lykkedes at få et rids af hans omfattende virksomhed fra han nævnes første gang i 1577 til hans voldsomme død i 1611. Tilmed tyder et og andet på, at det er muligt at knytte ham til en af nordtysklands mest begavede gravere i 1560'erne.

I 1611 blev »Valentin den gamle graver« dræbt uden for Kalmar i forbindelse med det danske forsøg på at erobre den svenske fæstning.

Valentins ulykkelige skæbne omtales i et brev fra den ledende feltherre Breide Rantzau til kansler Christian Friis, der trods den lidt upræcise formulering fra Rantzaus side næppe har været i tvivl om, at det var skansegraveren Valentin von Spangenberg, der her havde fundet afslutningen på sit lange liv. Rantzau beklagede Valentins død, der sammen med det samtidige tab af ingeniøren Bartholomæus von Schmalfeldt betød, at de danske tropper ikke havde nogen eksperter tilbage, der »vidste noget om miner«.¹

Valentin von Spangenberg, hvis fornavn i øvrigt oftest optræder som »Falentin« med tydeligere markering af, hvorledes navnet blev udtalt, havde sammen med en formodet slægtning Melchior von Spangenberg siden 1607 været travlt optaget af at ombygge Københavns gamle Østervold på strækningen fra Nørreport til Bremerholm. Men da Kalmarkrigen i 1611 brød ud, blev arbejdet her afbrudt, og i hvert fald Valentin indrulleret i de danske styrker, der skulle erobre Sverige.

Valentin Spangenberg havde været i dansk tjeneste siden slutningen af 1577, altså i 34 år, og havde siden sin tiltræden udført mange opgaver af vidt forskellig art.

Fiskedamme

Det begyndte forholdsvis beskedent, om man ellers kan sige det om udgravning af fiskedamme. Det foregik i Teglstrup Hegn vest for Helsingør, hvor terrænet var fyldt af øst-vestgående højderygge med mel-

lempliggende lavninger med moser og søer, der var ideelle til anlæg af fiskedamme. Og hvad måske var det bedste: Fiskedamme her ville ligge tæt på Kronborg Slot, der netop var under opførelse.

Valentin von Spangenberg arbejdede efter kontrakter med Johan Taube, der var lensmand i Frederiksborg og Kronborg Len. De originale kontrakter er gået tabt, men de citeres fyldigt i Øresundstoldregnskaberne, for det var kongens egne midler, der finansierede anlæggelsen.²

Ifølge den første kontrakt fra 1577 skulle Valentin og hans folk uddybe den gamle Stubbedam i Teglstrup Hegn.³ Ved udløbet af Stubbedammen skulle der lægges en dæmning på ca. 10 meters bredde og med en højde, som Valentin skulle gøre så stor som mulig. Det vurderedes til fem dages arbejde og til en overraskende høj pris på 280 daler. Desuden skulle Valentin udgrave en helt ny fiskedam, kaldet Fogeddammen, for yderligere 600 daler.

Endnu samme år indgik Taube kontrakt med Valentin om nok en fiskedam »ned mod stranden mellem den store Lappesten og Lunde-gård«, altså et sted mellem vore dages Hellebæk og Marienlyst.⁴ Den skulle være 3,1 m dyb og forsynes med en dæmning og et udløb ud mod Kattegat. Den skulle han have 120 daler for. Og som om det ikke var nok fortingede lensmanden med Valentin om udgravning af Sortedam neden for Kronborg Ladegård.⁵ Den skulle være godt 4 m dyb og have udløb til Klaresø via en sluse. Også her skulle der lægges en dæmning på ca. 3,7 m og være så lang som Johan Taube havde vist Valentin det. For dam og dæmning skulle han have 200 daler.

Året efter fortsattes arbejderne, da Valentin lagde en 60 m lang og 15 m bred dæmning på 8½ meters højde ved Skrædderdammen for 200 daler.⁶

Også ved den gamle Hestehave ved Teglstrup Vang lagde han en dæmning. Den skulle være på 60 meters længde og være opsat med jord og tørv og have et udløb ned mod Hammermøllen i Hellebæk. En udvidelse af denne dæmning blev genstand for en specifik kontrakt mellem Taube og Valentin samme år.⁷

Det kan være vanskeligt at følge Valentins arbejder, for dammene har skiftet navn, og som det fremgik af den første kontrakt, var der ældre fiskedamme i området, og dem kender vi intet til. Hele området udgjorde dog et vidtløftigt system af søer og damme, hvis vandstand nøje blev bestemt ved de mange dæmninger og sluser og som indbyrdes var forbundet med et system af grøfter og småkanaler. Endnu i vore dage kan man i Teglstrup Hegn ses resterne af 1500-tallets fiskedamme, om end de fleste naturligvis er groet til i de mellemliggende århundreder og nu henligger som moser.

I Teglstup Hegn ses endnu resterne af de mølle- og fiskedamme, som Valentin von Spangenberg udgravede i 1570-erne og det følgende tiår. Et stemmeværk af samme enkle konstruktion som det moderne, der her vises, blev benyttet til at styre vandets gang. Her ses værket mellem Hvidelykkedam (i baggrunden) og Kobberdammen. Foto: BWD, december 2006.

Kronborg

Men netop omkring 1577 påbegyndtes den store transformering af Krogen til Kronborg Slot, og her kunne en graver som Valentin Spangenberg naturligvis bruges. Første gang han nævnes her var i 1578, da han indgik kontrakt med Johan Taube om at lægge et fundament i voldgraven vest for slottet for 220 daler.⁸ Samme år skulle han uddybe kælderens under den store sal fra kirkemuren til det store tårn, altså i slottets sydfløj. Det fremgår, at det var bygmesteren Hans van Paeschen selv, der havde anvist Valentin længden og bredden på arbejdet.⁹ I kontrakten med Taube indgik også, at Valentin og hans folk skulle fjerne de sten, der stod omkring en brønd i kælderens, og de sten, han i øvrigt måtte støde på under sit arbejde. Stenene skulle han derefter anbringe, hvor man havde anvist ham det. Jorden fra kælderens skulle føres op til den store bastion, der da var under opførelse. Det var enten den sydvestlige eller den nordlige hjørnebastion. Det skulle han have 130 daler for.

Året efter var hele året viet til arbejde på Kronborg: Han indgik to kontrakter med Taube om forskellige arbejder:¹⁰ Han skulle efter den første oprensning den nordlige voldgrav for 380 daler. For den anden skulle han lægge et nyt fundament af kampesten i den store voldgrav ud

mod øst i stedet for det, som Hans van Paeschen ikke havde lagt dybt nok få år forinden. Herfor skulle han have 150 daler. Begge arbejder afsluttedes det følgende år.¹¹

Fra begyndelsen af 1579 optræder Valentin graver i listerne over plids-folket på Kronborg.¹² Han var altså blevet tættere tilknyttet slots- og fæstningsbyggeriet og ses i rullerne fra og med 18. januar. Han synes at have afløst en Henning Werencke graver, der optræder i regnskaberne i 1577 og mere spredt i de følgende år.¹³ Af arbejdslisterne ses det, at Valentin von Spangenberg fik 10 sk. pr. dag, i vintermånederne dog kun 8 sk., da man åbenbart forventede en mindre arbejdsindsats på grund af mørke og kulde. Han var dermed bedre lønnet end sin forgænger, der fik 7 sk. pr. dag. Han fik også mere end en vis Alexius graver, der blot fik 6 sk. pr. dag. Valentin synes med sin høje løn altså at have været bedre kvalificeret end sine kolleger, uden at vi kender baggrunden herfor.

I 1580 optræder Valentin igen på arbejdslisterne, der desværre er meget karrige med oplysninger om, hvad han egentligt arbejdede med: I april »opfyldte« han kirken på Kronborg, og i juni forestod han lergravning til brøstningen på voldene i 7 dage. På listerne for maj er han pludseligt forsvundet, og man må andre sig over, hvor han har været, og hvad han har lavet i den måned.¹⁴

Året efter, i 1581, indgik han imidlertid en ny kontrakt med Johan Taube om udgravning af fundamentet til en bygning på Kronborg mellem kirken og Dronningens kammer efter bygmesterens anvisninger.¹⁵ Det var fundamentet til den smalle østfløj. Og i 1582 har han vel arbejdet støt og roligt med afslutningen af det foregående års arbejder, men han fik flere mindre opgaver at varetage: Han skulle sørge for at få en skude med mur- og tagsten til Hørsholm, rengøre »brogaderne« i Helsingør, hvad der så end menes med det, føre en ladning tørrede fisk op til Kronborg – og så havde han i øvrigt også fået tid til at arbejde på en mølledam ved Hulerød, det nuværende Dronningmølle.¹⁶

I marts 1583 indgik han igen en kontrakt med Taube. Denne gang om udgravning af fundamenterne til den store bastion Ridderposten på Kronborgs nordvesthjørne (nu Frederik den 4.s Bastion).¹⁷ Det var et gigantisk arbejde: Graven til fundamentet skulle være godt 250 m i længden og 8 m i bredden, og desuden skulle der være en hemmelig gang tværs gennem voldgraven 1½ m under vandspejlet. Valentin skulle lade sine folk øse vandet ud af voldgraven og i øvrigt hjælpe muremesteren med at lægge det underste lag sten til den store bastion. Det skulle han have 700 daler for.

Men i maj havde Taube forhandlet videre med Valentin om udgravning af »grunden ved den ny postej [d.v.s. bastion]« for yderligere 4000

daler. Det var et astronomisk beløb, og kongen skrev til rentemestrene om at overveje sagen nærmere og sammen med Taube forhandle med Valentin om betingelserne for arbejdet.¹⁸ Vi kender ikke meget hertil, men en meget stor og i øvrigt uspecificeret udgiftspost i Øresundstoldregnskabet på 3.355 daler i 1583 antyder, at Valentin fik entreprisen.¹⁹ Gennem bastionen løb, frem til Frederik den 3.s tid, den lange indgang til slottet. I vore dage er bastionen bedst kendt for sine vidtløftige kasse-matter.

På trods af arbejdets omfang kendes meget lidt til den praktiske side af byggeriet: I lensregnskabet ses det blot, at Valentin Spangenberg 1582/83 fik 6 tylter deller og 196 hjulbøre »til gravene«.²⁰

I det hele taget var der adskillige udbetalinger til Valentin i løbet af 1583.²¹ Sammen med 31 arbejdsfolk havde han øst vand ud af Kronborgs vinkælder, ført sand til et sted i muren, der var faldet sammen, læsset tømmer på vognene, gjort den lange sal (danse- eller riddersalen) ren, fjernet vand fra gravene med meget, meget mere. En enkelt arbejdsopgave fylder godt i regnskaberne: Det var afregninger for transport af materialer op til slottet, hvor Valentin førte tømmer og sten frem til håndværkerne. Han blev også betalt for at læsse og transportere kampesten fra »marken og skovene« til byggeriet. Alt i alt antyder det, at Valentin har optrådt som hovedentreprenør på det lidt grovere byggearbejde på Kronborg.

Den anden store opgave var bygningen af stenkister: De var almindelige som fundamenter til dæmninger, der var udsat for nedbrydning fra åbent vand, og bestod, som navnet antyder, af store kasser af tømmer, der blev fyldt med sten og sand. Her ved Kronborg har de rimeligvis ligget mellem slotsgraven og Øresund. I 1583 fyldte Valentin von Spangenberg hele 20 kister med kampesten. Yderligere 2 stenkister blev lagt ved den ny toldbod i Helsingør, muligvis som fundament for en skibsbro.²²

I de følgende år fik han adskillige beløb for arbejder i og omkring Kronborg. Regnskabsoplysningerne er dog ikke specifikke, og det var tydeligt at slottet var ved at være færdigt.²³

Endnu i 1586 arbejdede Valentin Spangenberg på Kronborg, da han fik 100 daler for at fylde huller, der var »mellem brokarrerne« ud for Kronborg.²⁴ Det var sandsynligvis et reparationsarbejde og angik vel de stenkister, der var blevet lagt ud i 1583.

Kongeveje

I udgiftsregnskabet for Øresundstolden for 1585 findes et regnskab for kongevejen mellem Kronborg og Frederiksborg, hvoraf det ses, at Valentin von Spangenberg også her var hovedentreprenør.²⁵

Desuden findes en rulle over folk, der havde udført vejen mellem »Teglstrup og Kongens Mølle« (i Hellebæk). Også her ses Valentin igen som den ledende ved gravearbejdet med en aflønning af 12 sk. pr. dag, hvor den menige arbejder fik 5 sk. Som medhjælp havde han graveren Morten von Kölln, der dog kun fik 8 sk. pr. dag.

Velsagtens som følge af sit arbejde med kongevejen og vejen til Hellebæk fik Valentin Spangenberg i 1587 livstidsfæste på gården Ridderstrup ved den nuværende bebyggelse Reerstrup på landevejen mellem Helsingør og Hillerød.²⁶ At det netop var landevejen, der trak Valentin til dette sted, viser den omstændighed, at han som kompensation for overdragelsen skulle have tilsyn med den ny vej »mellem Kronborg og Frederiksborg«, så den altid kunne blive holdt i god stand. Han var altså ikke »opsynsmand« i ordets snævre forstand, men tilsynsførende med vejens tilstand.

Gården Reerstrup optræder i regnskabet for Kronborg len for 1592/93, da det nævnes, at »Valentin graver« havde den ene af to gårde i Reerstrup, som ifølge jordebogen årligt ydede 1½ tønne smør og 3 tønder havre i årlig afgift.²⁷ Da livsbrevet fritog ham for »landgilde, ægt, arbejde og anden tyng« forekommer det lidt selvmodsigende, men det er ikke sjældent i ældre regnskaber at se en normeret fordring gentaget i det næsten uendelige, selvom der efter en bevilling ikke skulle betales. Det blev så »regnskabsforklaret« ved en afkortning i regnskabets samlede indtægter.

Vi kender ikke meget til Valentins senere arbejder med vejen. Kun en enkelt oplysning synes bevaret, da »han og hans selskab« i 1604 fik 12 daler 5 sk. »for arbejder på den ny vej mellem Kronborg og Frederiksborg«. ²⁸ Det var jo et yderst beskedent beløb og kan kun have dækket over en mindre reparation.

Muligvis som følge af sine mere civile aktiviteter med anlægget af vejen, blev Valentin graver aftakket fra Kronborg i oktober 1588. Her blev han afløst af Christian – eller Christen – Jacobsen, der ifølge Øresundstoldregnskabet skulle have ansvaret for »fiskedammene« i stedet for Valentin.²⁹ Han fik dog kun 4 daler pr. måned for sin ulejlighed mod Valentin Gravers 6 daler, og dennes arbejde har velsagens været mere omfattende. Oplysningen viser, at Valentin von Spangenberg også har haft de kongelige fiskedamme under sig efter at han i 1578 blev trukket til arbejdet på Kronborg.

Kronborg – igen

Allerede i april 1589 dukker Valentin Graver op i Helsingør igen, da han sammen med kollegaen Påske Graver arbejdede ved Kronborgs rende-

Der findes ingen samtidige gengivelser af de kongeveje, Valentin von Spangenberg arbejdede på. Men da den svenske generalkvartermester Erik Dahlberg i 1658-1660 arbejdede på en nybefæstning af Kronborg, tegnede han flere kortskitser af Helsingørs omegn, hvoraf dette med stiplede linie viser kongevejen fra Kronborg mod Frederiksborg. Den har kun interesseret Dahlberg frem til Asminnerød ved Fredensborg. Reerstrup er angivet omtrent midtvejs. Riksarkivet, Stockholm. Enskilda samlingar. Erik Dahlberg. Vol. C1-C2, kartor o. ritn. Nr. 8, bl. 2. Kartavd., m:a form.

bane.³⁰ Valentins indsats var dog beskednen, og han blev kun aflønnet for én dag. Men i længden har man ikke kunnet undvære ham, og enden blev da også, at han i april 1591 blev genansat i tjenesten.³¹

I de følgende år optræder han på lønningslisterne for »Krigsfolket« på Kronborg med sin gamle løn på 6 daler pr. måned og hvert halve år en ekstra ydelse i sold og klædning for 6 daler. Hvad han har udført eller beskæftiget sig med vides ikke. Kronborg havde på dette tidspunkt ikke en fæstningskyndig ingeniør eller konduktør ansat, og man gætter næppe helt forkert, hvis man opfatter Valentin von Spangenberg som tilsynsførende med bastioner og grave. I øvrigt kan han have udført alskens forefaldende arbejde, uden at det har sat sig spor i korrespondance og regnskaber.

Det er mærkeligt at se, at samtidigt med at Valentin von Spangenberg optræder på rullen over soldater, optræder sammesteds og på samme tid en menig soldat på Kronborg med navnet Valentin von Spangen-

berg.³² Han var ansat under graverens aftakning mellem 1588-1591 og havde selv orlov i en periode, hvor »Valentin Graver« fortsat fik udbetalinger. Denne »anden« Valentin von Spangenberg forsvinder ud af regnskabet i 1603, men de nærmere omstændigheder kendes ikke, da udgiftsregnskabet for netop dette år er gået tabt. Men det står fast, at der altså ikke kan være tale om samme person. Om disse to har været i familie med hinanden, vides heller ikke. Navnetilføjesen »von Spangenberg« er imidlertid ikke helt ualmindelig.

Valentin Graver optræder fra 1. juli 1597 i forbindelse med en omfattende fornyelse af »brokarene« eller stenkisterne omkring Kronborg, der jo var blevet lagt 15 år tidligere.³³ De blev som omtalt repareret i 1586, og var nu blevet ødelagt som følge af den udsatte beliggenhed. De gamle stenkister blev tømt og nye kister blev forfærdiget. Valentin Graver og hans folk tømte stenene fra de gamle kister over i de nye.

Kanal- og grøftegravning

Blandt Valentin Spangenbergs arbejder må i særlig grad fremhæves hans virksomhed med udgravning af kanaler og grøfter. Det var på sin vis en fortsættelse af hans virksomhed ved fiskedammene: Allerede i 1582 nævnes det, at han havde gravet en møllegrav ved Hulerød, altså ved nuværende Dronningmølle, og året efter skulle han udgrave selve mølledammen.³⁴ Her skulle der bygges et møllehus og yderligere en grøft til afløb for vandet derfra ud til stranden. Fortingningen lød på 1500 daler, og så var det kun kanalen fra Dronningmølle til Kattegat, Valentin skulle tage sig af.

Det var den første af fire kanaler, som Valentin kom til at grave: I 1600 udgik der en ordre til lensmanden over Frederiksborg Len Peder Mund om, at Øvre og Nedre Mølle på Halsnæs nord for det nuværende Frederiksværk var »øde« på grund af sandflugt. Det var de to møller, der lå ved Arnakke Å, der fungerede som afløb for Arresø. Peder Mund havde tidligere undersøgt sagen og foreslået at grave en ny kanal og forlægge møllerne hertil, og kongen beordrede derfor Mund til at få Valentin til at grave åen ud efter dette forslag. Det var en hasteopgave, for Mund skulle få Valentin til med det første at tage fat på arbejdet, så det kunne være færdigt senest 8 uger senere.³⁵ Hvis åløbet ikke kunne føre overskudsvandet fra Arresø ud i Roskilde Fjord, ville store arealer omkring søen blive oversvømmet, som det skete i begyndelsen af 1700-årene.³⁶ Spangenbergs uddybning af åløbet, som vi i øvrigt ikke kender yderligere til, foregreb således anlæggelsen af Arresøkanalen ved det senere Frederiksværk mellem 1717 og 1721, men den er sikkert hurtigt igen blevet ødelagt af sandflugten.

Allerede i 1601 gik det løs med en ny kanal: Da opførtes et smeltehus – en kobbermølle – ved Hellebæk og her gravede Valentin og »hans medhavende plidsfolk« en grøft, så vandet kunne løbe fra den ny mølle til den lidt ældre hammermølle.³⁷ Det angives at være mellem Hvidelykkedam og Horsebækdam, men den er i dag vanskelig at lokalisere. Der blev udjævnet en bakke og opsat kampesten langs grøftens sider. For arbejdet fik Valentin knapt 300 daler.

Året efter lagde Valentin og hans folk en ny dæmning neden for den gamle dæmning ved Hvidelykkedam, ligeledes for omkring 300 daler.³⁸ Ved stranden neden for »Kongens Mølle« lagdes i juli nye stenkister til erstatning for nogle ældre, der var blevet ødelagt af is den foregående vinter.³⁹

Allerede i april samme år havde Valentin anlagt en ny vej fra Lunde-gård (nuværende Marielyst i Helsingør) gennem skoven til de to møller i Hellebæk.⁴⁰

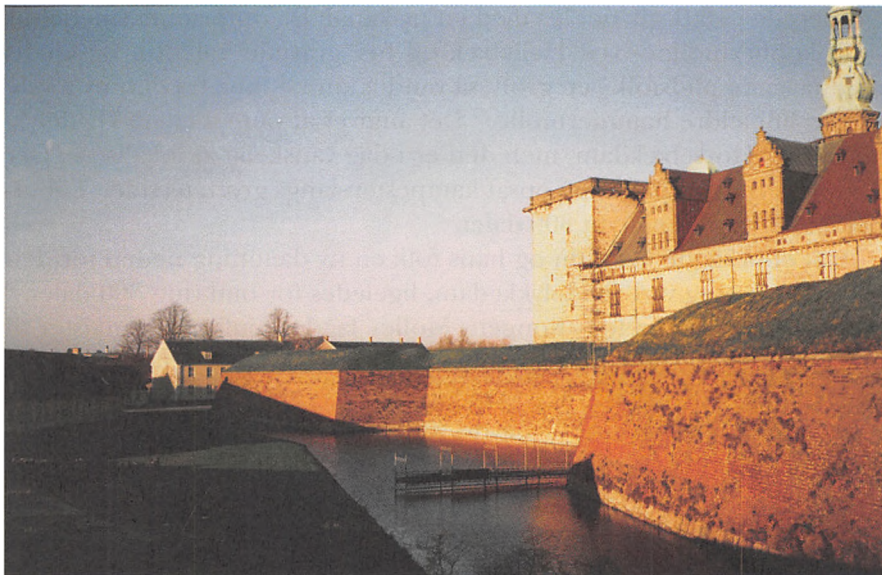
I 1605 indgik Valentin igen en kontrakt med kongen om gravning af en grøft eller en kanal til afledning af vand:⁴¹ Denne gang var det en kanal fra Esrum Sø frem til møllen ved Esrum Kloster. Den skulle angiveligt være godt 1.375 m lang. Bredden skulle være på 6½ m, og dybden 1,8 m. Kontrakten indeholdt desuden en nøje beskrivelse af, hvorledes den opgravede jord skulle lægges op mod en nærliggende mose, for at den åbenbart kunne fungere som dæmning, og kanalens sider skulle lægges med risværk, så sandet ikke faldt ned i vandet igen. Ved møllen skulle Valentin bygge en sluse med to skotter og anlægge en lille havn til to både. Uden for kanalen skulle han lægge 4 stenkister, hver på ca. 3,7 m længde og bredde af tømmer fra kongens skove.

Hermed var arbejdet ikke slut, for Valentin skulle desuden grave en stor grøft fra den gamle å gennem klosteret. Den skulle være 375 m lang, 3,75 m bred og 1,8 m dyb.

Arbejdet skulle udføres for i alt 450 daler, som Breide Rantzau skulle udbetale ham i passende portioner, indtil arbejdet var udført.

Kronborg – en sidste gang

Endnu mens han blev betroet disse opgaver, blev han – eller måske kun hans folk – benyttet til forskellige rutineopgaver som losning af skibe med materialer til Kronborg og Frederiksborg Slot. I 1601 og 1602 ankom der store mængder af gotlandske bloksten til Helsingør.⁴² I 1602 således med de kongelige skibe »Hector« og »Den blå Løve«. De kunne ikke lægge til kaj i Helsingør, og stenene måtte derfor losses over på pramme og mindre både, før de kunne føres i land. Også Valentins kollega på Kronborg Påske graver ses i denne funktion.⁴³

Kronborg blev i sidst i 1600-tallet omgivet af en ny befæstning (Kronværket) med en foranliggende voldgrav. Den gamle voldgrav foran 1500-tals befæstningen omkring slottet blev dog liggende. Det var her Valentin von Spangenberg fik entrepriser på gravearbejdet. Foto: BWD, december 2006.

Dette rutinearbejde foregik samtidig med at Valentin og hans folk lagde kampestensfundament til de stakitter, hvormed man spærrede Kronborg og befæstningen af for uvedkommende. Valentin lagde også fundamenter til plankeværker omkring Jægergården, vaskehuset og Lunde-haven i nærheden af Kronborg Slot. Selve tømrerarbejdet blev dog udført af en lokal tømrermester, Jens Ibsen.⁴⁴

I 1604 indgik Valentin graver kontrakt med den nye lensmand på Kronborg, Jochum Bülow, om at bære mursten, kalk og klinker op på slottets galleri for 25 daler.⁴⁵ I forlængelse af denne opgave indgik han kontrakt om at lægge sten i stenkisterne ud for Kronborgs søndre »runddel«. De var udført af Påske tømmermand og Jochum von Seehusen, der skulle udføre selve tømmerkonstruktionen for 200 daler hver. Forbløffende nok skulle Valentin have 25 daler mere for at fylde dem med sten, men hans arbejde indebar måske også placeringen af kisterne de rigtige steder. Der blev opsat i alt 3 kister i løbet af 1604. Udgiftsregnskabet for det følgende år er gået tabt, og for 1606 kan ses, at der blev sat yderligere 3 kister i vandet.⁴⁶

Det var det sidste arbejde, Valentin von Spangenberg kom til at ud-

føre på Kronborg og i Nordsjælland: Selvom han på dette tidspunkt må have været en efter samtidens bedømmelse ældre mand, indgik kongen i februar 1607 en kontrakt med ham om opførelsen af ny befæstning mellem Nørreport og Østerport i København.

København

Det arbejde, som Valentin von Spangenberg indlod sig på i København, var et gevaldigt arbejde, måske det største Valentin Graver fik i sin levetid. Sammen med en Melchior von Spangenberg indgik han i februar 1607 kontrakt om gravearbejdet i forbindelse med moderniseringen af Københavns befæstning på strækningen fra Nørregade til Østergade, altså hele den gamle Østervold.⁴⁷ På denne godt 930 m lange strækning skulle den ældre befæstning omformes til et moderne bastionært anlæg med volde af jord og med en foranliggende vandfyldt voldgrav. Og netop med sådanne arbejder havde Valentin jo arbejdet på Kronborg og ved de mange andre jordarbejder i Nordsjælland.

Melchior von Spangenberg omtales (som Valentin) som »graver« og var sandsynligvis Valentins bror. Han synes ikke at have arbejdet i Danmark tidligere og er måske blevet kaldt til arbejdet i København på grund af dets vidtløftighed.

De fik i fællesskab udbetalt 12.529 daler fra februar 1607 til november 1610. Om voldanlægget da var færdigt vides ikke, men efter krigen blev arbejdet genoptaget, muligvis efter et andet projekt, der ikke tillader os at slutte om karakteren af de to Spangenbergbrødres indsats.

Dog må det opfattes som mest sandsynligt, at Valentin og Melchior Spangenberg har fungeret som entreprenører på det store arbejde, og der er intet i Valentins tidligere opgaver, der afslører ham som mulig ophavsmænd til moderniseringen af den københavnske befæstning. Han udførte det, han blev sat til og var ikke selv bygmester eller ingeniør. Melchior Spangenberg, der jo også benævnes som »graver«, har næppe heller besiddet en sådan ekspertise.

Selvom de to Spangenbergere havde nok at se til med Østervold, fik de i 1608 ansvaret for færdiggørelsen af den resterende del af Østervold, som ingeniøren Bartholomæus von Schmalfeldt havde indgået kontrakt om i 1608. I foråret 1609 havde han måttet give op, og arbejdet med udførelsen af voldstrækningen fra Østerport til Ankersmedjen (Holmens Kirke) blev overladt til de to Spangenbergbrødre, suppleret af graveren Morten von Kølln.⁴⁸

Morten Graver som han også kaldes er kendt fra byggeriet af Kronborg, hvor han dog synes at have haft en mindre fremtrædende rolle end Valentin von Spangenberg. De havde arbejdet sammen om konge-

vejen mellem Kronborg og Frederiksborg, og fra begyndelsen af 1590erne havde Morten Kølln hvert år fået 30 daler for at »vare« konge-vejen mellem Frederiksborg og København.⁴⁹ Nu synes han således at være blevet trukket til hovedstaden for at bistå med moderniseringen af Østervold sammen med Spangenbergene.

De tre gravere overtog 16 heste, 5 par seler, 7 tømmer og 8 kærre fra Bartholomæus von Schmalfeldts »bo«, og blev betalt fra april 1609 frem til august det følgende år. Morten von Kølln var kun med i 1609 og »varede« ifølge Øresundstoldregnskabet herefter igen sin kongevej. I alt fik »konsortiet« udbetalt 3.370 daler for denne del af voldarbejdet.

De to Spangenbergere fik i april 1608 udbetalt yderligere 325 daler for at nedbryde en skanse ved Østerport og opsætte en ny efter en kontrakt, hvis indhold ikke kendes.⁵⁰

Melchior von Spangenberg havde optrådt alene, da han i 1603 indgik kontrakt med Christian den 4. om udgravningen af Tøjhushavnen, og i 1610 lagde han fundamentet til en del af Rosenborg Slot.⁵¹

I september 1608 optræder en udbetaling til Melchior von Spangenberg fra rentemesternes kasse for at bryde 4000 sten ned »af den gamle mur ved Østerport«. ⁵² Det fik han det beskedne beløb af fire daler for.

På trods af sine meget omfattende arbejder i København, optræder Valentin von Spangenberg fortsat på lønningslisten over »Krigsfolket« på Kronborg. Herfra forsvinder han først den 22. september 1609, da en vis Caspar graver overtog hans stilling efter kongelig ordre. Det skete vel i erkendelse af, at han ikke mere kunne varetage opgaverne på Kronborg på grund af sine forpligtelser i København.

Med en udbetaling for arbejdet på Østervold den 11. november 1610 er det sidste gang, man hører til Valentin Spangenberg, før hans ulykkelige medvirken i belejringen af Kalmar i 1611. Der blev han dræbt i juni måned – og med en skæbnens ironi – sammen med den Bartholomæus von Schmalfeldt, hvis entrepriser på den københavnske Østervold han havde overtaget i 1609. Foran Kalmar optrådte Valentin von Spangenberg som minør, og det er vel krigen, der har gjort, at han havde specialiseret sig i denne teknik.

En »Jost Melchiorson Spangenberg« optræder flere gange omkring år 1600 – også med arbejder i Frederiksborg Amt. Han er muligvis den »Jost graver« som i oktober 1600 fik ansvaret for kronens karpedamme i Frederiksborg len. Arbejdet indebar i særlig grad vedligeholdelse og istandsættelse af dammene, og ikke mindst de grøfter, der førte vand til og fra dem. Som særligt ansvarsområde skulle han om vinteren sørge for, at dammene ikke frøs til. Til det formål fik han lov til at rekvirere en karl til hjælp fra hver by. Efter bestallingen skulle han desuden have an-

svaret for alle møllegrøfter i lenet, så de blev holdt fri for »slim og dynd«. ⁵³

For disse opgaver skulle han have 52 daler i årlig løn til sig selv og en medhjælper samt 2 sædvanlige hofklædninger og 2 oxehuder til støvler og månedkost og brændsel til sin bolig.

I forleningsbreve for 1604 og igen i 1612 nævnes lensmandens forpligtelser over for Jost Graver, men han nævnes ikke i det følgende forleningsbrev fra 1614. ⁵⁴ Det synes, at bekræfte, at han er identisk med den Jost Melchiorsen Spangenberg, der i de følgende år optræder som skansegraver i København.

Jost Melchiorsen Spangenberg må efter navnet at dømmes være en søn af Melchior Spangenberg, og hvis antagelsen om, at denne var en bror til Valentin, må Jost have været en nevø til den gamle graver.

Efter Kalmarkrigen fortsatte han faderens og farbroderens virksomhed som graver: I februar 1615 fik han løn for i 12 søgnedage sammen med en kollega Anders Nielsen graver at have lagt grundvolden under den bastion, som kongen ønskede at lægge ved farveriet [ved Farvergade], og en måned senere indgik de kontrakt med kongen om opførelsen af selve bastionens jordværk og volden herfra mod Vesterport samt den foranliggende voldgrav. ⁵⁵ Kontrakten blev indgået med Breide Rantzau – i dennes egenskab af statholder på Københavns Slot – og lød på 4.450 daler. Anders Nielsen betegnes som »afgangen« i juli 1616, og Jost von Spangenberg fortsatte arbejdet frem til maj 1618. Det var ikke færdigt, men blev da overladt ingeniøren Abraham de la Haye, der afsluttede byggeriet i løbet af det følgende år.

I 1617 havde Jost von Spangenberg sammen med graverne Jørgen Pedersen von der Wilster og Jørgen Drycker repareret den forbindelseskanal, der førte vand fra Peblingsøen ind i voldgraven, og som synes at være blevet ødelagt som følge af højvande. ⁵⁶

Selvom Jost von Spangenberg måtte opgive arbejdet på Vestervold i 1618, nævnes han en sidste gang i 1624. Da genopsatte han 3 »nedfaldne« stykker vold i Kongens Have. Det var velsagens jord fra slotsøens pyntebastioner, der var skredet ned i voldgraven. ⁵⁷

Den familiære baggrund

Navnet Jost synes samtidigt at løfte sløret for Valentin og Melchior Spangenberg familiære og professionelle baggrund. Navnet var ikke ukendt i samtiden. En voldmester Jost von Spangenberg optræder i hertug Ulrich af Mecklenburgs tjeneste, hvor han i 1560'erne var voldmester i Dönitz ved Elben. I 1568 påbegyndte han med 104 mand udgravningen af en kanal mellem Elben og floden Elde, der skulle være 2 mil lang og

have en bredde på mellem 9,2 og 13,8 meter og en dybde på 1,2-1,7 m. Da byggeriet var færdigt i 1572, blev Jost Spangenberg ansat som forvalter af kanalen.⁵⁸

Jost Spangenbergs aktiviteter i Mecklenburg minder således en del om Valentin Spangenbergs i Danmark en generation senere. Hertug Ulrich var far til dronning Sofie, hvis ægteskab med Frederik den 2. i 1572 beseglede det i forvejen nære bånd mellem Danmark og Mecklenburg.

Den Jost Spangenberg, der optræder i Mecklenburg i 1560'erne kan af gode grunde ikke være identisk med den Jost Melchiorson Spangenberg, der optræder i Danmark frem til midten af 1620'erne.

Slægtsforholdene kan imidlertid forklares på den måde, at to sønner af Jost Spangenberg omkring 1580 er kommet til Danmark, og dér har udøvet faderens profession. Den omstændighed, at Melchior Spangenbergs søn er opkaldt efter sin farfar, var ganske typisk for tidens navnetradition og synes at opveje den usikkerhed, der naturligvis ligger i, at vi ikke ved ret meget konkret om slægtsforbindelserne. Deres profession binder dem sammen på en måde, der antyder videre perspektiver, uden at vi kan gribe dem og bevise noget konkret.

Det rækker dog ikke ved, at man først og fremmest med Valentin Spangenberg fik en dygtig voldmester til landet, som kunne bruges til adskillige og meget forskellige opgaver, der tilfældigvis koncentrerede sig om entreprenør- og gravearbejde ved de store kongelige byggerier i Nordsjælland i Frederik den 2.s og første del af Christian den 4.s regeringsperioder.

Noter

1. Breve vedrørende Kalmarkrigen 1611, skrevne af statholder Brejde Rantzav til Kansler Christian Friis til Borreby, i: *Aarsberetninger fra Det Kongelige Geheimearchiv, indeholdende Bidrag til dansk Historie af utrykte Kilder*, 6. Bd., 1876-1882, s. 204.
2. Hovedkilden til denne artikel er udgiftsregnskabet til Øresundstoldregnskaberne i Rigsarkivet.
3. Som note 2, 1577, s. 1039.
4. Som note 2, 1577, s. 1040.
5. Som note 2, 1577, s. 1041.
6. Som note 2, 1578, s. 1233.
7. Som note 2, 1578, s. 1234.
8. Som note 2, 1578, s. 1234.
9. Som note 2, 1578, s. 1235.
10. Som note 2, 1579, s. 997 og 998.
11. Som note 2, 1580, s. 862.
12. Som note 2, 1579, s. 1092-1182.
13. Som note 2, 1577, s. 1038-1039.
14. Som note 2, 1580, s. 1001-1094.
15. Fr. Weilbach: Kronborgs Restaurering og Det gamle Krogen Slot, i: *Fra Frederiksborg Amt. Aarbog for 1934*, s. 26.
16. Som note 2, 1582, s. 1319, 1326 og 1354.
17. *Kancelliets brevøger 1580-83*, s. 644.
18. *Kancelliets brevøger 1580-83*, s. 689.
19. Som note 2, 1583, s. 1430.
20. Lensregnskab Frederiksborg Len 1582/83, udgifter.
21. Som note 2, 1582, s. 1331, 1334, 1337, 1347, 1351, 1356, 1366, 1400 og 1415.
22. Som note 2, 1583, s. 1429.
23. Som note 2, 1584, s. 183-1387 og 1585, s. 1165-1255.
24. *Kancelliets brevøger 1584-88*, s. 448.
25. Som note 2, 1585, s. 1295-1318.
26. *Kancelliets brevøger 1584-88*, s. 750.

27. Rigsarkivet. Lensregnskab for Kronborg Len. Jordebog. 1592-1593.
28. Som note 2, 1604, s. 88.
29. Som note 2, 1588, s. 369.
30. Som note 2, 1589/90, s. 1211.
31. Som note 2, 1590/91, s. 999.
32. Som note 2, se f. ex. 1588/89, s. 554 og de følgende års ruller over krigsfolket på Kronborg
33. Som note 2, 1597, s. 1507-1508.
34. *Kancelliets brevøger 1580-1583*, s. 483 og 671.
35. *Kancelliets brevøger 1596-1602*, s. 513-514.
36. Se Bjørn Westerbeek Dahl: Arresøkanalens udgravning 1717-18, i: *Prøven, Frederiksværksejens historiske Forening juni 2005*. Årg. 2, nr. 6, s. 13-17 og nr. 7, s. 14-19, ill.
37. Som note 2, 1601, fol. 46.
38. Som note 2, 1602, s. 1246.
39. Som note 2, 1602, s. 1254.
40. Som note 2, 1602, s. 1248.
41. *Kancelliets brevøger 1603-1608*, s. 269.
42. Som note 2, 1601, fol. 38.
43. Som note 2, 1602, s. 1218-1221.
44. Som note 2, 1602, s. 1218.
45. Som note 2, 1604, s. 68.
46. Som note 2, 1604, s. 73 og 1606, s. 61.
47. Rentemesterregnskab 1606/07, fol. 586-589; 1607/08, fol. 583-595; 1608/09, fol. 708-741; 1609/10, fol. 622-639; 1610/11, fol. 679-683.
48. Rentemesterregnskab 1608/09, fol. 740-741; 1609/1610, fol. 623-640; 1610/11, fol. 670-677.
49. Øresundstoldregnskabet. Udgift, diverse år.
50. Rentemesterregnskab 1607/08, fol. 593-594.
51. H. D. Lind: En liden Bremerholm-Krønike 1576-1648, i: *Museum 1892*, s. 55. – Rigsarkivet. Rentemesterregnskab 1610.
52. Rentemesterregnskab 1608/09, fol. 646.
53. *Kancelliets brevøger 1596-1602*, s. 544-545.
54. *Kancelliets brevøger 1609-1615*, s. 735-736.
55. Rentemesterregnskab 1614/15, fol. 478 og 480-483; 1615/16, fol. 464-471; 1616/17, fol. 528-535; 1617/18, fol. 622-628; 1618/19, fol. 604.
56. Rentemesterregnskab 1616/17, fol. 537.
57. Rentemesterregnskab 1623/24, fol. 165.
58. Jörn, Ewald: Der Bau der »Neuen Grabens« bei Dömitz 1568-72, i: *Mecklenburgische Monatshefte*, 11. Jahrgang. 1935. Juni, 126 Heft, s. 295-297.

Bjørn Westerbeek Dahl, f. 1952 har tidligere publiceret »en sådan kapabel person« i *Personallhistorisk Tidsskrift* 2001:2, samt *Kortets historie i Vejle Amt* 1993; *Vor Kongelige Fæstning Nyborg* 1995; De bastionære befæstninger 1600-1870 i: *Guide til Københavns befæstning*, 1996. Desuden talrige artikler om dansk historie og topografi. Adresse: Willemoesgade 61, 4.th., 2100 København Ø. E-post:bjdahl@comxnet.dk

Herredsfoged Troels Winther på Astrupgård i Brøns Sogn

– en stærk sønderjysk ane

Af Svend Jacobsen

Troels Winther, der levede for mere end 550 år siden, har et umådelig stort antal efterkommere – så mange, at en tilfældig, nulevende person af dansk afstamning har en ikke ringe sandsynlighed for at stamme fra ham. Det er derfor vigtigt at skabe sikkerhed for hans efterslægts tidlige forgreninger i 15- og 1600-tallet, hvorfor det er et centralt punkt i artiklen at dokumentere oplysningerne om de ældste slægtleds personer. Artiklen slutter med en ligeledes omhyggeligt dokumenteret redegørelse for, hvad man kan sige om slægten før Troels Winther. Hans enorme efterslægt, der findes i alle samfundslag og i alle egne af Danmark, vil blive emnet for en fortsættelse af artiklen i et senere nummer.

Indledning

Genealogen Forst de Battaglia indførte i 1948 begrebet »stærk ane«¹ som betegnelse for en person, der har efterladt sig en uhyre mængde efterkommere, eller omvendt: som optræder på en uhyre mængde anetavler. Herredsfoged Troels Winther på Astrupgård, der havde sit liv og sit virke i det vestlige Sønderjylland i sidste halvdel af 1400-tallet og som døde for omkring 500 år siden, er et typisk eksempel på en stærk ane. Jeg vil endda gå så vidt som at vove den påstand, at der ikke findes nogen med Troels Winther jævnaldrende eller senere person i Danmark, der har et så stort antal *påviselige* efterkommere som han.² Han har ganske vist en hård »konkurrent« i den vel nok mest kendte af slagsen, nemlig borgmester Christiern Nielsen i Varde, der var jævnaldrende med hans børn. En betydelig del af dennes efterslægt blev allerede behandlet af sognepræst Jens Vahl i slutningen af 1800-tallet i den måske mest refererede danske slægtsbog.³

Når Troels Winther bliver en så stærk ane, som tilfældet er, skyldes det flere forhold.⁴ En væsentlig ting er, at den geografiske spredning og forgrening af hans efterslægt allerede starter i 3. slægtled. Hans søn Peder

Troelsen havde tre børn, født i begyndelsen af 1500-årene, som i virkeligheden hver især med rette kunne kaldes stærke aner. Med et af disse børn flytter en gren til Ribe og i de følgende led til København og Skåne. Og fra de andre børn breder et par grene sig hurtigt til Tønder-egnen og Varde-egnen og formentlig til Fyn, således at der allerede i slutningen af 1500-tallet er sket en spredning til vidt forskellige geografiske områder. Mere om denne udbredelse af slægten følger senere.

To andre forhold skal nævnes som årsager til, at Troels Winther bliver en »stærk ane«. For det første er der i hans nærmeste efterslægt et usædvanligt righoldigt kildemateriale,⁵ ved hjælp af hvilket man f.eks. kan bevise de ovennævnte tidlige forgreninger. For det andet er det for en slægt med rod i det sydlige Jylland væsentligt, hvordan den klarede sig igennem perioden midt i 1600-tallet, hvor først indtrængende svenske tropper, senere polske »hjælpe«-tropper hærgede og plyndrede, hvorefter det hele sluttede med en voldsom pestepidemi i 1659.⁶ Troels Winthers efterslægt synes at have klaret sig rimeligt helskindet igennem denne periode.⁷

Jeg har i de sidste 20-25 år undersøgt Troels Winthers efterslægt i alle linier, dels ved egne arkivundersøgelser af hidtil uudforskede grene, dels ved at gennemse en lang række trykte stamtavler og slægtsbøger for at finde andre slægter, der helt eller delvis også tilhører hans efterslægt. Det er resultatet af disse undersøgelser, der skal meddeles i det følgende. Efter en rent statistisk redegørelse for slægtens udbredelse følger en omtale af, hvad der tidligere er skrevet om slægten, en gennemgang af kildematerialet til de ældste slægtled, lidt om slægtens adelskab og en overvejelse af mulighederne for at føre slægten tilbage før Troels Winther. Endelig følger til sidst en grundig gennemgang af de første fem slægtled af efterslægten. En summarisk gennemgang af efterslægten op imod vore dage følger i 2. del af artiklen.

Efterslægtens udbredelse, tidsmæssigt og geografisk

Indholdet i denne artikel bygger på kendskabet til næsten 40.000 forskellige efterkommere af Troels Winther. Når jeg understreger ordet »forskellige«, er det, fordi mange efterkommere – specielt de sønderjyske – selvfølgelig stammer fra ham på flere måder, så ovenstående antal ville blive mangedoblet, hvis en efterkommer talte, hver gang vedkommende optrådte på efterslægtstavlen.

I tabel 1 er angivet de intervaller, i hvilke efterkommerne i de enkelte slægtled er født. Det ses, som det altid er tilfældet ved store efterslægtstavler, at disse intervaller hurtigt bliver store, faktisk spænder de over mere end 125 år fra 10. slægtled. Som konsekvens heraf er de yngste i

Tabel 1: Statistisk oversigt over udbredelsen af Troels Winthers p.t. kendte efter-slægt.

Slægtled	Tidsperiode efter fødselsår	Geografisk udbredelse
1	o. 1420/25	Brøns
2	o. 1460-1480	+ Skærbæk
3	o. 1500-1515	+ Ribe
4	o. 1530-1570	+ København, Janderup v. Varde
5	o. 1570-1615	+ Skast, Emmerlev, Døstrup, Højer, fmtl. Odense
6	o. 1600-1660	+ hele det vestlige Sønderjylland, Ribe-egnen, Varde-egnen, Thy, flere sjællandske sogne, Skåne
7	1625-1704	+ yderligere Vest- og Nordjylland (Skagen), Viborg Amt, Sydslesvig, Norge
8	1650-1736	+ centrale og østlige sogne i Sønderjylland, Fyn, Lolland, Samsø, Bornholm
9	1681-1785	+ øvrige Jylland, Hirtsholmene, Grønland, Island, Tyskland, Holland
10	1706-1840	+ diverse mindre øer (Møn, Manø, Femø)
11	1727-1861	+ Færøerne, Frankrig, Rusland, USA, Vestindien
12	1746-1909	+ Asien, Afrika, Sydamerika, Australien
13	1781-1949	+ Canada, Mellemamerika, New Zealand
14	1818-1978	+ resten af Europa
15	1847-	
16	1869-	
17	1905-	
18	1923-	
19	1945-	
20	1965-	
21	1985-	

disse generationer født senere end de ældste i de følgende slægtled, ja, i 12. slægtled er de yngste født senere end nogle af de ældstes tip-tip-oldebørn! I hvert fald fra 15. slægtled må man formode, at der til stadighed fødes nye efterkommere, hvorfor der intet afslutningsårstal er på tidsperioderne derefter.

Til højre i tabel 1 er der kortfattet gjort rede for den geografiske udbredelse, idet der for hvert slægtled er tilføjet de nye områder, hvor slægten har bosat sig. Som nævnt i indledningen kan man se, at efter-

Ill. 1: Brøns kirke, et centralt element i slægtens historie, er en af landets længste landsbykirker. Den er som de fleste på egnen en romansk tufstenskirke og bygget i begyndelsen af 1200-tallet.

slægten hurtigt får bredt sig over et stort område. Således findes den allerede før år 1700 i store dele af Jylland, flere steder på Sjælland, bl.a. København, og er også etableret i Skåne, i Norge og syd for den nuværende dansk-tyske grænse.

Hvad der tidligere er udgivet om slægten

Den første trykte fremstilling af en større del af Troels Winthers efterslægt udkom i 1905 i form af værket *Slægten Astrup fra Astrupgaard i Nordslesvig gennem femhundrede år – personalhistoriske meddelelser af F. C. Sommer*, en stor, smuk bog i oktavformat. »På foranstaltning af en kreds af slægtens medlemmer fremtræder nærværende personalhistoriske arbejde«, skriver genealogerne F. C. Sommer og Louis Bobé i forordet til bogen og hentyder dermed til, at man i 1900 hos den norske familie Astrup i Kristianssand fandt nogle slægtsoptegnelser, som gav anledning

til, at interessen for slægtens historie blev vakt. De ældste slægtsoptegnelser, foretaget af provst Niels Nielsen Astrup i Roager Sogn i Sønderjylland i begyndelsen af 1690'erne, fører slægten tilbage til Troels Winther og yderligere et par generationer bagud, og Sommers og Bobés arbejde bestod bl.a. i at undersøge korrektheden af denne slægtslinie. Jeg vender tilbage til disse optegnelser i et senere afsnit. Ellers koncentrerer Sommer og Bobé sig om efterkommerne efter provstens søn Niels Nielsen Astrup, med hvem slægten kom til Norge, men medtager kun de mandlige efterkommere, altså bærerne af slægtsnavnet Astrup. Ganske enkelte andre grene af Troels Winthers efterslægt er sporadisk behandlet i en slags bilag.⁸ Endvidere indeholder bogen en lang række ordrette gengivelser af gamle dokumenter vedrørende Astrupgård og dens ejere.⁹

Næste bidrag til slægtens historie kom i 1948, da P. O. Andersen i *Sønderjysk Månedsskrift*¹⁰ skrev om fire sten, man havde fundet ved udløbet af Brøns Å, og som viste sig at være nogle næsten 400 år gamle gravsten over nogle af Astrupgårdens ejere. Som opfølgning til denne artikel havde genealogen Carl Langholz et par kommentarer i *Sønderjysk Månedsskrift* senere samme år.¹¹

I 1955, 50 år efter udgivelsen af den første bog om Astrup-slægten, besluttede en ny kreds af slægtens medlemmer at lade udarbejde en ajourført udgave af bogen, og det skete ved O. Delphin Amundsen.¹² Den nye udgave er et genoptryk af den gamle, hvad angår de ældste led på Astrupgård. De norske grene er ført de mellemliggende 50 år frem, og oplysningerne i artiklerne fra *Sønderjysk Månedsskrift* er medtaget, mens dokumentgengivelserne er udeladt.

I 1996 udgav jeg sammen med Hans-Ole Mørk den første egentlige efterslægtstavle for Troels Winther,¹³ omfattende samtlige efterkommere til og med 10. slægtled, hvor TW selv er første slægtled. Tavlen behandler samtlige personer ensartet og omtaler i alt 4717 efterkommere. Til gengæld indeholder den ingen egentlige levnedbeskrivelser.

I forskellige andre sammenhænge optræder dele af Troels Winthers efterslægt, f.eks. i Carl Langholz's store anetavleværk om berømte danskere.¹⁴ Heri findes bl.a. en oversigtstavle, der viser forskellige danske digteres afstamning fra Troels Winthers søn Peder Troelsen.¹⁵ Troels Winther optræder her på tre anetavler: Frederik Paludan-Müllers, Hans Egede Schacks og Harald Kiddes. På den ene af disse tavler er slægten ført yderligere fem led bagud fra Troels Winther¹⁶ (spørgsmålet om hans forslægt tages op i et senere afsnit af artiklen).

Endelig burde man vel i vore dage også nævne, at Troels Winther optræder på en lang række anetavler, der kan ses på internettet. Selv om kil-

dehenvisninger kun forekommer sparsomt her, er det dog tydeligt, at oplysningerne stammer fra én eller flere af de ovenfor nævnte fremstillinger.

Kilder til de ældste slægtleds historie

De første fem-seks generationer af Troels Winthers efterslægt levede, som det fremgår af tabel 1, på et tidspunkt, hvor kilderne til bondegenealogi i almindelighed ikke flyder specielt rigeligt. Det har derfor en vis interesse at se lidt nærmere på, hvordan vi alligevel kan etablere disse første slægtled med rimelig stor sikkerhed. Det drejer sig primært om følgende tre grupper af kildemateriale:

- I. Provst Astrups slægtsoptegnelser.
- II. Slægtens gamle gravsten.
- III. Diverse dokumenter vedrørende Astrupgård.

Ad I. Provst Astrups slægtsoptegnelser.

Jeg har ikke selv set de originale optegnelser, som formentlig stadigvæk findes hos Astrup-slægten i Norge. F. C. Sommer, som skrev den tidligere nævnte bog om slægten i 1905, må have set dem og har gengivet dem ordret i bogen, så denne afskrift må vi holde os til og stole på. I gengivelsen er årstallet for optegnelserne angivet som 169., så måske har det sidste ciffer været ulæseligt. Da præsten Anders Hebo, som optegnelserne var bestemt for, døde i november 1692, er det dog begrænset, hvor mange muligheder der er for slutcifret.

Optegnelserne udgør naturligvis det helt centrale punkt i vores kendskab til slægtens historie. Derfor gengives de ordret og med kursiv nedenfor efter Sommers bog med efterfølgende grundige kommentarer og overvejelser. Tallene i kantet parentes [] markerer de enkeltoplysninger og -udsagn, som fortæller noget om slægten, og som kommenteres efterfølgende.

»Efter den hederlige og meget vellærde mands hr. Friederichs, sognepræst i Gram, hans til mig mundtlige og skriftlige begiering paa hans hr. svogers, den hederlige og høylærde mands Magr. Andreas Nielsen Heeboes vegne [1], at jeg ville meddele hannem en liden fortegnelse om voris familie og herkomst fra vores fædres adelsædegaard udi Astrup, – da haver jeg tienstvilligst og skyldigst effterkommet min høytærede hr. fætters [2], Magr. Andr. N. Heeboes begiering og communiceret ham, hvis jeg for 40 aar siden, det første jeg kunne læse og skrive, af de bøger og gamle documenter, som da fandtes, dog udi feidetiden derefter distraheret [3], colligeret haver effterfølgende:

Anno 1408 efterlod den velbr mand Ejlerdt Juell sig paa Astrupgaard, som da

var 7 $\frac{1}{2}$ heele gaarde i Brøns og Skerbech sogner, tvende jomfruer, neml: Anna og Inger Ejlersdtrr Juel [4].

Nogen tid dereffter fremstillede sig en adelsmand af Vendsyssel ved navn Sven Winter [5], som havde i en duel dræbt en anden adelsmand i Vendsyssel, og hvilken, endog han havde erlanget kongl. may. fred, saa kunne han dog icke bekomme de adelige frenders fred, tænkte derfor at se sig om en sicker voning og leilighed her under fyrstendømmet Slesvig, begierede derfor og fick Anna Ejlersdtr Juel til sin gemahl og gaarden med dens pertinentier til sin ejendom.

Forbemelte velbr. Sven Winter og hans frue avlede tilsammen foruden andre flere børn Troels Winter; han beholdt gaarden i sin forrige frihed og befriede sig med velbr. junkers til Troiborg Peder Ranzows datter [6], og blev hannem, foruden anden morgengave eller udstyr, givet med hende 4 gode marsk-enge ved Misthusum, som endnu ligger frie og uden ald afgift til gaarden, og er iblandt dem, som endnu kaldes Peder Ranzows enge [7].

Welbr. Troels Winter avlede med sin frue Peder Winter. Han fik samme adelige sædegaard med ald sit tilliggende; og som der da var faa eller ingen adelige personer her i egnen, befriede han sig med hr. H. Nielsens datter, præst i Brøns [8], og derover forlorede sin adelige frihed, og blev dereffter herreds-foged udi Hvidding Herred. Hans navn staar tegnet og indført i gamle skiøder og breve, og iblandt dem som jeg har seet og læst daterede Ao 1552 og derefter [9].

Han avlede med sin hustrue tvende sønner: Hans og Niels Pedersen Winter. Deres ældste søn Hans Pedersen Winter gav hans fader den gaard i Skierbek sogn, kaldet Ulderuplund, hvorpaa han boede og avlede med sin hustrue en søn, som var Anders Lund, fyrstelig herreds-foged i Høyer [10], hvis søn Foeder Lund, som endnu og betræder sin faders sted og er fyrstelig herredsfoged, endnu lever. Hans datter var Fr. Catharina Husmanns i Ribe og hr. amtsforvalters kiereste paa Lundgaard. Hans søn var Anders Lund, forrige tolder i Riibe [11].

Niels Pedersen Winter, som effter hans sl. faders død beholte gaarden, anvendte i mange aar stor fliid paa studeringer, baade her hjemme under private tyske præceptores information, saavel som og nogle aar udi Hamborg [12]. Da han forstod sig paa, at den adelige frihed var forlored, changede han og stamme-navnet Winter [13], og som her da ickun fandtes faae, som kunne læse og skrive, meget mindre forstaae lands lov og rätt, da antog han ej alene sin sl. faders gaarde, men endog bestillingen, og var herreds-foged i Hvidding i mange aar [14]. Han befriede sig i Hvidding herred i Friisland og det i Toftum i Emmerspil sogn og avlede med sin hustrue, Ingeborg Nielses, sønner og døtre [15].

Om tre alleneste er her at skrive:

Anders Nielsen Heeboe, som annammede sit patrimonium og reiste fra fyrstendømmet Slesvig under Danmarks krone, og avlede først Niels Heeboe den ældre, hvis sønner skal have været magr. Anders Nielsen Heeboe, sognepræst i Thi- sted i Thy og Niels Nielsen Heeboe den yngre.

Ill. 2: Peter Rantzaus Trøjborg, som det ser ud i dag.

Om denne sl. mands familie, hvorvidt den sig under kronen har udsprede, vide hans efterkommere nord i Ribe bedre underretning end som vi her sønden Ribe [16].

Kierstin Nielsdatter Heeboe, som blev udgiftet til en fornemme mand i Lange-Tveed i Frøes herred og blev mormoder til doctor Claudius Plum, professor i Kiøbenhavn [17].

Troels Nielsen, vores farfader, befriede sig og i Friisland i Harsbøls sogn med Catharina Frødesdatter [18], og avlede med hende sønner og døttre, iblandt hvilke den yngste, nemlig vores fader Niels Troelsen i Astrup, som var sødskendebarn til Niels Heeboe den ældre; han beholdt gaarden og avlede med sin hustrue Maren Hansdatter, herredsfogeden Hans Pedersens datter, sønner og døttre, i alt 12, af hvilke 2 sønner og 4 døttre endnu lever« [19].

[1]. »Hr Friederich i Gram« er Frederik Hansen Friis (1628-1704), sognepræst i Gram og provst i Gram Herred. »Mag. Andreas Nielsen Heeboe« er Anders Nielsen Hebo (ca. 1620-1692), sognepræst i Thisted-Tilsted. Han var gift med Frederik Hansen Friis's søster Anne Hansdatter,¹⁷ så det er altså korrekt, at han er svoger til A. N. Hebo.

[2]. Anders Nielsen Hebos farfar Anders Nielsen på St. Hebo i Janderup Sogn og provst Astrups farfar Troels Nielsen på Astrupgård var brødre. Det er altså ikke rigtigt, når provsten kalder A. N. Hebo for sin

fætter, de er halvfætre (næstsøskendebørn). Det kan man dog ikke bebrejde ham, at han gør, for det var almindeligt i Sønderjylland i forbindelse med familieangivelser at omtale et slægtsforhold som nærmere, end det faktisk var.¹⁸

[3]. »hvis jeg for 40 aar siden« – hvis tallet er nogenlunde korrekt, har han læst de pågældende dokumenter omkring 1650/52, hvor han var ca. 10 år gammel, så det er nok tvivlsomt, hvor mange detaljer han så faktisk kan huske. Ligeså er det tvivlsomt, hvad det er for nogle »bøger og gamle dokumenter«, han har læst, men nogle af dem må være de samme dokumenter, som en senere ejer af gården, sognefoged Peder Bjørn, lader tinglæse i 1741.¹⁹ »Feidetiden« må referere til svenskekrigen 1657-58 og de dermed forbundne ødelæggelser, jf. det indledende afsnit. Derfor kan han sagtens have set nogle papirer, som vi ikke kender i dag, men hvad det er, er det omsonst at gætte på.

[4]. Der kendes ingen Juel-slægt, hvor de pågældende navne optræder,²⁰ men pudsigt nok blev en Thomas Iversen af Stjerne-Juel'ernes familie²¹ indsat som biskoppelig lensmand på Trøjborg omkring 1490,²² altså på Troels Winthers tid. Der har dog givetvis været en forbindelse mellem Astrup-slægten og en slægt Juel, se afsnittet om slægten før Troels Winther.

[5]. Der kendes ingen adelsslægt Winter fra Vendsyssel, men en ikke særlig fremtrædende slægt af dette navn kendes fra 1400-tallet fra Mors.²³

[6]. Det er næppe sandsynligt, at Troels Winther, hvis adelskab synes yderst tvivlsomt (herom senere), skulle ægte en datter fra den mægtige Rantzau-slægt. Endvidere findes der ingen Peder Rantzau, som har ejet Trøjborg på det tidspunkt. Faktisk fik slægten først forbindelse med Trøjborg i 1566,²⁴ da Daniel Rantzau fik godset som len af kongen, og da han døde samme år, blev det overtaget af broderen Peter.²⁵ Så der har altså været en Peter Rantzau på Trøjborg, men først på Troels Winthers børnebørns tid.

[7]. Denne oplysning er korrekt, jf. dok. nr. 11 (se nedenfor under ad III. Diverse dokumenter vedr. Astrupgård). De dér omtalte fire enge i Misthusum kan meget vel være kaldt Peder Rantzaus enge i folkelig omtale.

[8]. Det er uklart, om han mener H. Nielsen eller Hr. Niels, men i begge tilfælde kan vi konstatere, at en sådan præst ikke ser ud til at have eksisteret.²⁶ Da det må dreje sig om en præst fra den katolske tid, kan der kun være tale om en uægteskabelig datter, og en sådan må siges at have været et særdeles upassende parti for en herredsfogedsøn fra en af egnens største gårde.

[9]. Som det vil fremgå af den senere følgende dokumentoversigt, findes der talrige aktstykker ældre end 1552, hvor Peder Troelsen er nævnt, og i øvrigt intet fra det år. Derfor må man i første omgang undre sig over denne meddelelse.

[10]. I denne oplysning er der en fejl, idet Hans Pedersen ikke var far til herredsfoged Anders Lund, men farfar.

[11]. Oplysningen om Anders Lunds søn Fedder Lund og dennes børn er korrekte, selv om man kan undre sig over, at han ikke har kendt Fedder Lunds øvrige børn.²⁷

[12]. Dette kan godt være rigtigt, selv om vi ikke kan eftervise det. Det var ikke ualmindeligt, at de velhavende storbondesønner i Sønderjylland brugte nogle år på at lære at læse, skrive og regne.²⁸

[13]. Dette må være noget, provsten finder på. Hverken Niels Pedersen eller faderen Peder Troelsen nævnes nogen sinde med tilnavnet Winter.

[14]. Det må være en forveksling med faderen Peder Troelsen. Niels Pedersen opnåede aldrig herredsfogedembedet.

[15]. Det er rigtigt, at Niels Pedersens hustru hed Ingeborg, ifl. hendes gravsten, men hendes angivne afstamning er problematisk. Se herom senere i artiklen.

[16]. Oplysningerne om Hebo-slægten er rigtige.

[17]. I denne sætning er der hele fire fejl. Professor Claus Plums far, ikke mormor, var Kirsten Pedersdatter. Hun er datter af Peder Troelsen, altså ikke af Niels Pedersen, og hun er da slet ikke en Hebo. Hun blev gift med borger Frands Madsen i Ribe og ikke med »en fornemme mand i Lange-Tveed i Frøes Herred«. Denne fornemme mand er formodentlig Jesper Hansen²⁹ (1608-1677), herredsfoged i Frøs og Kalvslund Herreder, som boede i Langetved i Skrave Sogn.³⁰ Han var Niels Astrups morbror, og provsten har sikkert besøgt ham som barn. Denne sammenblanding må siges at være helt uforståelig.

[18]. Oplysningen er givetvis rigtig, idet Troels Nielsen i hvert fald havde en søn Frøde.³¹

[19]. Mærkværdigvis er der hele to fejl i dette sidste afsnit til trods for, at det vedrører provst Astrups nærmeste slægt. Hans mors far hed Hans Andersen,³² ikke Pedersen, og hans far har i hvert fald ikke været det yngste af Troels Niensens børn, men har muligvis nok været den yngste søn. Hans søster Karen Troelsdatter, der bliver gift i Emmerlev Sogn, får et barn endnu i 1660,³³ så hun kan næppe være født før tidligst i 1615 og er i hvert fald yngre end Niels, der formentlig er født 1609/10.

Hvilken samlet vurdering kan vi nu ud fra dette give af provst Astrup som meddeler og af optegnelsernes troværdighed?

Optegnelserne er åbenbart foretaget som et bestillingsarbejde af halv-fætteren, Hr. Anders Hebo i Thisted, overbragt af én af Niels Astrups præstenaboer, Hr. Frederik i Gram. Nogen større indsats synes han ikke at have gjort i anledning af henvendelsen, f.eks. har han tydeligvis ikke besøgt Astrupgård for at læse de gamle papirer igen, som han næppe har set på, siden han var dreng. Nogle må der have været tilbage på gården, i hvert fald dem, Peder Bjørn kunne fremlægge i 1741. I det hele taget viser provsten ikke det store engagement omkring opgaven, jf. også de mange lidt uforståelige (sjuske)fejl i slutningen.

Grundstammen på Astrupgård er korrekt. Tip-tip-oldefaderen Troels Winther, sønnen, tipolde-faderen Peder Troelsen, dennes sønner Hans og Niels (oldefar), Niels' sønner Anders og farfaderen Troels (mærkeligt nok omtaler han ikke sønnen Fedder, der dog havde halvdelen af fødegården³⁴), og endelig faderen Niels. Disse personer har der været talt om i generation efter generation på Astrupgård, han har set deres navne i de gamle papirer, og vi kan i dag gennem de dokumenter, der omtales under kildegruppe III, opstille en tilsvarende slægtsrække. Jeg tror, at han i højere grad kan huske, hvad han har hørt, end hvad han har læst, stadig taget i betragtning, at han kun var en ret lille dreng, da han læste papirerne. Afslørende er det, at han slynger årstallet 1552 ud som det, hvor han tilsyneladende første gang har set Peder Troelsens navn på et papir, selv om der har været mindst 13 dokumenter fra før 1552, hvor han nævnes. Typisk også, at han refererer historien om Troels Winthers påståede far Svend Winter, som skulle have dræbt en mand i en duel og være flygtet – en fortælling, han som dreng sikkert har syntes, var spændende.

Hvad angår detaljerne omkring personerne, f.eks. brugen af navnet Winther/Vinter, hvem der har været herredsfoged m.m., husker han ikke så præcist og begynder at bytte rundt på navnene, og hvad angår sidegrenene, er det tydeligt, at han har kendt nogen af sine fjerne slægtinge, f.eks. herredsfoged Fedder Lund i Højer og professor Claus Plum i København. Hvordan de hænger på slægten, ved han ikke nøjagtigt, men har dog en idé om det.

Hans oplysninger om slægten før Troels Winther, slægtens adelskab og de ældste Astrupgård-hustruer vender jeg tilbage til i senere afsnit.

Alt i alt vil jeg tillade mig at sige, at nogen troværdig kilde er den gode provst Astrup ikke, men der synes dog at være *et gran af sandhed* i det meste af, hvad han skriver, og med hensyn til den lige mandlige linie på Astrupgård, ved han besked.

Ad II. Slægtens gamle gravsten.

De sten, man i 1948 opdagede ved Brøns Sluse, var fire ensartede gravsten, af størrelsen 60 x 88 cm. Da man fandt stenene, var det stadig muligt at læse størstedelen af indskrifterne på dem, og de lyder som følger:³⁵

- 1) »Heir leger begravnen salige Peder Troelsen som boede i Astrup Anno 1560«.
- 2) »Heir leger begravnen salige Kerstin Pers som boede i Astrup Anno 1553«.
- 3) »Heir leger begravnen salige Niels Persen som boede i Astrup Anno 1579«.
- 4) »Heir leger begr[aven] salige Engeb Nils Kun som [boede i] Astrup Anno ...«.

Kun på den sidste sten var indskriften beskadiget.

Der er næppe nogen tvivl om, at selv om det ikke direkte står på stenene, betyder de anførte årstal personernes dødsår.³⁶

Gravstenene har givetvis oprindeligt ligget inde i Brøns Kirke og dækket et gravsted i kirkegulvet for Astrupgårdslægtens medlemmer.³⁷ Hvor længe de har gjort det, ved vi ikke. I vore dage er stenene henlagt sammen med adskillige andre gravsten i »mindehjørnet« på Brøns Kirkegård. Desværre er de nu så medtagne af vind og vejr, at man kun tydeligt kan læse indskriften på sten nr. 1, og brudstykker kan læses på sten nr. 2 og 3 i god belysning.

Ad III. Diverse dokumenter vedrørende Astrupgård.

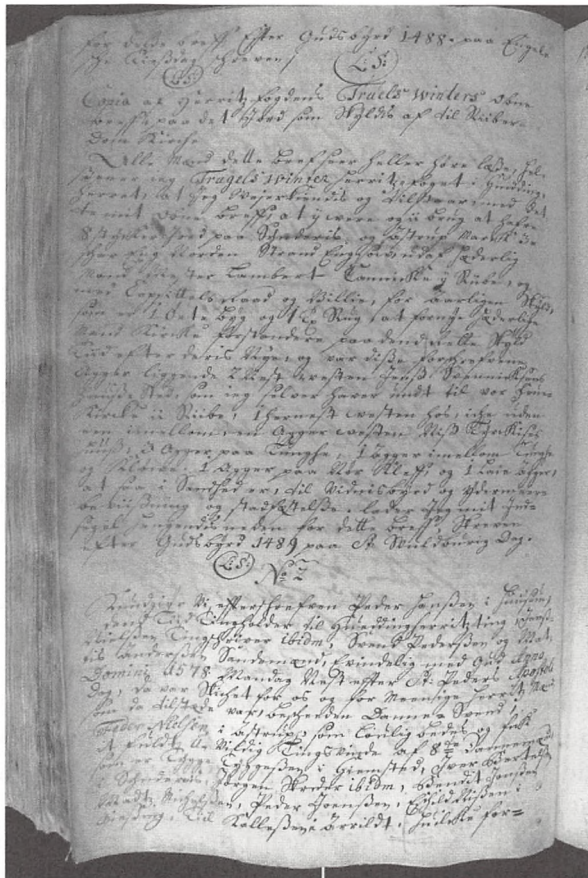
Nedenfor følger en kronologisk oversigt over de aktstykker, der vedrører Astrupgård og dens beboere i perioden 1488-1640.³⁸

Dok. 1. 20/5 1488:	Skøde til Troels Winther på en toft vest for Astrupgård. ³⁹
Dok. 2. 1/5 1489:	Brev fra Troels Winther til Ribe Domkapitel om afgift af jord, han selv har skænket ⁴⁰ (ill. 3).
Dok. 3. 13/2 1509:	Skøde til Peder Troelsen på en eng i Gjesing. ⁴¹
Dok. 4. 24/1 1513:	Skøde til Peder Troelsen på Vrågård. ⁴²
Dok. 5. 14/3 1513:	Tingsvidne til Peder Troelsen om Vrågårds jordskyld. ⁴³
Dok. 6. 2/5 1513:	Skøde til Peder Troelsen på en eng i Gjesing. ⁴⁴
Dok. 7. 30/5 1513:	Skøde til Peder Troelsen på noget af Hans Harschegs gods på Gjesing Mark. ⁴⁵

- Dok. 8. 7/3 1514: Arveforlig mellem Peder Troelsen og hans svogre om, hvad moderen og hans søstre skal arve.⁴⁶
- Dok. 9. 8/5 1514: Skøde til Peder Troelsen fra hans svogre på Astrupgård og Moesbøl Gods.⁴⁷
- Dok. 10. 1/3 1529: Skøde til Peder Troelsen på gods i Gjesing.⁴⁸
- Dok. 11. 4/7 1530: Peder Troelsen får lavhævd på nogle enge i Misthusum.⁴⁹
- Dok. 12. 7/7 1533: Skøde til Peder Troelsen på eng i Søndernæs.⁵⁰
- Dok. 13. 6/5 1541: Christian III's lejdebrev til Hans Pedersen på Ulleruplund, som i nødværge har dræbt en mand.⁵¹
- Dok. 14. 14/6 1544: Skøde til Peder Troelsen på eng i Gjesing.⁵²
- Dok. 15. 21/11 1546: Forlig mellem Peder Troelsen og søn Niels på den ene side og herredsfoged Mikkell Holm på den anden.⁵³
- Dok. 16. 12/12 1547: Skøde til Peder Troelsen på gods på Astrup, Søndernæs og Gjesing Marker.⁵⁴
- Dok. 17. 22/2 1548: Hertug Hans befaler amtmand Sivert Rantzau at forlige Hans Pedersen på Ulleruplund med Ullerup bymænd.⁵⁵
- Dok. 18. 26/3 1552: Hans Pedersen får arvefæste på Ulleruplund.⁵⁶
- Dok. 19. 5/8 1561: Dom i striden mellem brødrene Hans og Niels Pedersen om fædrene arv.⁵⁷
- Dok. 20 og 21. 6/9 og 18/11 1561: Om striden mellem Hans og Niels Pedersen og svogeren Frands Madsen i Ribe om arv efter Peder Troelsen.⁵⁸
- Dok. 22. 31/1 1564: Strid mellem Hans Pedersen og Frands Madsen om gods i Ribe. Sidstnævnte pantsætter sit hus.⁵⁹
- Dok. 23. 27/10 1567: Niels Pedersen lader sin jord opmåle.⁶⁰
- Dok. 24. 29/10 1576: Niels Pedersens søn Fedder Nielsen frifindes for at have ladet Asmus Mortensens græs afæde og for at have slået ham.⁶¹
- Dok. 25. 6/11 1576: Niels Pedersen sagsøger randsnævningene i Hviding Herred, fordi de har dømt ham for at have kørt korn til Ulmølle i stedet for Brøns Mølle.⁶²
- Dok. 26. [udat.] 1576: Herredsfoged Niels Mikkelsen sagsøger Niels Pedersen for nogle ord, han har sagt ham.⁶³
- Dok. 27. 8/3 1578: Dom over Niels Pedersen angående ejendomsretten til Brøns Enge.⁶⁴
- Dok. 28. 8/3 1578: Dom over Niels Pedersen angående dennes påstand om ejendomsretten til et Fæstehus.⁶⁵
- Dok. 29. 8/3 1578: Strid mellem Niels Pedersen og Ribe Domkapitel

- om afgiften af det stykke jord, som Troels Winther skænkede kapitlet (jf. dok. 2). Hertug Hans henviser sagen til Hviding Herredsting.⁶⁶
- Dok. 30. 8/3 1578: Dom over Niels Pedersen, fordi han har brudt forliget med herredsfoged Niels Mikkelsen⁶⁷ (jf. dok. 15). Niels P. idømmes lovens strengeste straf.
- Dok. 31. 8/3 1578: Mag. Thomas Knudsen, kannik i Ribe, rejser sag mod Niels Pedersen, som er i restance af nogle agre.⁶⁸
- Dok. 32. 8/3 1578: Niels Pedersen sagsøger herredsfoged Niels Mikkelsen for en dom vedrørende nogle agre. Et brev udstedt af Hans Ahlefeldt, der kunne belyse sagen, har Niels Pedersen mistet.⁶⁹ Samme sag som dok. 27.
- Dok. 33. 8/3 1578: Niels Pedersen sagsøger grundejerne i Hviding Herred, som har frasvoret ham noget land.⁷⁰ Samme sag som dok. 28.
- Dok. 34. 8/3 1578: Dom imellem Hans Pedersen og Ullerup bymænd bl.a. vedrørende en vej, han har lukket.⁷¹
- Dok. 35. 6/8 1578: Niels Pedersen klager til hertug Hans over forskellige domme, der er gået ham imod, og bøn-falder hertugen om at hjælpe sig mod herredsfogden Niels Mikkelsen. Han nævner bl.a. noget jord, hans forfædre har haft i 200 år, og som nu er blevet ham fradømt.⁷²
- Dok. 36. [udat.] 1578: Tingsvidne til Fedder Nielsen på faderens vegne angående jordskyld.⁷³
- Dok. 37. 19/6 1579: Niels Pedersens arvinger beder om at få en eng tilbage, deres far er blevet fradømt.⁷⁴
- Dok. 38. 28/8 1592: Forlig mellem brødrene Anders, Fedder og Troels Nielsen om arv.⁷⁵
- Dok. 39. 27/3 1602: Statholder Gert Rantzau meddeler dispensation fra loven om selvejergods og tillader deling af Astrupgård.⁷⁶
- Dok. 40. 6/9 1604: Skøde til Fedder og Troels Nielsen på medarvingernes del i Astrupgård.⁷⁷
- Dok. 41. 15/6 1608: Dom mellem byfoged Peder Frandsen i København og Anders Heboes arvinger angående arv fra Astrupgård.⁷⁸

Ill. 3: Et af de 26 dokumenter, Peder Bjørn lod tinglæse i 1741. Det drejer sig om dok. 2 om Troels Winters afgift til Ribe Domkirke af den jord, han selv har skænket.

- Dok. 42. 19/8 1620: Borgere og råd i København skal godkende gyl-digheden af skødet dok. 40.⁷⁹
- Dok. 43. 30/1 1626: Fedder Nielsen lader tinglæse skødet dok. 4.⁸⁰
- Dok. 44. 31/8 1629: Tingsvidne til Jens Feddersen angående Vrågårds Mark.⁸¹
- Dok. 45. 13/9 1630: Niels Feddersen lader tinglæse dok. 5.⁸²
- Dok. 46. 22/12 1635: Kongen befaler amtmænd Jørgen Ahlfeldt at dømme mellem Skærbæk sognemænd og Fedder Nielsens enke og salig Troels Nielsens arvinger i en sag vedrørende Astrupgårds gods i Moesbøl.⁸³
- Dok. 47. 6/5 1639: Niels Feddersen lader tinglæse skødet dok. 11.⁸⁴

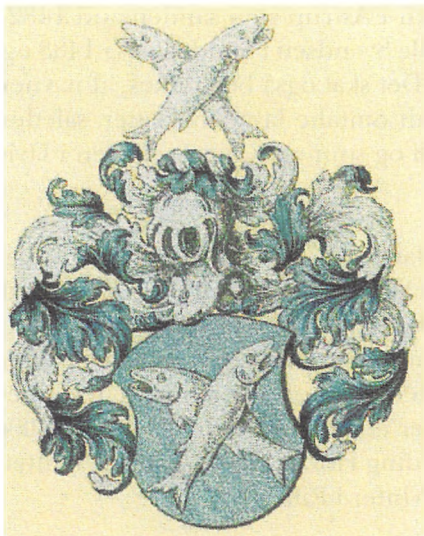
Ved at se dokumentlisten igennem kan vi hurtigt etablere slægtsrækken fra Troels Winther til sønnen Peder Troelsen, dennes sønner Hans og Niels og svigersøn Frands Madsen, Niels Pedersens sønner Anders, Fedder og Troels, samt Fedders sønner Niels og Jens. I store træk den samme slægtsrække, som provst Astrup beskriver.

Slægtens adelskab

Provst Niels Astrup er ikke i tvivl på det punkt. Han kalder uden tøven Astrupgård for »vores adel-sædegård« og betragter Troels Winther som en adelsmand. F. C. Sommer gør i sin bog meget omhyggeligt og grundigt rede for sine overvejelser omkring det tvivlsomme i dette adelskab, så jeg vil primært henvise læserne til hans bog på dette punkt frem for at gentage alle argumenterne.⁸⁵

Sommer betragter ham som en »våbenførende frimand«, d.v.s. en anset bonde, der havde visse privilegier og som førte et våben uden at tilhøre adelen. Vi kender faktisk kun våbnet fra et enkelt tilfælde, nemlig 16/11 1539, hvor sønnen Peder Troelsen sender et brev til ærkekiakonen i Ribe Jørgen Gyldenstjerne og beder om, at præsten i Brøns må få mere i løn.⁸⁶ Våbnet viser to korslagte fisk (ill. 4) med randindskriften »s' per t....n«. ⁸⁷ Det synes at være stærkt inspireret af Hviding Herreds våben (ill. 5), som i eksempler fra ca. 1380 og 1434 viser tre fisk, der ligger med hovederne over hinanden,⁸⁸ og har vel været brugt i den periode, hvor slægten besad herredsfogedembedet. Sidenhen ses våbnet ikke at have været brugt. Om Troels Winther har brugt samme våben, ved vi faktisk ikke, idet hans segl i de to tilfælde, hvor det er bevaret,⁸⁹ er så ødelagt, at man ikke kan se, hvad det forestiller.⁹⁰

Min konklusion er den, at Troels Winther, selv om han og sønnen har været våbenførende, ikke har været adelige, men han har tilhørt en anset og indflydelsesrig slægt, der måske nogle generationer længere tilbage har været lavadelig. I 1300- og 1400-tallet findes på egnen omkring og syd for Ribe adskillige eksempler på en såkaldt »fogedadel«, ⁹¹ d.v.s. lavadelige slægter med meget beskedne godsbesiddelser, som kun opretholdt en vis status og visse privilegier i kraft af deres embeder som fogder af forskellig slags (hertugelige, kongelige, biskoppelige o.l.). Henrik Fangel har påvist, at denne lavadel helt forsvinder fra området i løbet af 1500-tallet, men at der fremdeles er mange selvejerbønder på egnen.⁹² De gamle lavadelsslægter har givetvis levet videre i disse selvejerbondeslægter, og Troels Winther kan meget vel tænkes at have tilhørt en sådan slægt.

Ill. 4: Peder Troelsens og sikkert også Troels Winthers våben med de to krydslagte fisk, som det er fremstillet kunstnerisk i F. C. Sommers bog efter tegning af A. Thiset.

Ill. 5: Hviding herreds våben med tre fisk, der lægger hovederne sammen, i et eksempel fra 1434 (Paul Bredo Grandjean: *Slesvigske købstæders og herreders segl indtil 1660*, Kbh. 1953, tavle 10d).

Slægten før Troels Winther

Med alle de umådeligt mange efterkommere, Troels Winther har, deriblandt adskillige slægtsforskere (!), er det selvfølgelig et interessant spørgsmål, om man kan føre slægten endnu længere tilbage. Provst Astrup gør det jo i sine optegnelser, idet han omtaler Troels Winther som søn af Svend Winther og Anne Eilersdatter Juel, datter af Eiler Juel til Astrupgård, der levede 1408. Hvordan skal vi nu forholde os til det, og kan man evt. fremsætte et bedre forslag. Jeg vil behandle spørgsmålene i en række punkter:

1) Troels Winther nævnes aldrig nogensinde med sit patronymikon. Derfor kan vi ikke umiddelbart vide, hvad hans far har heddet. Som jeg vender tilbage til senere, ved vi ikke med sikkerhed, om Svend Troelsen på Ulleruplund er hans søn, men det er dog sandsynligt, at han er det, og i så fald den ældste. Derfor kan det meget vel tænkes, at Troels Winthers far faktisk har heddet Svend Winther, som provst Astrup skriver, men endnu har han ikke kunnet påvises dokumentarisk. I den sammenhæng er det værd at bemærke, at fornavnet Svend var ganske almindeligt i egnen syd for Ribe i 1400- og 1500-tallet. Jævnside med Troels

Winther optræder f.eks. Jens Svendsen i Astrup som sandemand 1482-1520, Svend Lassen i Astrup i 1513, Olle Svendsen i Søndernæs i 1488 og Svend Enevoldsen i Ullerup i 1488.⁹³ Det skal også bemærkes, at navnet Svend forekommer i de i forrige afsnit omtalte lavadelsslægter, således nævnes Svend Jensen i Rejsby 1385-98 og sønnen Klaus Svendsen i Hviding 1427-52.⁹⁴

2) Hvis vi tror på, at Troels Winthers far har heddet Svend Winther, har denne næppe været en adelsmand fra Vendsyssel. Det virker som en god historie, der findes i tilsvarende versioner i andre slægter. Der kan dog godt være det gran af sandhed i det, at han er blevet gift ind på gården, men hvad angår hans egen slægt, er det mere sandsynligt, at han var beslægtet med nogle af de andre Winther'e, der fandtes på egnen. I 1400-tallet nævnes f.eks. Jens Winther i Hviding Herred 1485, Laurids Winter i Ribe 1479-1506 og fogden Ingvard Winter i Ribe 1442-51.⁹⁵

3) Hvad angår provstens anden påstand, at Troels Winthers mor har været en Juel, har jeg tidligere nævnt, at de omtalte personer ikke kan finde plads i de to store Juel-slægter, Stjerne-Juel'erne og Lilje-Juel'erne. Der findes dog også en tredje slægt, som i Danmarks Adels Aarvog kaldes »Jul af Sønderjylland«,⁹⁶ som umiddelbart påkalder sig lidt mere interesse. Dens stamfar er Peder Jul, der var borgmester i Flensborg i sidste halvdel af 1300-tallet, og som havde sønnerne Iver, Thomas og *Troels* Jul samt flere døtre.⁹⁷ Peder Jul var gift med Mette, en datter af Segebod Krummedige til bl.a. godset Løgismose på Fyn og Cecilie Skram, hvis slægter begge kan føres længere tilbage. Adskillige slægtsforskere, der har interesseret sig for Astrupgård-slægtens afstamning, har indsat den nævnte Troels Jul på Astrupgård i stedet for familieoptegnelsernes Eiler Juel,⁹⁸ hvorefter Troels Winther skulle være opkaldt efter sin morfar.

4) Selv om det ser besnærende ud med Troels-navnet,⁹⁹ og selv om det tidsmæssigt godt kan passe, tror jeg ikke, at denne teori er rigtig. Først og fremmest, fordi der intet dokumentarisk belæg er for den. Det eneste, vi ved om Peder Juls søn Troels, er, at han i 1401 bliver gjort fuldmyndig af broderen Iver Juel til at tinge med Jens Petersen om Løgismose.¹⁰⁰ Der er ingen kilde, der forbinder ham med Sønderjylland, udover at han formentlig er født i Flensborg. Endvidere gælder det generelt, at slægtsforbindelser mellem Flensborg og de vestlige landsogne i Sønderjylland var uhyre sjældne, og Astrupgård-slægten synes i langt højere grad at være knyttet til Ribe og egnen deromkring – jf. pkt. 5).

5) For at argumentere for en anden og mere plausibel teori vil jeg henvende opmærksomheden på en selvbiografi, skrevet af den særprægede præst Johannes Oldendorph i Haderslev, som levede 1524– 1566.¹⁰¹ Han skriver i indledningen en del om sin familie, bl.a. fortæller han, at hans morfar Hans Iversen Holst boede i Ribe og var gift med Bodil, som »var født i en familie med navnet Juul, efter en anden gren kaldes den Vibe. Begge familier er ret udbredte i Ribe og i Hviding Herred, hvorfra Peter Truelsen med sine efterkommere og sin slægt stammer«. ¹⁰² Senere i selvbiografien kalder han professor Hans Frandsen, Peder Troelsens dattersøn, som han besøger i København, for sin slægtning.¹⁰³ Man skulle jo tro, at Johannes Oldendorph vidste besked med tingene, da han levede over 100 år før provst Astrup og formentlig har kendt Peder Troelsen, og hans familieoplysninger virker kontante og seriøse. For mig at se er der ingen tvivl om, at vi her har den rigtige familie Juel, som Astrupslægten hænger sammen med.

Slægtskabet falder fint i tråd med, at Astrupgårdslægten synes nært knyttet til Ribe. Ikke blot fordi jeg mener (som jeg vender tilbage til senere), at Peder Troelsens kone også var derfra, men f.eks. også af den grund, at Troels Winther gav Ribe Domkapitel et stykke jord mod, at der skulle holdes en ugentlig messe for ham. Endvidere blev det skøde, Peder Troelsen fik i 1544 (dok. 14) på nogle enge i Gjesing, givet af en borgerenke i Ribe Karen Hvirs, og i skødet siges det, at hendes mor Kirsten Hvirs gav Troels Winther skøde på samme eng.

Min personlige hypotese er den, at Troels Winthers kone, Mette, var en Pedersdatter Juel fra Ribe, og at hun var søster, f.mtl. en lidt ældre søster, til Johannes Oldendorphs mormor Bodil Juel. I så fald ville Peder Troelsen være fætter til Johannes Oldendorphs far, og Hans Frandsen ville være søn af et næstsøskendebarn til Johannes Oldendorph, begge dele inden for, hvad man i Sønderjylland på den tid regnede for et rimeligt nært slægtskab.¹⁰⁴

6) Hvad ved vi så om denne slægt Juel eller Vibe fra Ribe ? Ja, man kan finde en række enkeltpersoner med navnet, men en slægtsmæssig sammenhæng kan endnu ikke etableres. En Jens eller Jes Juel nævnes allerede 1461-67,¹⁰⁵ og i 1530'erne en borger Jep Juel,¹⁰⁶ en borgmester Jørgen Juel,¹⁰⁷ en Jep eller Jacob Vibe 1536-63¹⁰⁸ samt borger Hans Vibe 1544-73.¹⁰⁹ Den mest kendte er borgmesteren Jørgen Juel, som døde i 1546 som en meget afholdt mand.¹¹⁰ Ved den lejlighed skrev føromtalt Hans Frandsen to sørgedigte, og det skal betænkes, at han på det tidspunkt var 14 år og sikkert en kvik discipel i Ribe Katedralskole. Han har vel allerede på det tidspunkt udvist et digterisk talent, men når en stor

dreng skriver sørgedigte, er det mon så ikke, fordi det er en elsket slægting, f.eks. en grandonkel, der er død?

Samlet mener jeg, at man omkring spørgsmålet om Troels Winthers forslægt kan konkludere følgende:

- Hans far har sandsynligvis heddet Svend Winther, og denne *kan* have giftet sig ind på Astrupgård, men reelt ved vi ingenting med sikkerhed om disse forhold.
- Der er med rimelig stor sikkerhed en forbindelse til den borgerlige Ribe-slægt Juel, men det er nok snarere hans kone end hans mor, der er af denne slægt. Den nøjagtige sammenhæng er det endnu ikke muligt at etablere.

Fremtidig forskning må vise, om der kan skaffes sikkert grundlag for at føre slægten længere tilbage og præcisere nogle af ovenstående forhold. Indtil videre må det være sådan, at alle de uhyre mange anetavler, hvor Troels Winther optræder, bør stoppe med ham.

Efterslægtstavle over de fem ældste slægtled

1. slægtled

1. **TROELS WINTHER.** Må være født i første halvdel af 1400-tallet, formentlig omkring 1425 (se nedenfor), og død tidligst i 1503 og senest i 1514.

Det er uklart, hvornår han kan være født. Allerede 16/8 1451 nævnes en »Truels Winter« (uden stedangivelse) som medudsteder af et tingsvidne på Hviding Herredsting.¹¹¹ Hvis han er identisk med »vores« nr. 1, og det er han givetvis, er han næppe født meget efter 1425. Ejer af Astrupgård, Brøns Sogn, Hviding Herred, dengang Haderslev Vesteramt.

Nævnes i alt 22 gange i løbet af årene 1470-1503, indtil 1492 som herredsfoged, tingholder eller tinghører i Hviding Herred, derefter som sandemand.¹¹² Han nævnes sidste gang 14/8 1503, hvorfor han muligvis er død kort derefter. Han er i hvert fald død før 7/3 1514, hvor hans enke nævnes (dok. 8).

Vi kender ét tilfælde af, at han har købt mere jord til gården (dok. 1). Endvidere ved vi, at der blev holdt en ugentlig messe for ham i Ribe Domkirke, fordi han havde skænket kirken et stykke jord. I praksis brugte han selv jorden og betalte så en pengeafgift til domkapitlet (dok. 2).

G. m. Mette, som overlevede ham.

Ifl. provst Astrups slægtsoptegnelser skulle Mette være datter af »velbårne junker til Trøjborg Peder Rantzau«. Jeg har tidligere argumenteret for, at dette af flere grunde umuligt kan være rigtigt. Oplysningen skal formentlig ses som en fantasifuld forherligelse af det faktum, at der til Astrupgård hørte nogle enge i Misthusum, som blev kaldt Peder Rantzaus enge. Det er de enge, der omtales i dok. 11, som sønnen Peder Troelsen tager lavhævd på. Han siger ved den lejlighed, at faderen har haft disse enge i 40 år. Hvis vi tager denne oplysning bogstaveligt og regner med, at Troels Winther døde i 1503, har han haft dem siden 1463, som godt kan være det år, han blev gift. Det er derfor ikke udelukket, at han kan have fået engene ved sit ægteskab, som provst Astrup skriver.

Som nævnt tidligere synes der at være et gran af sandhed i alle provstens meddelelser, og her kunne – udover ovenstående – sandheden bestå i, at Mette faktisk var en Pedersdatter, eftersom hun har en søn Peder, men det er rent hypotetisk.

Hvis hun er en Pedersdatter, kunne hun være datter af Troels Winthers forgænger som herredsfoged i Hviding Herred, Peder Nissen, der nævnes 10 gange i årene 1429-1453.¹¹³ Han boede tilsyneladende i Hviding Sogn.¹¹⁴ I det foregående afsnit af artiklen har jeg dog nævnt en anden og nok mere sandsynlig »fadermulighed« for hende. Hvis Troels Winther har været myndig allerede i 1451, foreligger der også en mulighed for, at han kan have været gift flere gange, således at Mette kan være hans 2. hustru.

4 børn kendes: 2. slægtled, nr. 1-4.

2. slægtled

1. **SVEND TROELSEN.** Er formentlig født omkring 1460/65, muligvis tidligere, og er død tidligst i 1513.

Ejer af gården Ulleruplund i Skærbæk Sogn, Hviding Herred, hvor han nævnes 13 gange i årene 1489-1513.¹¹⁵ Fra 1489 til 1491 optræder han som sandemand i Hviding Herred, i 1492 nævnes han sammen med Anders Grøn som herskabsfoged, og i 1494 er han herredsfoged.¹¹⁶ I de følgende år optræder han ingen steder, men i 1502-03 er han igen sandemand, mens førnævnte Anders Grøn¹¹⁷ er herredsfoged, og i 1508 og 1513 er han fremdeles sandemand.¹¹⁸ I et dokument fra 1491 er hans segl bevaret, som viser et skjold med bogstavet s på skrå, en seksoddede stjerne og bogstavet t på skrå.¹¹⁹

Kone eller børn kendes ikke.

Ill. 6: Døbefonten i Brøns kirke. Her blev Troels Winthers børn holdt frem til dåb for over 500 år siden, dog fandtes dåbsfadet og fontehimlen ikke dengang (de er fra hhv. 1717 og 1651). Siden da er mange tusinde efterkommere af ham blevet døbt her.

2. **PEDER TROELSEN.** Er formentlig født omkring omkring 1470/75 og død 1560.

Gravsten ligger på Brøns Kirkegård (nærmere omtalt tidligere).

Ejer af Astrupgård efter faderen – får skøde 8/5 1514 (dok. 8 og 9).

Nævnes som herredsfoged i Hviding Herred første gang i 1508.¹²⁰ I 1509 kaldes han blot »hæderlig mand« (dok. 3), men er så igen herredsfoged i hvert fald fra 1513 til 1535, fmtl. indtil embedet gik over til Michel Pedersen Holm på Havervadgård, som nævnes første gang i 1538.¹²¹

Han har tilsyneladende været slægtens store mand. Han udvidede gårdens jordtilliggende adskillige gange (dok. 3, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 14 og 16) og var ved skatteansættelsen i 1542 den rigeste mand i Tørning Len.¹²²

I hans tid startede de stridigheder med slægten på sognets anden sto-

re gård, Havervadgård, som skulle være i flere generationer.¹²³ Der blev indgået et forlig i 1538, som blev stadfæstet i 1546 (dok. 15).

G. m. Kirstine, hvis navn kendes fra gravstenen, død 1553. Jeg har tidligere afvist, at hun var datter af præsten i Brøns, som Niels Astrup skriver. Jeg tror snarere, at hun var fra Ribe, af følgende grund:

I en lidt kompliceret og vanskeligt forståelig sag fra Ribe rådstueret 13/10 1553¹²⁴ strides Peder Troelsen med rådmand Niels Tovskov¹²⁵ om et skøde. Tilsyneladende gør Peder Troelsen på sin hustrus vegne krav på noget gods, som Niels Tovskov bebor. Det kan ikke udelukkes, at Kirstine har været en søster til Niels Tovskovs far Hans Tovskov eller mor Karine. Hvis Kirstine endvidere har været en Nielsdatter, hvad hun godt kunne være, når hun har en søn Niels, så ville med ovenstående antagelse denne søn og Niels Tovskov være fætre og kunne være opkaldt efter en fælles bedstefar Niels.¹²⁶ Så ville der være det gran af sandhed i provst Astrups optegnelser, at Peder Troelsens kone var en Nielsdatter.

3 børn kendes: 3. slægtled, nr. 1-3.

3. KAREN TROELSDATTER. Er formentlig født omkring 1470/80.

G. senest 1514 m. Niels Lassen i Astrup. Han kendes kun fra arveforliget i 1514 og det påfølgende skøde (dok. 8 og 9).

Ingen børn kendes.

4. MAREN TROELSDATTER. Er formentlig født omkring 1470/80.

G. senest 1514 m. Svend Jensen i Gasse, Skærbæk Sogn. Nævnes blandt »fire dannemænd« i 1502,¹²⁷ som sandemand i 1508,¹²⁸ i et skøde i 1513 (dok. 4) og i det nævnte arveforlig.

Ingen børn kendes med sikkerhed.

En søn *kunne* være Peder Svendsen, der nævnes som sandemand og boende i Ø. Gasse i 1530. Men dennes far kan lige så godt være den »dannemand« Svend Nielsen i Gasse, der optræder sammen med Svend Jensen i 1502. Peder Svendsens efterslægt er derfor udeladt her på grund af for stor usikkerhed.¹²⁹

De tre sidste børn kendes fra arveforliget af 7/3 1514 og er derfor sikre nok. Svend Troelsen nævnes ikke i dette forlig og heller ikke i skødet af 8/5 1514 (dok. 9). Det kan dog sagtens tænkes, at han har fået sin arvepart udbetalt, da han i 1480'erne har etableret sig på Ullestruplund, og at han derefter har givet afkald på al yderligere arv. Men strengt taget kan vi ikke være sikre på, at han også er en søn af Troels Winther. Det er dog sandsynligt, eftersom han efterfølger Troels Win-

ther som herredsfoged, og eftersom Ulleruplund, som synes at have været en arvefæstegård,¹³⁰ senere kommer til den formodede brodersøn Hans Pedersen.¹³¹

Svend Troelsen synes at have været noget ældre end Troels Winthers øvrige børn og kunne derfor være født i et evt. første ægteskab af denne, mens så de tre øvrige er af hans 2. ægteskab med Mette. Hvis det er rigtigt, at Troels Winther har været gift to gange, kan man godt tænke sig, at han i sit 1. ægteskab har haft flere børn, der så har afklaret deres arveforhold på et tidligere tidspunkt ligesom Svend Troelsen, men alt dette er foreløbig helt hypotetisk.¹³²

3. slægtled

Børn af 2. slægtled, nr. 2: Peder Troelsen.

1. **HANS PEDERSEN.** Er formentlig født omkring 1510/20 og død tidligst i 1578.¹³³

Han nævnes i 1542 i Ullerup¹³⁴ og får arvefæste på Ulleruplund i 1552 (dok. 18). Optræder første gang 1541, hvor han i nødværge har dræbt en mand (dok. 13).

Har i flere omgange stridigheder med naboerne, bymændene i Ullerup (dok. 17 og 34).

Arvestridigheder med broderen Niels i 1561 (dok. 19) og senere med svogeren Frands Madsen (dok. 20 og 21). Strides også med svogeren om noget gods i Ribe (dok. 22)

Hans kone nævnes på intet tidspunkt, ikke engang hendes fornavn kender vi.

2 børn kendes: 4. slægtled, nr. 1-2.

2. **NIELS PEDERSEN.** Er formentlig født omkring 1510/20 og død 1579.

Ejer af Astrupgård, nævnes første gang sammen med faderen i 1542.¹³⁵

Han synes som broderen at have været en stridbar og vanskelig mand. Udover de ovenfor nævnte arvestridigheder blusser også fjendskabet med Havervadgård-slægten op igen med gensidige injurier og beskyldninger (dok. 26, 30, 32 og 35). Fører adskillige processer om adkomst til jord m.m. (dok. 23, 27, 28, 29, 31, 32, 33 og 35). Han lader ikke til at have haft faderens personlighed og evne til at hævde sig, og det har da heller ikke været særlig heldigt at blive uvenner med herredsfogden. Alle domme går ham imod, det hele synes at smuldre for

ham, og til sidst sender han et ynkeligt bønsskrift til hertug Hans om at hjælpe sig (dok. 35). Måske har han på dette tidspunkt været en syg og nedbrudt mand, i hvert fald dør han året efter.

G. m. Ingeborg, død tidligst 1579 og senest 1592.¹³⁶

Ifl. provst Astrups oplysninger skulle hun være fra Toftum i Emmelsbøl Sogn syd for den nuværende grænse, som var en frigård ejet af slægten Frodsen, en familie, der er ganske godt undersøgt af flere forskere.¹³⁷ Der er forskellige steder blevet fremsat den formodning,¹³⁸ at hendes far så skulle være Andreas Frodsen til Toftum, som 29/4 1547 fik slægtens adelsbrev bekræftet.¹³⁹ Dette kunne begrunde, at Niels Pedersens ældste søn hed Anders. Det kan imidlertid næppe være rigtigt, alene rent kronologisk. Ingeborg kan ikke være født meget senere end o.1520/25, da sønnen Anders er født ca.1543, og Andreas Frodsen træder først ind i historien i det nævnte år 1547 og nævnes så igen i 1560'erne og 70'erne og skal være død 1584.¹⁴⁰ Andreas Frodsen synes nærmere at være jævnaldrende med Ingeborg end hørende til hendes forældres generation.¹⁴¹ Frodsen-slægtens ægteskaber gik også gennemgående i en helt anden retning,¹⁴² så Niels Pedersens hustru har næppe været en Frodsen-datter. Hvad der så her ligger bag provstens oplysning, er det vanskeligt at sige noget om.

5 børn kendes: 4. slægtled, nr. 3-7.

3. KIRSTINE PEDERSDATTER. Er formentlig født omkring 1505/10 og død senest 1561.¹⁴³

G. m. Frands Madsen, født omkring 1500 og død tidligst 1567, borger i Ribe, kirkevæрге ved Sct Catharina Kirke.¹⁴⁴

Han var i 1545 blandt de største skatteydere i Ribe og havde i 1556 den tidligere bispegård, som han brugte til støbning af kanoner.

Vi kender ham først og fremmest fra de nævnte stridigheder med svogrene om arven fra Astrupgård. Disse stridigheder starter i 1561, hvor Hans og Niels Pedersen tilbyder ham at lade arvesagen afgøre ved voldgift,¹⁴⁵ hvilket han afviser.

Derefter er det økonomisk gået ned ad bakke for ham. I skattelisterne kan man se, at han betaler mindre og mindre.¹⁴⁶ I 1564 har han pantsat sit hus i Bispegade til bl.a. svogeren Hans Pedersen (dok. 22), og han har åbenbart været nødt til at afstå det, da han i 1567 kaldes bortflyttet.

5 børn kendes: 4. slægtled, nr. 8-12.

Peder Troelsen har givetvis ikke haft andre børn, da disse i så fald også ville have været involveret i arvesagen efter hans død.

4. slægtled

Børn af 3. slægtled, nr. 1: Hans Pedersen.

1. **ANDERS HANSEN LUND.** Er formentlig født omkring 1540/50 og formentlig død 1587/88.¹⁴⁷

Ejer af Ulleruplund, nævnes her 1585 og 1586.¹⁴⁸ Kaldes delefoged i Hviding Herred i et dokument fra 1587¹⁴⁹ og ridefoged i ligprædikenen over sønnesønnen Fedder Lund.¹⁵⁰

G. m. Anne, hvis navn kun kendes fra nævnte ligprædiken.

1 barn kendes: 5. slægtled, nr. 1.

2. **LAURIDS HANSEN LUND.** Er formentlig født omkring 1540/60 og død tidligst 1611.

Ejer af Ulleruplund, nævnes her 1595-1611,¹⁵¹ men har antagelig overtaget gården efter broderen allerede i 1588.

Tingholder¹⁵² i Hviding Herred i hvert fald 1595-1602, men formentlig fra 1588.¹⁵³

G. m. Anne, som sandsynligvis er broderens enke.¹⁵⁴

4 børn kendes: 5. slægtled, nr. 2-5.

Hans Pedersen kan godt have haft flere børn, men vi har ingen spor af andre end disse to.

Børn af 3. slægtled, nr. 2: Niels Pedersen.

3. **ANDERS NIELSEN.** Født ca. 1543 og død 30/11 1602.¹⁵⁵

Ejer af Store Hebo i Janderup Sogn, som han fik ved sit ægteskab, og af en halv krongård i Sønder Hebo.¹⁵⁶ Havde også borgerskab som købmand i Varde og drev handel med fisk på de vestjyske fiskerlejer. Havde arvestridigheder med brødrene Fedder og Troels og siden hen med fætteren Peder Frandsen om arv fra Astrupgård (dok. 38, 40 og 41).

G. o. 1585/87 m. Maren Iversdatter, født ca. 1556, død 5/10 1629 (hun g. 1. m. Jørgen Sørensen, ejer af Store Hebo, død ca. 1585).

1 barn kendes: 5. slægtled, nr. 6.

4. **FEDDER NIELSEN.** Er formentlig født omkring 1550/55 og død 1626/35.¹⁵⁷

Gårdmand på den vestlige del af Astrupgård, optræder første gang på

faderens vegne i 1576 (dok. 24). Nævnes i 1585, 1586¹⁵⁸ og i arveforliget 1592 (dok. 38).

G. m. Anne, født ca. 1577, død 1665.¹⁵⁹ Vi ved intet om hendes herkomst, men i 1651 optræder hun noget overraskende på Gørding herredsting i Ribe Amt, hvor hun skøder noget gods til Karl Nielsen og hustru på Vamdrupgård.¹⁶⁰ Det *kan* være noget gods, hun har arvet, hvorfor hun *kunne* være en slægtning af Karl Nielsen, som stammede fra Mulvadgård i Hunderup sogn.¹⁶¹

Tilsyneladende fortsatte hun som enke med at styre den vestlige Astrupgård i mange år, til den blev overtaget af en dattersøn Fedder Pedersen Beyer (se under 5. slægtled, nr. 10).

5 børn kendes: 5. slægtled, nr. 7-11.

5. **TROELS NIELSEN.** Er formentlig født omkring 1550/60 og død senest 1634.¹⁶²

Gårdmand på den østlige del af Astrupgård.

Hans navn findes meget overraskende på en klokke i Hviding Kirke fra 1589,¹⁶³ desuden nævnes han i forliget med brødrene 1592 (dok. 38).

Betaler i 1608/09 en bøde, fordi han har haft flere mennesker til sin bryllupskost, end loven tillader.¹⁶⁴ Det må givetvis dreje sig om hans eget bryllup, og da han i 1608 må have været omkring eller over 50 år gammel og havde en søn, født ca. 1601, antager jeg, at det er hans 2. ægteskab, det handler om.

Fmtl. g. 1. m. NN, død senest 1607/08.

Fmtl. g. 2. senest 1609¹⁶⁴ m. Karen (Catharina)¹⁶⁵ Frødesdatter.

4 børn kendes: 5. slægtled, nr. 12-15.

6. **NN NIELSDATTER.** Formentlig gift med Anders NN, måske i Odense.¹⁶⁶

Fmtl. 1 barn: 5. slægtled, nr. 16.

7. **NN NIELSDATTER.** Formentlig gift med Knud NN, måske i Odense.

Fmtl. 1 barn: 5. slægtled, nr. 17.

Niels Pedersen har ikke haft flere børn, da disse så ville være nævnt i arveforliget i 1592 (dok. 38). Hvad angår de to døtre,¹⁶⁷ har F.C. Sommer den ene gift med Niels Andersen, den anden med Niels Knudsen, men det er snarere deres børn. Se nærmere herom efter femte slægtled nr. 17.

Børn af 3. slægtled, nr. 3: Kirstine Pedersdatter.

8. **HANS FRANDBSEN.**¹⁶⁸ Født 1532, død 4/7 1584.

Professor i medicin ved Københavns Universitet fra 1560 og i flere omgange Universitetets rektor. Latinsk digter. Var en god ven af Tyge Brahe, som skrev et latinsk digt til hans gravmæle i Vor Frue Kirke.

Blev i 1573 optaget som broder i Det hellige Trefoldighedslaug i Det danske Compagni.¹⁶⁹

Ejede nogle gårde i København (Magstræde, Teglgårdsstræde, hvor han muligvis boede¹⁷⁰) og havde også jord uden for København.

G. 1566 m. Marine Lauridsdatter Bagge, født 1523, død 1587 (hun g. l. m. Antonius Hanisch, kgl. sekretær).

Ingen børn.

9. **TROELS FRANDBSEN.**¹⁷¹ Er vel født i 1540'erne, død 4/3 1588.¹⁷²

Købmand i København. Nævnes som borger fra 1576, hvor han bliver laugsbroder i Det danske Compagni.¹⁷³

Har forskellige ejendomme i København, bl.a. en gård i Kongensgade, som han har købt af sin svigerfar,¹⁷⁴ desuden nogle boder og noget jord uden for Nørreport.¹⁷⁵

G. senest 1574 m. NN Sørens datter, datter af skipper Søren Clausen. 1 barn kendes: 5. slægtled, nr. 18.

10. **JACOB FRANDBSEN.**¹⁷⁶ Fmtl. også født i 1540'erne, død senest 1586.¹⁷⁷

Nævnes første gang i 1562, hvor han i Ribe er blevet hårdt kvæstet efter et overfald.¹⁷⁸

Han er formentlig død som en ung mand, måske af kvæstelserne efter overfaldet. Han synes ikke at være blevet gift, og han har ingen børn.¹⁷⁹

11. **PEDER FRANDBSEN.**¹⁸⁰ Født o. 1548/50, død 27/7 1608,¹⁸¹ begr. i Helligåndskirken.

Kgl. herold og byfoged i København. Nævnes første gang 1579, da han ved pinsedrikken på rådhuset bliver optaget som laugsbroder i Det danske Compagni.¹⁸²

Han er en af de ældste slægtleds mere farverige personer. Han synes at have haft den samme stridbare og kværuletiske natur som morbrødrene på Astrupgård. Således blev han næsten til sin død ved med at skændes med fætrene i Jylland om moderens arv fra Astrup-

gård, indtil der faldt dom i 1608 (dok. 41), og i samfulde 20 år krævede han af Universitetets konsistorium at dele nådsensåret med broderen Hans' enke. Kravet stillede han på egne og på broderen Troels' vegne, og efter dennes død på hans børns vegne.¹⁸³

Han blev beskikket til byfoged 13/5 1589.¹⁸⁴ Det var et kompliceret embede, og kompetencefordelingen mellem byfoged og magistrat var uklar og vanskelig. Peder Frandsen ragede da også hurtigt uklar med bystyret: Først blev han angrebet for uretmæssig afhøring af troldkvinden Ane Coldings 5/8 1590,¹⁸⁵ så blev han 10/9 1591 tiltalt for ulydighed,¹⁸⁶ og da han 18/3 1592 blev anklaget for embedsmisbrug,¹⁸⁷ opstod den helt store kompetencestrid mellem ham og magistraten, som førte til, at han tog sin afsked.¹⁸⁸

Drev en vis handelsvirksomhed, f.eks. deltog han i en handelsekspedition til Rusland i 1579,¹⁸⁹ og i årene 1600-06 drev han handel på Island.¹⁹⁰

Han vedblev hele livet med at være herold for kongen¹⁹¹ (Christian IV), og stod tilsyneladende på god og venskabelig fod med ham.¹⁹²

Ejede forskellige ejendomme og jordstykker i København, f.eks. en gård i Brolæggerstræde og en gård i Kompagnistræde, samt nogle boder og haver uden for Østerport.¹⁹³

G. ca. 1583 m. Cathrine Syben, død 1613, datter af Johan Syben, guldsmed i København (hun g. l. m. Claus Plum, hofskrædder i København).

2 børn: 5. slægtled, nr. 19-20.

12. NN FRANDSDATTER.¹⁹⁴ Gift 1581 m. NN.¹⁹⁵

Vi kender kun denne datter indirekte, idet det i 1590 siges, at en søster til byfoged Peder Frandsen var gift med en søn af en af 3 kvinder, der var anklaget for trolddom: Margrethe Jacob Skriveres, Kirsten Søndags eller Anna Jesper Skammelsen Vintappers.¹⁹⁶

Gerhard L. Grove antager i bogen om slægten Plum, at da Troels Frandsen på et tidspunkt er vidne ved et skøde til Jesper Vintapper,¹⁹⁷ er det vel mest sandsynligt, at det er den sidstnævnte, der er ægtefællens mor. Det er imidlertid næppe rigtigt, idet Jesper Skammelsen først i 1570 (da kaldet Jesper Kældersvend) agter at nedsætte sig i byen for at drive sit erhverv.¹⁹⁸ Han er sandsynligvis først blevet gift efter det tidspunkt og kan så umuligt have en søn, der bliver gift i 1581. Det er nok mere sandsynligt, at ægtefællen er søn af Margrethe, der var gift med Jacob Sørensen Skriver, som allerede i 1569¹⁹⁹ blev udnævnt til byfoged, og derfor formodentlig i en række år før havde været bosiddende i byen. Han blev borgmester i 1572

og synes således også socialt at have hørt til det samme lag som Frandsen-brødrene.
Ingen børn kendes.

5. slægtled

Barn af 4. slægtled, nr. 1: Anders Hansen Lund.

1. **ANDREAS LUND**. Født omkring 1575/85, død tidligst i 1655 og senest 1665.²⁰⁰

Gårdmand i Højer, hvor han i 1613 besidder en helgård sammen med Cathrine Fedders.²⁰¹

Var gottorpsk herreds- og birkefoged i Højer Herred i hvert fald fra 1634 og til sin død og kirkeforstander f.mtl. i den samme periode.²⁰²

G. m. Catharina Moritzdatter, født omkring 1580/85, datter af Moritz Martensen, ejer af Husumtoftmark i Højer Sogn, herredsfoged i Højer Herred, og Gunder Lorentzdatter.²⁰³

6 børn kendes:²⁰⁴

- 1) MAREN ANDREASDATTER (1600/05-1688), g. m. Hans Lydiksen (o. 1590/95-1663/72), gmd. og rådmd. i Højer.

Stammor til *Linie 1: Den nørrejske linie*.

- 2) [ANNA] ANDREASDATTER (1605/08 -), g. m. Andreas Lorentzen (-1653), apoteker i Tønder.

Stammor til *Linie 2: Tønder-linien*.

- 3) [GUNDER] ANDREASDATTER (1605/10 -), g. m. Laust Laustsen, gmd. i Kærgård, Emmerlev Sogn.

Stammor til *Linie 3: 1. Emmerlev-linie*.

- 4) KAREN ANDREASDATTER (ca.1609-1689), g. m. Nis Thomsen (o. 1600/08-ca. 1660), gmd. og digefoged i Højer.

Stammor til *Linie 4: Højer-linien*.

- 5) INGEBORG ANDREASDATTER (o. 1615/20-1689), g. m. Peder Jensen, birkefoged i Møgeltønder.

Stammor til *Linie 5: Felsted-linien*.

- 6) FEDDER LUND (1621-1701), ejer af gården Gørrismark ved Tønder, herredsfoged i Højer Herred.

Stamfar til *Linie 6: Sydslesvig-linien*.

Anders Hansen Lund har sandsynligvis haft flere børn, men vi har ingen sikre spor af andre end ovennævnte.

Børn af 4. slægtled, nr. 2: Laurids Hansen Lund.

2. **HANS LAURIDSEN.** Født omkring 1588/90, død 1660.

Gmd. på Ulleruplund, fæster gården 1612 og nævnes til sin død.²⁰⁵
Kun 1 søn kendes: Benned Hansen (o. 1625/30-ca. 1661), der overtog Ulleruplund efter faderen. Hans efterslægt dør hurtigt ud.²⁰⁶
Hans Lauridsen kan dog godt have haft flere børn.
Ulleruplund overtages 1663 af Benned Hansens enkes 2. ægtefælle Jep Villadsen.

3. **ANNE LAURIDSDATTER.** Født ca. 1596, død 1623.

G. 1616 m. Jens Christensen, født ca. 1580, død 1639 (han g. 2. m. Gertrud Jepsdatter).
Gmd. i Drengsted, Døstrup Sogn.²⁰⁷
3 børn kendes: NN (f. 1617), Kirsten Jensdatter (f. 1618) og Christen Jensen (f. 1621), som forsvinder fra Døstrup Sogn og ikke har kunnet opspores. Her er altså en mulighed for flere efterkommere, der endnu ikke kendes.

4. **KAREN LAURIDSDATTER.** Født omkring 1600/05.

G. m. Peder Lassen, gmd. i Gjesing.
Stammor til *Linie 7: 1. Skærbæk-linie.*

5. **INGEBORG LAURIDSDATTER.** Født omkring 1600/05.

G. m. Jes Pedersen, gmd. i Hjemsted.
2 børn kendes: Peder Jessen (ca. 1630-1694) og Anne Jesdatter (ca. 1642-1693), hvis efterslægt hurtigt dør ud eller bliver gift ind i de andre linier.

F.C. Sommer skriver uden kildeangivelse, at Laurids Lunds efterkommere lever som bønder i Skærbæk sogn i 1699,²⁰⁸ men præciserer det ikke nærmere. At det forholder sig som ovenfor anført, ses af en ægteskabsdispensation fra 12/1 1699, hvor Kirsten Lasdatter (sønneatter af nr. 4) og Jes Pedersen (sønnesøn af nr. 5) vil indgå ægteskab.²⁰⁹

Barn af 4. slægtled, nr. 3: Anders Nielsen.

6. **NIELS ANDERSEN.** Født omkring 1585/90, død 1623/31.²¹⁰

Ejer af Store Hebo efter faderen og rådmænd i Varde. Han drev en betydelig studehandel og ejede ved sin død fem gårde i byen.

G. m. Anne Nielsdatter, død 11/5 1659, datter af Niels Thomsen, borgmester i Varde, og Maren Rasmusdatter.²¹¹

Stamfar til *Linie 8: Den sydvestjyske linie*.

Udover ovennævnte søn Niels har Anders Nielsen Hebo også haft en datter, da der på hans og hans hustrus gravsten står, at »Gud gav dem en søn og en datter«.

Denne datter *kunne* være gift med sognepræst Niels Baltersen til Åstrup-Starup i Ribe Amt, der var far til Anders Nielsen (o. 1630/40-1710), ejer af gårdene Hesselmed og Søvigård. Denne omtales i 1703 som én af de nærmeste slægtninge til Peder Nielsen Hebo,²¹² en sønnesøn af ovennævnte Niels Andersen Hebo, og ovenstående ægteskabshypotese er den enkleste måde at forklare det på. Jeg har dog ikke arbejdet videre på denne gren på grund af for stor usikkerhed.

Børn af 4. slægtled, nr. 4: Fedder Nielsen.

7. **NN FEDDERSDATTER.** G. m. Broder Lauridsen Beyerholm,²¹³ fntl. fra Skast (jf. nr. 10 nedenfor), gmd. i Astrup.²¹⁴

Stammor til *Linie 9: 1. Brøns-linie*.

8. **NIELS FEDDERSEN.** Født omkring 1595/1600, død tidligst 1651.²¹⁵ Nævnes på Astrupgård 1630 og 1639, hvor han lader nogle ældre dokumenter tinglæse (dok. 45 og 47).

Ægtefælle og børn kendes ikke.

9. **JENS FEDDERSEN.** Født omkring 1595/1600, død 1659.

Nævnes på Astrupgård 1629, hvor han lader et ældre dokument tinglæse (dok. 44).

Ugift.

Hadde med Sidsel Jensdatter to uægteskabelige børn: Maren Jensdatter og Jens Jensen. På sit dødsleje fik hans tingsvidne på, at disse børn skulle være hans »ægte børn«.²¹⁶ Deres videre skæbne kendes ikke. Her er altså også en potentiel mulighed for flere efterkommere.

10. **ANNE FEDDERSDATTER.** Født omkring 1610/15, død tidligst 1666.²¹⁷

G. m. Peder Hansen Beyerholm, død 1655/66, gmd. i Skast.

6 børn kendes:

1) **KIRSTEN PEDERSDATTER** (1634-1659), g.m. Anders Pedersen

Ill. 7: Denne gård i Skast, beliggende ud til landevejen til Harris i Brede sogn, ligger hvor gården Beyerholm i sin tid lå.

- (– ca. 1669), gmd. i Borrig, Brede Sogn. Stammor til *Linie 10: Skastgård-linien*.
- 2) KAREN PEDERSDATTER (o. 1635/40-1710), g. m. Christen Madsen (ca.1628-1699), gmd. og sognefoged i Aas, Skast Sogn. Stammor til *Linie 11: Åsgård-linien*.
- 3) SØREN PEDERSEN BEYER (ca. 1640-1714), gmd. i Skast. Stamfar til *Linie 12: Seem-linien*.
- 4) FEDDER PEDERSEN BEYER (ca. 1640-1704), gmd. på Astrupgård. Stamfar til *Linie 13: 2. Brøns-linie*.
- 5) [ANNE] PEDERSDATTER (o. 1640/45-), g. m. Iver Andersen (o. 1620/25-), gmd. i Sønder Villum, Brede Sogn. Stammor til *Linie 14: Brede-linien*.
- 6) DORTHE PEDERSDATTER (ca. 1655–1699), g. m. Tyge Joensen (ca. 1628-1697), gmd. i Buntje, Ballum Sogn. Stammor til *Linie 15: Ballum-linien*.
11. **KIRSTEN FEDDERSDATTER**. Født ca. 1611, død 1687. G. m. Laurids Jensen,²¹⁸ født ca. 1608, død 1689, gmd. i Havervad, Brøns Sogn. Stammor til *Linie 16: 3. Brøns-linie*.

Børn af 4. slægtled, nr. 5: Troels Nielsen.

12. **ANDERS TROELSEN.** Født ca. 1601, død 1668.

Gmd. i Astrup.

G. m. NN, som fmtl. er død før 1663, fra hvilket år Brøns kirkebog er bevaret.

Stamfar til *Linie 17: 4. Brøns-linie.*

13. **NIELS TROELSEN.** Født omkring 1608/10, død senest 1662.²¹⁹

Gmd. på Astrupgård, fæster faderens gård i 1634.²²⁰

G. m. Maren Hansdatter, født ca. 1612, død 1681, datter af Hans Andersen, ejer af Havervadgård og herredsfoged i Hviding Herred, og Mette Jespersdatter.

Hans Andersen var sønnesøn af Niels Troelsens farfar Niels Pedersens dødsfjende, herredsfoged Niels Mikkelsen,²²¹ så med dette ægteskab må vel endegyldigt de gamle stridigheder være bragt ud af verden.

7 børn kendes, bl.a.:

1) **METTE NIELSDATTER** (1639-1710), g. m. Anders Mikkelsen Hoe, sognepræst i Verst-Bække.

Stammor til *Linie 18: Hjortlund-linien.*

2) **ANDERS NIELSEN** (1640-1702), gmd. på Astrupgård.

Stamfar til *Linie 19: Astrupgård-linien.*

3) **NIELS NIELSEN ASTRUP** (1642-1701), sognepræst i Roager, op-havsmand til slægtsoptegnelserne.

Stamfar til *Linie 20: Den norske linie.*

4) **ANNE NIELSDATTER** (o. 1655/60-), g. m. Niels Bertelsen Skade (ca. 1669-1709), borger i Ribe.

Stammor til *Linie 21: 1. borgerlige linie.*

De øvrige tre børn var:

5) Karen Nielsdatter (ca. 1635-1698), g. m. sin halvfætter Fedder Pedersen Beyer (se under nr. 10). Hendes efterslægt er derfor identisk med hans.

6) Barbara Nielsdatter, g. m. Jonas Pedersen på Tornumgård. De synes ikke at have haft børn.

7) Troels Nielsen, død senest 1692.²²² Formentlig ugift. Kendes kun fra Roager kirkebog, hvor »broder Troels« står fadder i 1678 til et barn af provst Astrup.

14. **FRØDE TROELSEN.** Født ca. 1606, død 31/1 1681 i Astrup.²²³ Formentlig ugift.

15. **KAREN TROELSDATTER.** Født omkring 1615/20, død 1683, begr. 25/1.

G. 26/9 1652 i Emmerlev m. Knud Tolsen, død 1674, begr. 5/8, gmd. i Kærgård.

Stammor til *Linie 22: 2. Emmerlev-linie.*

Barn af 4. slægtled, nr. 6: NN Nielsdatter.

16. **NIELS ANDERSEN.** Lever 1620, fmtl. borger i Odense.

Barn af 4. slægtled, nr. 7: NN Nielsdatter.

17. **NIELS KNUDSEN.** Lever 1620, fmtl. borger i Odense.

Nr. 16 og 17 sender i 1620 et brev til borgmestre og råd i København (dok. 42), hvor de stiller spørgsmål ved lovligheden af det skøde, Peder Frandsen gav i 1604 (dok. 40). Brevet er skrevet i Odense, så man må formode, at de to mænd har boet der. Som tidligere nævnt lader F. C. Sommer dem være gift med søstre til Anders, Fedder og Troels Nielsen, men i så fald har de været godt oppe i årene, da de sender brevet, vel mindst 70 år, og det er næppe sandsynligt. Jeg har derfor anbragt dem som sønner af søstre, begge opkaldt efter den fælles morfar. I begyndelsen af 1600-tallet har der boet flere mænd med navnene Niels Andersen og Niels Knudsen i Odense, og flere af disse har haft børn.²²⁴ Det er derfor sandsynligt, at der allerede fra dette tidspunkt breder sig nogle grene af slægten ud på Fyn, men på grund af for stor usikkerhed er disse ikke medtaget her.

Barn af 4. slægtled, nr. 9: Troels Frandsen.

18. **ANTONIUS TROELSEN.**²²⁵ Rådmand i Oslo.

Nævnes første gang som borger og købmand i 1608 og er rådmand i 1623, hvor han sagsøger afdøde Peder Frandsens børn²²⁶ (nr. 19 og 20), som han har været formynder for.

G. m. NN, g. 1. m. Peder Paaske, slotsskriver.

Ingen børn kendes.

Troels Frandsen må have haft flere børn, idet Peder Frandsen optræder på egne og broder**børns** vegne i sagen om nådsensåret.

Børn af 4. slægtled, nr. 11: Peder Frandsen.

19. **MAREN PEDERSDATTER.** G. 1609 m. Herman Nielsen,²²⁷ født 1570, død 1629, begr. 27/9. Han var først rektor i Oslo, men fra 1607 ansat ved Københavns Universitet, først som professor i pædagogik, 1609-10 som notar²²⁸ og fra 1610 som professor i hebraisk og østerlandske sprog.²²⁹

Han blev ved juledrikken 1614 laugsbroder i Det danske Compagnie.²³⁰

Ejede som sin svigerfar og svoger en del ejendomme i København og havde også jord uden for Nørreport.²³¹ Boede selv på Universitetets residens.²³²

Stammor til *Linie 23: 1. skånske linie.*

20. **CLAUS PLUM.**²³³ Født 5/7 1585, død 16/3 1649, begr. i Vor Frue Kirke.

Professor juris ved Københavns Universitet fra 1615 og flere gange Universitetets rektor.

Han giver 2/6 1619 sammen med svogeren Herman Nielsen afkald på al arv efter faderen.²³⁴

Helligtrekongersaften 1631 bliver han laugsbroder i Det danske Compagnie.²³⁵

Ejede flere ejendomme i Nørre Kvarter i København, bl.a. en stor gård mellem Sankt Pedersstræde og Studiestræde, nuværende Studiestræde 6, hvor han formentlig boede (kaldes »dr. Claus Plums egen gaard«),²³⁶ og havde endvidere et par boder og en have uden for Østerport, som han havde arvet efter faderen.²³⁷

G. 1. ca. 1618 m. Maren Pedersdatter Vinstrup, død 1636, datter af Peder Jensen Vinstrup, biskop i København, og Anna Eisenberg.

G. 2. 22/4 1638 m. Kirstine Cortsdatter, født 1608, død 11/5 1654, datter af Cort Aslaksen, professor, og Barbara Olufsdatter.

Efter sigende 14 børn i 1. ægteskab og 4 i 2. ægteskab, heriblandt:

1) JOHAN PLUM (o. 1628/29-1701), generalkirkeinspektør.

Stamfar til *Linie 24: 2. borgerlige linie.*

2) CATHRINE PLUM (ca. 1630-), g. m. Niels Wichmann (1610-1668), læge i Kbh., senere prof. med. i Lund. Stammor til *Linie 25: 2. skånske linie.*

3) CORT PLUM (1639-1688), herredsfoged i Ringsted, senere borgmester i Køge.

Stamfar til *Linie 26: 3. borgerlige linie.*

4) MAREN PLUM (ca. 1640-1713), g. m. Johan Alpen, borger og handelsmand i København. Stammor til *Linie 27: Den bornholmske linie*.

5) FREDERIK PLUM (1643-1728), sognepræst i Gentofte. Stamfar til *Linie 28: 4. borgerlige linie*.

Udover 1) og 2) kendes fra hans 1. ægteskab børnene

6) Elias Plum (o. 1620/15-1654), sognepræst i Gunderslev-Skelby. Ingen børn.

7) Tale Plum (1631-1657), g.m. Thue Mortensen Nykøbing, sognepræst i Tostrup-Uggeløse. Havde et barn, om hvem intet vides.²³⁸

8) Elline Plum (1632-), g.m. Bertram Bertramsen Buchwald, sognepræst i Østofte. Et par børn kendes, men ingen børnebørn. Det er dog *muligt*, at en datter af dem var Ellen Cathrine Buchwald,²³⁹ g. m. Jens Lauridsen Werløs, præst på Trankebar, hvis bror Peder Lauridsen Werløs, sognepræst i Tingsted, var gift med en datter af ovenstående nr. 3 borgmester Cort Plum. Man kunne forestille sig, at Ellen Cathrine efter forældrenes formodentlig tidlige død var blevet opdraget hos morbroderen og at hun og kusinen var blevet gift med to brødre. Jeg har dog ikke oprettet en linie med hende som stammor på grund af for stor usikkerhed, men hun har en del efterkommere, bl.a. stammer dele af slægterne Kemp²⁴⁰ og Ulrich²⁴¹ herfra.

9) Anna Plum (1635-), g. m. Peder Jensen, som var præst i Skåne og rejste til Danmark i svenskekrigenes tid, hvorefter der intet spor er af dem.

Et par af Claus Plums kolleger nævner,²⁴² at han havde 8 sønner og 6 døtre, af hvilke 2 sønner og 4 døtre overlevede ham. Det må så være ovenstående nr. 1), 2), 6), 7), 8) og 9). De øvrige 6 sønner og 2 døtre må alle være født før 1631 og død senest 1648.²⁴³

I 2. ægteskab havde Claus Plum udover nr. 3), 4) og 5) en søn, født 1641, men barnets navn står tomt i Vor Frue sogns kirkebog. Grove formoder, at denne søn er identisk med en løjtnant Henrik Plum, der nævnes i 1677²⁴⁴, men om hvem i øvrigt intet vides. Personligt mener jeg, at det er mere sandsynligt, at sønnen er tobaksspinder Claus Plum i København, der blev gift to gange i 1670'erne, og som havde efterkommere.²⁴⁵ Denne linie er ikke medtaget her på grund af for stor usikkerhed.

Efter 5. slægtled fortsætter Troels Winthers efterslægt i de ovenfor fremhævede 28 linier (med kursiv). I et kommende nummer af *Personalthistorisk Tidsskrift* fortsætter artiklen med en omtale af hver af disse linier.

Noter

En lang række trykte kilder, først og fremmest almindelige opslagsværker, er benyttet mange gange. For simpelhedens skyld bruges følgende forkortelser ved henvisninger til disse:

DAÅ: *Danmarks Adels Årbog*.

DBL: Engelstoft & Dahl (red.): *Dansk Biografisk Lexicon*, 1933-44.

DKBL: *Dansk Kvindebiografisk Lexicon*, 2000.

DBM: *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Medievævalis 1085-1513 (Danmarks Breve fra Middelalderen)*, 2. rk., udg. af William Christensen, 1938-39.

F.C.S.: Den i teksten omtalte bog: F.C.Sommer og Louis Bobé: *Slægten Astrup fra Astrupgård i Nordlesvig gennem femhundrede år*, Kbh. 1905.

K.D.: O. Nielsen (udg.): *Kjøbenhavns Diplomatarium*, bd. 1-8, Kbh. 1872-87.

P.T.: *Personalthistorisk Tidsskrift*.

SÅrb: *Sønderjyske årbøger*, specielt.

SÅrbF: *Festskrift til H.P.Hanssen på hans 70 års dag*, 1932.

Trap: J. P. Trap: *Danmark*, 5. udg., red. af Niels Nielsen, Peter Skautrup og Poul Engelstoft, 1958-72.

Wib.: S. V. Wiberg: *Personalthistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie*, 1870-73.

1. I *Wissenschaftliche Genealogie*, Bern 1948. Også nævnt af Kaj Albertsen i artiklen *Slægters udøen* i P.T. 1973, s. 109ff.
2. Knud Prange har kritiseret begrebet stærk ane i en artikel i P.T. og mener bl.a., at der nok i virkeligheden gemmer sig mange personer med »en stor og blomstrende efterslægt« lang tid tilbage i tiden. Derfor har jeg fremhævet ordet påviselig som en væsentlig ting ved etableringen af en bestemt person som stærk ane. Knud Prange: *Christian 4. og Rasmus Thestrup*, i PT 1989, s. 152-153.
3. J. Vahl: *Slægtbog over Afkommet af Christjern Nielsen, Borgmester i Varde o. 1500*, Kbh. 1879-1897. Der mangler dog fra et tidligt tidspunkt mange efterkommere i bogen, f.eks. har Hans-Ole Mørk meddelt mig, at der mangler efterkommere efter Christiern Nielsens datter Lene i hendes 2. ægteskab med borgmester Clemens Sørensen i Vejle. Jf. også Alfred Larsen: *Om nogle descendenter af Christiern Nielsen, borgmester i Varde*, PT 1942, s. 188ff.

4. Nogen præcis definition på begrebet eksisterer ikke, og at gå nærmere ind på dette i øvrigt interessante emne vil falde uden for denne artikels rammer. Kaj Albertsen (note 1) siger blot, at det er »personer i fortiden, der optræder på et meget stort antal nulevende personers anetavler«. Den »fortid«, der her tales om, må nødvendigvis ligge en del århundreder bagud i tid, så det i hvert fald er biologisk muligt at have et »stort antal« efterkommere.
5. Behandles i et senere afsnit. Hans Worsøe har gjort mig opmærksom på vigtigheden af dette.
6. Store områder i det sydlige og sydvestlige Jylland blev lagt øde og hele familier udslættet. Et godt indtryk af dette med en omfattende og overbevisende talmæssig dokumentation fås i Aksel Lassen: *Skæbneåret 1659*, 1909.
7. I de senere i artiklen omtalte slægtsoptegnelser tales om »feidetiden«, og det synes, som nogle papirer er gået tabt, men der nævnes ellers intet om slægtens tab i den periode.
8. F.C.S., s. 111-117.
9. F.C.S., s. 36-78 i de særskilt nummererede sider bagest i bogen.
10. Sønderjysk Månedsskrift 1948, s. 166-171.
11. Sønderjysk Månedsskrift 1948, s. 203.
12. *Slekten Astrup fra Astrupgaard gennem 550 år*, Oslo 1955.
13. Svend Jacobsen & Hans-Ole Mørk: *10 generationer med rodt i marsken, efterslægtstavle for herredsfoged Troels Winther på Astrupgård i Brøns Sogn*, 1996.
14. Carl Langholz: *Anetavler for berømte danskere, 1. samling: Digtere og forfattere*, Kbh. 1986.
15. Tavlen O-46, s. 418 i ovennævnte værk.
16. På Hans Egede Schacks anetavle, s. 141 i ovennævnte værk.
17. De var begge børn af Hans Olufsen (ca. 1579-1636), sognepræst ved Skt. Cathrine Kirke i Ribe, og Anne Pedersdatter. Otto Fr. Arends: *Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra reformationen til 1864*, bd. II, s. 125.
18. Således skriver f.eks. Provst Astrups svigersøn og efterfølger som sognepræst i Roager Nissenius Pedersen Hygum i Roager kirkebog, at 28/3 1723 døde Niels Astrups datter Maren i Medelby præstegård, hvor hun var på besøg hos sin *fætter*, sognepræsten Lorentz Fabricius. Men de var ikke fætter og kusine, de var

- også næstsøskendebørn, idet hendes mor Margrethe Villadsdatter (g.m. Søren Jensen Skive, sognepræst i Roager) og hans farmor Anne Villadsdatter (g.m. Johann Christian Fabricius, sognepræst i Løjt) var søstre.
19. »For Retten fremkom Peder Biørn i Astrup, sognefoged i Brøns Sogn, og i Rette lagde nogle Documenter hans Gaards Herlighed og Rettighed, hvilcke var lydende som følger...«. Det fremgår ikke, hvad formålet har været med tinglæsningen, men det er bemærkelsesværdigt, at dokumenterne ikke er indført kronologisk, men nærmest »efter emner«, således at f. eks. alle aktskykker vedrørende Vrågårds Mark følger efter hinanden, så alle vedr. godset i Moesbøl o.s.v. Hviding Herreds tingbog 1736-1744, fol. 218b., 9/1 1741. (LAA)
 20. DAÅ 2000-02, s. 355ff har stamtavler over Stjerne-Juel'erne, Lilje-Juel'erne og Krabbe-Juel'erne, som er gennemgået. Navnet Eiler optræder i den sidste slægt af de tre med Eiler Juel til Kokholm i Resen Sogn, men han er nærmest jævnaldrende med Troels Winther og har ingen interesse her.
 21. Søn af Iver Juel til Øgelstrup og bror til biskop Hartvig Juel i Ribe (død 1500), som sikkert har været ham behjælpelig med at blive forlenet med Trøjborg. Han blev senere fradømt lenet, da han havde ladet slottet forfalde. DAÅ 2000-02, s. 390.
 22. Trøjborg hørte under den danske krone siden 1407, hvor dronning Margrethe købte gården af Claus Limbek. Samme år pantsatte hun den til Ribe bispestol, som frem til reformationen ejede gården og indsatte lensmænd til at drive den. Aage Roussel (red.): *Danske slotte og herregårde*, Kbh. 1963-68, bd. 16, s. 44f.
 23. En slægt Vinter af Nandrup nævnes 1439 (Peder V.) og en slægt Vinter af Vodstrup får adelsbrev i 1418. A. Thiset og P. L. Witttrup: *Nyt dansk Adelslexicon*, Kbh. 1904. Sidstnævnte slægt nævnes med flere personer i O. Nielsen: *Dueholms Diplomatarium*, Kbh. 1872, s. 16-34, 40-41, 95-96, 106 og 143. Christian Hau: *Bjælken, sparren og den halve bjørn*, 1999, handler også om disse slægter. Se endvidere Poul Verner Christiansen: *Lavadel og storbønder – to stærkt sammenhængende grupper*, i P.T. 2000:1.
 24. Som nævnt sad der før reformationen biskoppelige lensmænd på Trøjborg (jf. note 20), derefter gik godset tilbage til den danske krone.
 25. Peter Rantzau (1535-1602), søn af Godske Rantzau (død 1564), amtmænd i Tønder, senere i Haderslev. Peter R. byggede et nyt slot i 1580, som i vore dage henligger som en malerisk ruin (ill. 2).
 26. 12/7 1473 er Erich Hack præst i Brøns (DBM, brev nr. 3287), 7/8 1486 er det Mathias Jensen (DBM, brev nr. 5916) og 19/9 1491 er det Mads Christjensen (DBM, brev nr. 6976). Sidstnævnte optræder endnu 7/3 1514 (dok. 8).
 27. Det er karakteristisk for slægtens geografiske orientering, at det er de to børn, der er bosat i Ribe, han kender. De øvrige børn af Fedder Lund boede alle i eller syd for Tønder.
 28. Fremgår f.eks. af Skærbæk kirkebog 1690-1710, hvor der er indført små nekrologer over de afdøde, og tilsvarende i Vonsild kirkebog. Hans H. Worsøe (udg.): *Vonsild Kirkebog 1659-1708*, Kbh. 1982. Emnet er også behandlet i 4 artikler i Bol og By 1995:2.
 29. Han blev senere borgmester i Ribe. J. Kinch: *Ribe hys historie og beskrivelse*, 1. del, Ribe 1869, 2. del, Odder 1884, reprografisk genudg. af Jysk Selskab for Historie, Århus 1985, bd. 2, s. 434f.
 30. Johan Monrad (ca. 1638-1709), godsejer, søn af Erik Monrad, biskop i Ribe, skriver i sin selvbiografi i 1689 bl.a. om sin barndomstid i Ribe. Heri hedder det f.eks. »... och naaede Langetwed, hvor Jesper Hansøn, den rige mand, boede paa den skønne ejendoms-gaard ...«. O. Degn: *Livet i Ribe 1560-1700 i samtidiges optegnelser*, Århus 1971, s. 196.
 31. Frøde Troelsen i Astrup døde 31/1 1681. Brøns kb. Se også note 223.
 32. Hans Andersen (1580-1651), herredsfoged i Hviding herred (se note 123). Epitafium i Brøns kirke. *Danmarks kirker*, bd. XXI, s. 1238.
 33. Emmerlev kirkebog.
 34. Se afsnittet: Efterslægtstavle over de fem ældste slægtled, 4. slægtled, nr. 4. Om delingen af gården, se dok. 39 i kildegruppe III.
 35. Nationalmuseet (udg.): *Danmarks kirker, bd. XXI, Tønder Amt*, Kbh. 1957, s. 1239.
 36. I hvert fald passer årstallene med, hvad vi dokumentarisk kan fastslå vedrørende Peder Troelsens og Niels Pedersens dødsår.
 37. En sådan begravelse har eksisteret, for i 1675 lader Fedder Pedersen Beyer åbne sine forfædres grav i Brøns kirke og deri nedsætte sit barns lig. Brøns Præstearkiv, kirkeregnskabsbog 1609-1869. (LAA)
 38. For hver af de 47 aktskykker, der følger, har jeg tilstræbt i en note at omtale, hvor originaldokumentet findes, og dernæst hvor det er gengivet i trykte kilder. For nemheds skyld benyttes følgende forkortelser (udover de, der er præsenteret i starten af noteafsnittet): H.H. betyder, at dokumentet kan læses i Hviding Herreds tingbog 1741 (jf. note 19). H.D. betyder: Emilie Andersen m.fl. (udg.): *De Hansborgske Domme 1545-1578, bd. I-III*, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1994. H.R. betyder: *De Hansborgske Re-*

- gistranter, som er en fællesbetegnelse for Hansborgarkivet, serie A: Kopibøger over åbne og lukkede breve 1543-1580 (RA). Nogle af de ældste af disse findes trykt i Emilie Andersen (udg.): *De Hansborgske Registranter, bd. 2, brev i uddrag 1543-49*, Kbh. 1946.
39. H.H., F.C.S. s. 37.
 40. H.H., F.C.S. s. 37f.
 41. H.H., F.C.S. s. 38.
 42. H.H., F.C.S. s. 38f.
 43. H.H., F.C.S. s. 39f.
 44. H.H., F.C.S. s. 40.
 45. H.H., F.C.S. s. 40f.
 46. F.C.S. (s. 41f), der som kilde angiver Topografisk Samling (RA), hvor jeg ikke selv har fundet det.
 47. F.C.S. (s. 42), der som kilde angiver: »dr. Friis's afskrift af det originale skøde«.
 48. H.H., F.C.S. s. 43f.
 49. H.H., F.C.S. s. 44.
 50. H.H., F.C.S. s. 45.
 51. Tyske Kancelli: Inländische Registratur A 18 (RA), F.C.S. s. 45.
 52. H.H., F.C.S. s. 46.
 53. H.R., Em. And. (se note 38), s. 345-47, F.C.S. s. 46f.
 54. H.H., F.C.S. s. 47f.
 55. H.R., F.C.S. s. 48f.
 56. H.R., F.C.S. s. 49.
 57. H.D. s. 577, F.C.S. s. 50.
 58. Ribe bys tingbog, F.C.S. s. 50ff. Se også note 145.
 59. Erik Kroman (udg.): *Ribe Rådstuedombøger 1527-76 og 1580-99*, Kbh. 1974, s. 89f.
 60. H.H., F.C.S. s. 52f
 61. H.D. s. 817f og 1096.
 62. H.D. s. 1066f.
 63. H.D. s. 1114.
 64. H.R., F.C.S. s. 54.
 65. H.R., F.C.S. s. 54.
 66. H.R., F.C.S. s. 55.
 67. H.D. s. 904f, F.C.S. s. 53.
 68. H.D. s. 907f.
 69. H.D. s. 911f.
 70. H.D. s. 921f.
 71. H.D. s. 910f.
 72. H.R., F.C.S. s. 55ff.
 73. H.H., F.C.S. s. 57f.
 74. H.R., F.C.S. s. 58f.
 75. Tingsvidne fra Hviding Herredsting. Originalen findes ikke, men der refereres til dette tingsvidne i dok.41.
 76. F.C.S. (s. 35), som ikke meddeler nogen originalkilde. Ifl. loven om selvejergods måtte dette ikke deles, men besiddes af én arving, der skulle udløse medarbejderne med en sum penge.
 77. Omtales i dok. 42.
 78. V.A.Secher: *Samling af Kongens Rettertingsdomme 1605-14*, s. 219f. I dommen nævnes en række andre dokumenter, som fremlægges.
- Udover dok.38 også bl.a. en dom af Haderslev 23/2 1594, efter hvilken alle arvinger til Astrupgård med kønsed skulle indføre, hvad de havde arvet. Ditlev Tamm (red.): *Kongens retterting 1537-1660*, bd. 2, s. 269, sag nr. 2460. Her er der dog to væsentlige fejl i kommentarerne til uddraget, idet Anders Hebo kaldes adelig og det siges, at sagen drejer sig om arven efter ham. F.C.S. s. 59ff. Originaldok. findes i Herredagsdombog nr. 20, s. 187-89.
 79. K.D., bd. V, s. 38.
 80. H.H., F.C.S. s. 38f.
 81. H.H., F.C.S. s. 62.
 82. H.H., F.C.S. s. 39f.
 83. F.C.S. s. 62. Henviser til: Pakke: Frigårde i Haderslev Amt, bilag s. 103 (RA).
 84. H.H., F.C.S. s. 44.
 85. F.C.S., s. 8-10.
 86. Brevet refereres som nr. 10 i en række af Jørgen Gyldenstiernes breve. Holger Fr. Rørdam: *Efterretninger om humanisten Jørgen Gyldenstjerne*, Danske Magazin, 5. rk., bd. 1, s. 223ff.
 87. A. Thiset: *Danske adelige Sigiller*, 1905, s. 35.
 88. Poul Bredo Grandjean: *Slesvigske købstæders og herreders segl indtil 1660*, Kbh. 1953, s. 18 og tavle 10c og d (jf. ill. 5).
 89. 22/11 1479 og 19/9 1491. DBM, breve nr. 4516 og 6976.
 90. F.C.S., s. 22 og note s. 8-9. I DBM (se ovenfor) står der i begge tilfælde, at seglet viser et »skjold med to krydslagte fisk?«. Efter selvsyn må jeg give Sommer ret – man kan ikke skelne figuren i skjoldet, og randindskriften er helt væk. Med megen god vilje kan man måske ane, at der i seglet fra 1491 befinder sig en eller anden korslagt figur.
 91. Forholdet belyses i Henrik Fangel: *Vesterbæk – en forsvundet hovedgård i Vestslesvig i Festskrift til Troels Dahlerup på 60 års dagen*, Arusia – Historiske skrifter V, Århus 1985, s. 219ff.
 92. Ovennævnte artikel, afsnit 7, s. 220ff.
 93. Diverse forekomster i Astrup-slægtens dokumenter, i DBM samt Jacob Langebek: *Scriptores rerum Danicarum*, Kbh. 1772-1834, bd. VIII, Løgumbogen. I navneregistret til sidstnævnte findes alene 13 Svend'er, der nævnes i forbindelse med Løgum Klosters gods i Vestslesvig.
 94. Fangel's ovennævnte artikel (note 91), stamtaflen s. 217.
 95. Samme kilder som nævnt i note 93. Løgumbogens navneregister har 13 personer med navnet Winther.
 96. DAÅ 1947, s. 5-7.
 97. De nævnes i Eline Gøyes jordebog som fru Mette, Segebod Krumdiges arvinger i 1400. A. Thiset (udg.): *Fru Eline Gøyes Jordebog*, Kbh. 1892, s. 190 og 215-18.
 98. Feks. hos Carl Langholz (se note 14) i *Ane-tavle for Hans Egedes Schack*, s. 141.

99. Det skal nævnes, at også navnet Troels var meget almindeligt i Vestlesvig i 14/1500-tallet. En optælling i lighed med de ovennævnte (note 93 og 95) viser, at Troels forekommer 18 gange.
100. DAÅ 1947, s. 7. I Thisets udgave af Eline Gøyes jordebog (note 97), s. 216, står det mærkeligt nok omvendt, at det er Troels, der gør Iver fuldmyndig.
101. A. Andersen (udg.): *Johannes Oldendorphs selvbiografi*. Skrifter, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 34, 1966.
102. Ovennævnte selvbiografi, s. 17.
103. Samme, s. 73.
104. Mange års studier af hvilke personer, der optræder som f.eks. faddere, formyndere e.l. i de sønderjyske storbondeslægter, har vist, at man i hvert fald opfattede alle slægtninge til og med næstsøskendebørn (halvfætre/kusiner) som nære slægtninge, i visse tilfælde endda ledet længere ude (kvartfætre/kusiner), de såkaldte »fjerdemænd«.
105. Ingrid Nielsen (udg.): *Ribe bys jordebog*, Esbjerg 1979, s. 72.
106. Kroman (note 59), s. 5, 7, 9 og 115.
107. Kroman, s. 9, 10, 13-16, 18, 19, 23, 24 og 30.
108. Kroman, s. 7, 19, 21, 22, 25, 45, 47, 48, 50, 52 og 71-73. I. Nielsen (note 105), s. 48, 49, 76, 77 og 79. Kinch (se note 29), bd. 2, s. 37 og 790. Ribe bytingbog 1563 og 1569 («salig Jacob V.»)
109. Kroman, s. 108-110. I. Nielsen, s. 52. Kinch, bd. 2, s. 108, 110 og 816. Ribe bytingbog 1569 (kaldes da søn af Peder V.), 1570 og 1573.
110. Kinch, bd. 2, s. 60.
111. DBM, bd. 1, brev nr. 68.
112. DBM, bd. 2-5, breve nr. 3287, 4516, 4652, 5307, 5916, 6265, 6485, 6584, 6976, 7176, 7416, 7673, 7674, 7694, 9620, 9895, 9901. Langebeks Scriptoros, bd. VIII (se note 93), s. 73, 74, 75, 76, 78.
113. DBM, bd. 1, nr. 68 og 220. DBM, l. rk., udg. ved Kr. Erslev, Kbh. 1894-95, breve nr. 6415, 6886, 6976, 7114, 7193, 7329, 7384, 7586.
114. 21/7 1453 oplader han nogle enge og agre i Hviding sogn for Ribe Kapitel. DBM, bd. 1, nr. 873.
115. F.C.S. mener (s. 29), at han forekommer endnu i 1524, men nævner ikke, hvor han har oplysningen fra.
116. DBM, bd. 2-4, breve nr. 6584, 6976, 7176, 7416, 7673, 7674, 7694. Langebeks Scriptoros, bd. VIII, s. 73, 74.
117. Det kan ikke udelukkes, at Anders Grøn også har hørt til slægten, eller har været gift ind i den. Dels bliver han herredsfoged på et tidspunkt, hvor det tilsyneladende var Astrupgård-slægten, der sad på hvervet, og dels er det givetvis ham, der boende på Rye Kloster (som lå, hvor senere Glücksborg Slot kom til at ligge) skøder Vrågårds Mark til Peder Troelsen (dok.4), tilsyneladende som en rest af noget gods, de har haft sammen i Rejsby.
118. DBM, bd. 5, breve nr. 9620 og 9901 (1502 og 1503). Langebeks Scriptoros, bd. VIII, s. 83 (1508). Dok. 4 (1513).
119. DBM, bd. 5, brev nr. 6976.
120. Langebeks Scriptoros, bd. VIII, s. 83.
121. Langebeks Scriptoros, bd. VIII, s. 77, 80, 81, 143. Sidste gang Peder Troelsen nævnes som herredsfoged er 16/8 1535 i et dokument i Lindved Godsarkiv. Her er Michel Pedersen sandemand. Landbohistorisk Selskabs adkomstregistrering 1513-50, adk. nr. 1535-199. Meddelt mig af Adam Lindgreen.
122. Overskat i Tønning Len dette år. F. Falckenstjerne & Anna Hude (udg.): *Sønderjyske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden*, Kbh. 1895-99, s. 79.
123. Fem generationer efter hinanden på Havervadgård var herredsfogder: o. 1538-o. 1547: Mikkel Pedersen Holm, som tog over efter Peder Troelsen, derefter – o. 1578/80: sønnen Niels Mikkelsen, derefter – 1602 med afbrydelser: sønnen Anders Nielsen, død 1620 (gravsten i Brøns kirke), o. 1629-1651: sønnen Hans Andersen (jf. note 32), 1651-1659: sønnen Nis Hansen (o. 1610-1659). P.O.Andersen: *Havervadgård i Sønderjysk Månedsskrift* 1954, s. 81-92.
124. Ribe Rådstuedombog (se note 59), s. 45ff.
125. Niels Hansen Tovskov (1504-1572) var byfoged i Ribe ca. 1536-72 og rådmænd 1544-72. Ole Degn: *Rig og fattig i Ribe*, Århus 1981, s. 183.
126. Hos O. Degn (se ovf.) anføres, at Niels Tovskov havde en søster Kirstine Hansdatter. Både Hans Tovskov og Peder Troelsen har dermed en søn Niels og en datter Kirstine, som kunne være opkaldt efter et fælles *par* af bedsteførelde Niels og Kirstine.
127. DBM, bd. 5, brev nr. 9620.
128. Langebeks Scriptoros, bd. VIII, s. 83.
129. Hans efterslægt kan ellers med rimelig sikkerhed føres op til vore dage. Hans søn er fmlt. den Svend Pedersen i Øster Gasse, der nævnes som sandemand 1567-1578, og som ifl. Skærbæk sogns kirkeregnskab er morbror til Nis Pedersen i Øster Gasse, som i 1613 betaler af på en gammel gæld til kirken. I 1638 betaler Peder Nissen og Tyge Jepsen af på Nis Pedersens gæld, givetvis fordi de er søn og svigersøn af ham, og dermed er vi kommet så langt op i 1600-tallet, at den videre fortsættelse af slægten kan foregå ved hjælp af Skærbæk sogns kirkebøger.
130. I det mindste bliver den det fra Hans Pedersens tid, jf. dok. 18.
131. Han overtager dog ikke gården direkte ef-

- ter Svend Troelsen. I 1530 nævnes Niels Andersen på Ulleruplund i jordebog over Ribe Kapitels Gods. Falkenstjerne & Hude (se note 122), s. 461.
132. Følgende *hypotese* kan opstilles: Troels Winther, f. o. 1425, g. 1. o. 1450/55 m. NN, børn: Svend, f. o. 1455/60, måske flere, f.eks. en datter, gift med Anders Grøn (jf. note 117). G. 2. ca. 1463 m. Mette, børn: de tre, der nævnes i 1514.
 133. Endnu d. 8/3 dette år strides han med Ullerup-mændene (dok. 34).
 134. I skatelisten for Overskatten i Tørning Len 1542. Falkenstjerne & Hude, s. 79 og 92.
 135. Som note 122, s. 79.
 136. Må være død inden d. 28/8 dette år, hvor børnene taler om fædrene og mødrene arv (dok. 38).
 137. F.eks. af Anders Schmidt i *Die Froddesens von Toftum*, Nordfriesisches Jahrbuch 1988, s. 93-126, og 1989, s. 63-107, samt Knud Gether: *Middelalder-familier i Flensborg og Nordfrisland og deres efterkommere i Danmark, Tyskland og Norge*, Kbh. 1986-87, s. 73ff, men de to fremstillinger af slægten er bestemt ikke ens! Slægten kan muligvis føres tilbage til Broder de Toftingh, der nævnes 1337. A. Panten: *Zur Beteiligung von Nordfriesen am Streit zwischen Christian I. und Gerhard von Oldenburg*, Nordfriesisches Jahrbuch 1977, s. 155.
 138. Carl Langholz i *Sønderjysk Månedsskrift* 1948, s. 166ff. Gether (se ovf.), s. 115.
 139. Sammen med broderen Bernd Frodesen. Adelskabet var tildelt deres farfar Broder Frodsen 9/4 1480. *Historisk Tidsskrift*, Rk. VII, bd. 2, s. 384 og 391.
 140. Anders Schmidt i ovennævnte artikel (se note 137), 1989, s. 71.
 141. Anders Schmidt lader hende i ovennævnte artikel være søster til Andreas Frodsen og dermed datter af Frode Brodersen på Toftum uden dog at begrunde eller sandsynliggøre, at dette skulle være rigtigere. Nu afdøde A. Schmidt har over for mig både skriftligt og mundtligt tilkendegivet, at han betragtede det som yderst tvivlsomt, at Ingeborg hørte til Frodsen-slægten.
 142. Frodsen-døtrene var almindeligvis gift med embedsmænd i Sydslesvig, i flere tilfælde med borgere og rådmænd i Flensborg, en enkelt med en borgmester i Tønder. I intet kendt ægteskab i Frodsen-slægten var ægtefællen fra en nordligere lokalitet end Tønder.
 143. I arvesagen fra 5/8 1561 (dok. 19) omtales Niels og Hans Pedersens søsterbørn som arvinger, hvorfor hun må være død inden denne dato.
 144. Gerhard L. Grove: *Slægten Plum*, Kbh. 1903, s. 17-19. Kinch (se note 29), bd. 2, s. 75.
 145. Grove (se ovenfor), s. 18-19 henviser til Ribe bytingbog 1561, som også F.C.S. gør (dok. 20 og 21 og note 58). Jeg har imidlertid ikke selv kunnet finde noget om sagen dér, ligesom den heller ikke er med i Ejvind Larsens uddrag af disse tingbøger (LAV).
 146. Grove, s. 18-19 henviser til Ribe bys skattebog 1544ff (LAV).
 147. Han nævnes godt nok i Haderslev amts jordebøger endnu i 1595/96, hvorefter han afløses af broderen Laurids, men det er velkendt, at jordebøgerne ofte først blev ajourført med flere års forsinkelse.
 148. Indstævnes sammen med fæstteren Fedder Nielsen angående arven fra Astrupgård ifl. breve af 31/12 1585 og 20/1 1586. Tyske Kancellis indenrigske afdeling, pk. D 74 I. (RA).
 149. I et dokument fra 6/2 dette år i Lindved godsarkiv. Arusia – historiske skrifter V: Festskrift til Troels Dahlerup, Århus 1985, s. 226.
 150. Caspar Petræus: *Ligprædiken over Hr. Fedder Lundten*, 1701.
 151. Haderslev amtsregnskaber og jordebøger diverse år 1595/96-1610/11 (RA).
 152. Han kaldes ikke på noget tidspunkt for herredsfoged i regnskabet, men han nød den samme frihed for afgifter »formedelst hans fogderis bestilling«. Der er i årene 1595-1602 ikke nogen i Hviding Herred, der i regnskaberne kaldes herredsfoged, først efterfølgeren Benced Sørensen i Barsbøl benævnes sådan i regnskabet 1603/04.
 153. Det ældste Haderslev amtsregnskab er fra 1595, og heri hedder det i en marginnote ud for Laurids Lund, at der »findes udi Hans Blommes tiid fra Philippi 87 til 88 til Afkortting eenn vid navn Anders Hansen med lige landgilde at være forschaenet for samme fogderis bestalling«.
 154. F.C.S. kalder hende Anne (s. 113), men nævner ikke, hvorfra oplysningen stammer. Det passer dog meget fint, at Laurids Hansen Lund i 1588 har overtaget broderens embede, gård og kone!
 155. Gravsten (nu forsvundet) i Janderup Kirke. Nationalmuseet (udg.): *Danmarks kirker, bd. XIX, Ribe Amt*, s. 1068.
 156. K. Jensen og Chr. Simonsen: *Janderup og Bilum Sogne*, 1979-83, bd. III, s. 200f.
 157. Han lever 30/1 1626 (dok. 43), men hans enke nævnes 22/12 1635 (dok. 46).
 158. Se note 148.
 159. Brøns kirkebog, som er bevaret fra 1663.
 160. Gørding Herredes tingbog 3/11 1651 (LAV).
 161. Viggo Mulvad: *Mulvad slægten*, 1989, s. 37ff.
 162. Haderslev amtsregnskab dette år: Niels Troelsen fæster sin *salig* faders gård.
 163. *Danmarks kirker, bd. XXI, Tønder Amt*, s. 1147. Han har skænket klokken sammen med

- junker Ludvig Nielsen til Høgsbrogård, én af egnens adelsmænd (af slægten Rosenkrantz, DAA 1985-87, s. 786). Det er umiddelbart uforståeligt, hvorfor Troels Nielsen optræder i denne sammenhæng i et andet sogn end hans hjemsgn.
164. Haderslev amtsregnskab 1608/09. At han nævnes blandt bødebetalerne dette år behøver ikke at betyde, at han nødvendigvis er blevet gift dette år, men blot i årene forinden. Han er blot én ud af syv mænd, der skal betale bøde af samme grund, mens der ingen er nævnt i regnskaberne for de foregående år. Jeg kunne tænke mig, at man har samlet nogen sammen til regnskabsåret 1608/09.
165. »Karen Troels« står fadder i Døstrup i 1610 til et barn af præsten Hr. Mikkell. (Døstrup kirkebog). Provst Astrup kalder hende Catharina, men det var ikke ualmindeligt i Sønderjylland, at man brugte Catharina som en lidt forfinet form af Karen.
166. Synes at have haft en søn i Odense, se efter 5. slægtled, nr. 16 og 17.
167. At Niels Pedersen overhovedet havde to døtre, fremgår af dok. 41, hvor Anders Nielsen på Store Hebo omtaler sine fire med søskende.
168. Omtalt flere steder, f.eks. DBL, bd. VII, s. 217f. Grove (note 144), s. 19-21 og 97-102. H. F. Rørdam: *Københavns Universitets Historie*, Kbh. 1869-72, bd. II, s. 543-56. H. Ehrencron-Müller: *Forfatterlexicon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, Kbh. 1924-32, bd. III, s. 107f med flere litteraturhenvisninger.
169. K.D., bd. VI, s. 43.
170. 12/10 1571 får han og andre tilladelse til at lukke Teglgårdsstræde med et plankeværk »for urenselse skyld«. K.D., bd. I, s. 353, 501 og 535.
171. Grove, s. 21.
172. H.F.Rørdam (note 168), bd. II, s. 554.
173. K.D., bd. VI, s. 44.
174. Rettertingsdom 11/6 1574. Erik Reitzel-Nielsen (udg.): *Danske domme 1375-1662*, Kbh. 1978-87, bd. VIII, s. 490, sag nr. 1045.
175. K.D., bd. I, s. 488 og 498.
176. Grove, s. 21-22.
177. Han nævnes ikke i striden om nådsensåret, som starter dette år (se under Peder Frandsen og note 155).
178. Ribe rådstuedombog 15/7 dette år. Kroman (note 59), s. 74-78.
179. Ellers ville broderen Peder givetvis have optrådt også på hans børns vegne i sagen mod Universitetets konsistorium.
180. Grove, s. 22-25, 102-103.
181. Epitafium og gravsten i Helligåndskirken – nu forsvundet. Grove, s. 102f.
182. K.D., bd. VI, s. 45.
183. H.F.Rørdam, bd. II, s. 554. Det originale brev fra Troels og Peder Frandsen af 26/1 1586 findes i Ny kgl. Saml. 752, Det kgl. Bibl.
184. Oluf Nielsen: *Københavns Historie og Beskrivelse*, Kbh. 1877-92, bd. III, s. 247f. Indeholder også en instruks om byfogdens arbejde.
185. J. L. A. Kolderup-Rosenvinge (udg.): *Udvalg af gamle danske Domme*, 4. samling (1581-96), Kbh. 1848, s. 226-229.
186. K.D., bd. VI, s. 193.
187. Oluf N. (note 184), bd. III, s. 131f. Reitzel-N. (note 174), bd. V, s. 210ff, sag nr. 677.
188. 2/6 1592 udnævnes Karsten Rytter til byfoged. K.D., bd. II, s. 472.
189. Reitzel-N., bd. III, s. 311, sag nr. 465.
190. Oluf N., bd. IV, s. 211.
191. Nævnes som herold flere steder, f.eks. V.A. Secher: *Samling af Kongens Rettertingsdomme 1595-1604*, Kbh. 1881-83, s. 559 og 593, og samme: *1605-14*, Kbh. 1885-86, s. 12 og 191. Desuden Reitzel-N., bd. VI, s. 466, sag nr. 853, hvor note 7) indeholder en beskrivelse af heroldens opgaver.
192. F.eks. beder han 26/8 1595 kongen om at afslutte en strid mellem ham og en anden borger. K.D., bd. IV, s. 722.
193. K.D., bd. I, s. 601 og 605, bd. II, s. 558. H.U.Ramsing: *Københavns Ejendomme 1377-1728, Oversigt over Skøder og Ailkomster*, Kbh. 1943-79, bd. III, s. 55 og 60, bd. V, s. 103.
194. Grove, s. 25.
195. I den anledning gav Universitetet professor Hans Frandsen, brudens bror, en ame vin. H.F.Rørdam, bd. IV, s. 310.
196. Oluf N., bd. III, s. 189f. K.D., bd. IV, s. 691, 692 og 694. Kolderup-Rosenvinge (note 157), 4. saml., s. 228.
197. K.D., bd. I, s. 548.
198. K.D., bd. II, s. 331.
199. K.D., bd. VI, s. 96 og 97.
200. Optræder 17/1 1655 i Tønder som medgarant for en sum penge, hans afdøde svigersøn, apoteker Andreas Lorentzen, skylder. (Tønder bys retsprotokol 1648-57, LAÅ). Død senest i 1665, hvor hans arvinger skænker Højer kirke 50 rigsdaler. Claus Rolfs: *Højer sogns og slækkens historie*, 1998 (dansk oversættelse af den oprindelige, tysksprogede udgave fra 1926), s. 41. Her skrives, at han døde præcis i 1665, men det kan vi ud fra oplysningen om pengegaven ikke nødvendigvis slutte.
201. Jordebog for Tønder Amt dette år. Peter Kr. Iversen: *Tre gottorpske jordebøger 1607-13*, 1994, bd. I, s. 280.
202. Nævnes i disse embeder flere gange hos Rolfs (se note 200): s. 36, 75, 172, 373 og 392.
203. Nævnes i ligprædikenen over sønnen Fedler Lund (note 150).

204. Der kendes umiddelbart med sikkerhed tre børn af Andreas Lund, nemlig nr. 2) (ifl. Tønder bys retsprotokoller), nr. 5) (ifl. Møgeltønder kirkebog) og nr. 6) (ifl. ligprædikenen over denne). Flere års studier af storbondeslægterne i det sydvestlige Sønderjylland har vist, at børn, børnebørn o.s.v. af disse tre optræder massivt som faddere, formyndere o.l. hos efterkommerne efter nr. 1), 3) og 4), hvorfor det må antages, at også de tre er børn af Andreas Lund.
205. Haderslev amtsregnskaber diverse år.
206. Han havde kun ét barn, sønnen Hans Bennedsen, gmd. i Ullerup, der igen kun havde to døtre, der døde som børn. Skærbæk kirkebog.
207. Døstrup kirkebog er bevaret fra 1603, derfor kendes de præcise årstal for disse personer.
208. F.C.S., s. 113.
209. Haderslev amtsregnskaber 1698/99. Heri findes en lille bog med ægteskabsdispensationer, i flere tilfælde, bl.a. dette, bilagt små stamtavler fra sognepresterne.
210. Janderup og Billum Sogne (note 156), bd. III, s. 201f.
211. Carl Lindberg Nielsen: *Varde bys historie*, Varde 1942, s. 280ff.
212. Vester Horne Herreds gejstlige skifteprotokol 1719-57, skifte nr. 1.
213. Der består en anelse usikkerhed om, hvorvidt Broder L. Beyerholms kone, hvis navn ikke kendes, faktisk var en datter af Fedder Nielsen på Astrupgård, men analyser af faddere og troløvelsesvidner i Brønns kirkebog i de følgende generationer viser ret tydeligt, at hans efterkommere må høre til kredsen omkring Astrupgård-slægten, og erfaringer synes også at vise, at personer udefra, som blev bosat i Astrup, ofte ved ægteskab med en pige fra slægten, fik en part af gårdens oprindeligt (fra Peder Troelsens tid) meget betydelige jordtilliggende.
214. Gården, som var en helgård, var den eneste i Astrup, der hørte under Løgumkloster Amt. Løgumkloster amtsregnskaber 1633/34ff.
215. Optræder sammen med moderen på Gørding herredsting dette år (jf. note 160).
216. Amtmand Stemmanns uddrag af de senere forsvundne tingbøger for Hviding Herred. C.L.E. von Stemmann: *Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung im siebenzehnten Jahrhundert*, 1855, extract nr. 33 fra Hviding Herred, s. 75.
217. Hun lever 9/2 1666, hvor sønnen Søren Beyer på hendes vegne indstævner nogle mænd på Ballum birketing. (Ballum Birks tingbog dette år, LAÅ). Hendes mand står fadder i Emmerlev i 1655 ifl. kirkebogen.
218. Også her består der en smule usikkerhed om, hvorvidt Laurids Jensens kone Kirsten faktisk var en datter af Fedder Nielsen, men betragtningerne er de samme som ovenfor i note 213.
219. Står ikke i Brønns kirkebogs begravelsesregister og må derfor anses for død inden kirkebogens start i 1663.
220. Haderslev amtsregnskab dette år.
221. Se note 123.
222. Da provst Astrup skrev sine familieoptegnelser i 1690/92, siger han, at 2 sønner og 4 døtre lever endnu. De to sønner er ham selv og Anders, der først dør i 1702. Altså må Troels være død på det tidspunkt. Niels Astrups svigersøn Nissenius Pedersen Hygum, der efterfulgte ham, og som fortsatte slægtsnotaterne, omtaler heller ikke Troels eller nogen børn af ham. F.C.S. (s. 46) lader ham være identisk med en gårdmand i Søndernæs i Brønns sogn Troels Nielsen, hvis gravsten stadig findes på kirkegården i Brønns og på hvilken han endda kaldes Troels N. *Winther*. Det ser jo besnærende ud, men da han levede ca. 1627-1700, kan det af ovennævnte grund ikke være Niels Troelsens søn. Yderligere kan jeg tilføje, at blandt fadderne til hans to døtre, født i 1676 og 1683, er ikke en eneste fra Astrupgård-slægten. *Dannmarks kirker*, bd. XXI, s. 1240-41. Brønns kb.
223. Han siges at være 74 år ved sin død, hvilket betyder, at han egentlig burde stå før broderen Niels. Det er imidlertid uklart, hvornår forældrene er blevet gift og dermed, hvornår broderen er født (jf. note 164).
224. Jf. diverse bind af Odense bys skifteprotokoller, f.eks. skp. V, folio 136, og skp. VIII, folio 293 vedr. Niels Knudsen.
225. Grove, s. 25-26.
226. Acta Consistorii 1619-24, fol. 274 og 282. Gengivet i Holger Rørdam (udg.): *Historiske Samlinger og Studier over danske Forhold og Personligheder især i det 17. Årh.*, Kbh. 1891-1902, bd. 4, s. 464-65.
227. Omtales flere steder, f.eks. Grove, s. 26. H.F. Rørdam, bd. III, flere steder. C.F. Brickas udg. af DBL, bd. XII, s. 235. R. Vinding: *Regia Academia Hauniensis*, s. 225ff. Ehrencron-Müller (note 168), bd. VI, s. 85.
228. Holger Rørdam (note 226), bd. 4, s. 73.
229. Ejvind Slottved: *Lærestole og lærere ved Københavns Universitet 1537-1977*, Kbh. 1978, s. 146.
230. K.D., bd. VI, s. 54.
231. K.D., bd. I, s. 619 og 622.
232. Ramsing (note 193), bd. VI, s. 183.
233. Grove, s. 26-29 og 104-108. H.F.Rørdam, bd. III og IV, flere steder. DBL, bd. XVIII, s. 419. Ehrencron-Müller, bd. VI, s. 308f med flere litteraturhenvisninger.
234. Holger Rørdam, bd. 4, s. 306-07.

235. K.D., bd. VI, s. 57.
236. K.D., bd. VI, s. 277. Ramsing, bd. V, s. 27, 58, 71 og 103.
237. Oluf N., bd. IV, s. 238, 386 og 388. K.D., bd. I, s. 605 og bd. VI, s. 220.
238. Wib., bd. III, s. 370. Efter begge forældrenes tidlige død er farbroderen Christen Mortensen, sognepræst i Hjembæk, formynder for dette barn samt faderens børn i 1. ægteskab. Historisk Tidsskrift, Rk. V, bd. 1, s. 47.
239. Wib., bd. II, s. 381.
240. Efterslægten efter kunstdrejermester Christian Jacob Kemp (1739-1810), hvis hustru Johanne Ludovica Werløs var en sønneatter af Ellen C. Buchwald. A. Wahl: *Slægten Kemp*, 1928, s. 11-19.
241. Efterslægten efter etatsråd, direktør Georg Herman Julius Ulrich (1828-1907), hvis hustru Gyrithe Christine Margrethe Kemp var en sønnesøns datter af ovennævnte Chr. J. Kemp.
242. Ole Worm i sørgeprogrammet ved Claus Plums død (Grove, s. 105-107) og Rasmus Vinding i »Regia Academia Hauriensis« (jf. note 227).
243. Vor Frue sogns kirkebøger begynder henholdsvis 1631 (døbte) og 1649 (begravede).
244. Grove, s. 35.
245. P.T. 1983, s. 68 og 190.

Svend Jacobsen, f. 1942, cand. scient. 1965, ansat som adjunkt, senere lektor (matematik) ved Rysensteen Gymnasium fra 1966, administrativ/ledende inspektør fra 1987, pensioneret 2002. Har tidligere skrevet artikler til Personalthistorisk Tidsskrift (i 1972, 81 og 85) om sønderjyske slægter. Udgav i 1996 sammen med Hans-Ole Mørk *10 generationer med rod i marsken. Efterslægtstavle for herredsfoged Troels Winther på Astrupgård i Brøns sogn*. I forbindelse med nærværende artikel vil jeg gerne takke mine slægtsforsker venner Finn Grandt-Nielsen, Carl Langholz, Adam Lindgreen, Iacob Löwe og Hans-Ole Mørk for mange gode og inspirerende samtaler og diskussioner, samt Hans Worsøe for en god dialog omkring det endelige manuskript. Adresse: Nyelandsvej 16, 3., tv., 2000 Frederiksberg. E-mail: sv-ig-jacobsen@webspeed.dk

Enhver henvendelse med spørgsmål eller kommentarer til denne artikel er meget velkommen.

Arv og skifte

Arve- og skiftepraksis i Helsingør i 1570erne

Af Michael Dupont

I artiklen vil jeg undersøge arve- og skiftepraksis i Helsingør i 1570erne samt se på retssager i forbindelse med arv og gæld, tilligemed afkald på arv.¹ Min hovedkilde er Helsingør skiftebog 1571-1582, der er Sjællands ældste skifteretsprotokol. Her får vi for første gang et direkte indblik i skifterettens administration på Sjælland. Helsingør er den købstad øst for Storebælt, fra hvilken vi har det bedst bevarede kildemateriale fra 1500-tallet. Det er faktisk muligt at identificere de samme personer i flere af byens institutioner, hvilket er enestående.

Arv og skifte i købstæderne i slutningen af 1500-tallet er ikke blevet behandlet mange steder. Det nærmeste, man stort set kommer, er diverse retshistorier, hvor Poul Johs. Jørgensens »Dansk Retshistorie« fra 1940 stadig er hovedværket. Generelt er de dog meget bredt anlagte og ikke tilbunds gående i dette specifikke emne. Derfor har jeg primært benyttet samtidige og utrykte kilder, især Helsingør skiftebog 1571-1582 og Helsingør justitsprotokol (også kaldet tingbog) 1571-1575.

Helsingør skiftebog 1571-1582 indeholder fremdeles skifteforhandling og endelige afgørelser, men kun få inventarier. De eneste øvrige sjællandske skifteretsprotokoller fra 1500-tallet er Vordingborg skiftebøger 1574-1632 og 1593-1611 samt Køge skiftebog 1596-1602.² Sammenlignet med rækken af skiftebøger fra Helsingør, så indeholder de dog kun få skifter fra 1500-tallet.

Helsingør justitsprotokol 1571-1575 giver yderligere informationer om arveforhold og retspraksis. De ældste tingbøger fra Helsingør er blevet udgivet; dog ikke denne.³ Mig bekendt har justitsprotokoller ikke tidligere været udnyttet i forbindelse med skifteretssager, hvilket gør undersøgelsen mere spændende og måske i stand til at sige noget nyt. Her finder vi fx tvister mellem arvinger om arv og gæld – to emner der viser os en side af arv og skifte i Helsingør, vi ikke finder i byens skiftebog.

Indledning

Frederik II kom til magten i 1559 og sad på Danmark-Norges trone til sin død i 1588. Under ham oplevede riget Den nordiske Syvårskrig, der varede fra 1563-1570. Kong Frederiks regeringstid var dog også en periode fuld af opgang, fx for Helsingørs vedkommende. Købstadens handel, men især Øresundstolden bidrog til byens opblomstring, og i slutningen af det 16. årh. var Helsingør Sjællands næststørste by. Her fandtes en livlig handel med mange udenlandske købstæder, og Helsingør besøgte og beboedes af utallige fremmede folkeslag. Helsingør adskilte sig altså både i størrelse og indtægt fra de øvrige danske købstæder.⁴

I 1576 blev Tycho Brahe lensmand over øen Hven, der ligger ud for Helsingør. Her påbegyndte han samme år byggeriet af sit berømte observatorium, Uranienborg. Samtidig var der et andet stort byggeri i gang i Helsingørs nærhed. Erik af Pommerns middelalderborg Krogen blev fra 1574-1585 ombygget til et prægtigt renæssanceslot og fik det nye navn Kronborg.⁵

Købstæderne og deres styrelse

Kongen havde den øverste magt over købstæderne, da det var ham, der kunne udstede privilegier til de enkelte byer. Ofte bestod disse rettigheder blot af en bekræftelse eller forandring af købstadens lovgrundlag; men alligevel betragtedes de som særlige gunstbeviser.⁶ Desuden skulle købstæderne betale kongen skat. Tidligere mente forskningen, at grundlaget for beskatning var, at han ejede jorden i købstæderne; men det synes mere sandsynligt, at byerne betalte for at høre under hans beskyttelse.⁷

Kongen holdt opsyn med byernes forvaltning og lovgivning, dog ikke i egen person, men gennem sin nærmeste lensmand.⁸ Lensmanden, der var amtmandens forgænger, var bestyrer af et len og faktisk den mest betydningsfulde lokale embedsmand. Han havde adskillige administrative gøremål, og hvad angår købstæderne var han bindeleddet mellem kongen og byens ledelse som administrativ tilsynsførende.⁹

Byfogeden var kongens lokale repræsentant i købstæderne. Han tilhørte borgerstanden og var oftest en af byens velhavende købmænd. Her stod han øverst i lokalforvaltningen og havde opsyn med byens øvrige styrelse. Af byfogedens mange pligter var især administrationen af bytinget, der var købstædernes lokale domstol, den vigtigste. Her fungerede han som dommer.¹⁰ Desuden ledede han skifteretten, der hørte under bytinget. Hans rolle som skifteforvalter vil jeg komme nærmere ind på senere.

Købstædernes magistrat fungerede side om side med byfogeden og

Øresund med Kronborg og Helsingør. Fra Braun og Hogenberg: *Theatrum urbium*, slutningen af 1500-tallet. (Laurits Pedersen: *Helsingør i Sundtoldstiden*, bd. 1, 1926, s. 29).

bestod af byens borgmestre og rådmænd, der som byfogeden hørte til borgerstanden og ofte var rige købmænd.¹¹ De var købstædernes styrelse, og blandt deres arbejdsopgaver fandtes skatteopkrævning samt til en vis grad domsmyndighed ved den såkaldte rådstueret.¹²

Byfogeden og magistraten kontrollerede hverandre, og derfor foretog de sig sjældent noget uden hinanden. Byfogeden nævnes fx sjældent alene i kilderne, for der var næsten altid et medlem af magistraten med og vice versa. I Helsingør havde købstadens administration sæde på byens rådhus.

Arv og skifte

Skifte efter en afdød person mellem hans efterlevende arvinger var oprindeligt et privat foretagende udenom de offentlige myndigheder. Fra middelalderen finder vi dog indikationer på, at det offentlige kunne blande sig, hvis arvingerne var enten umyndige eller fraværende.¹³ Her fungerede kongen (staten) som værge for alle, der var uden værn. Han var folkets beskytter, og ud af dette ansvar udsprang det offentlige skiftesvæsen og pligten til at hjælpe borgerne med at holde ro og orden samt til at varetage de umyndige børns interesser.¹⁴

Arvelovgivningen

Først med Danske Lov fra 1683 begyndte Danmark at følge én lov. Før den tid fandtes ingen entydig retslovgivning. Hvilken lov, man skulle rette sig efter, afhang bl.a. af, om man boede på landet eller i byen. Det samme gjorde sig derfor gældende ved arv og skifte. Hvis man fx levede på landet, skulle herredsfogeden eller birkedommeren fungere som skifteforvalter. Hvis man boede i byen, var det byfogedens arbejde. Var man præst, skulle provsten foretage skifte, og hvis man var fæstebonde, var det ens godsejer. I løbet af det 16. århundrede udkom en del større og mindre rigslove, der sammen med Jyske Lov forsøgte at skabe en form for retsenhed i riget. Skifteværnet blev dog først ensartet for hele befolkningen i 1800-tallet.¹⁵

Hvad angår købstadslovgivningen, kan der nævnes to meget vigtige lovsamlinger, nemlig Christian II's byret 1522 og Christian III's Koldingske Reces 1558.¹⁶ Samtidig med rigslovgivningen rettede købstæderne sig efter såkaldte stadsretter, der var lokale købstadslove. Der var ofte forskel på købstæderne, og derfor fandt samtiden det fornuftigt – i overensstemmelse med den generelle lovgivning – at benytte decentrale love. Fra Helsingør findes således en stadsret fra begyndelsen af 1500-tallet.¹⁷

Både Christian II's byret 1522, den Koldingske Reces 1558 og Helsingør stadsret fra omkring år 1500 indeholder nogle få artikler om arv og skifte. I Helsingør stadsret finder vi fx kun seks artikler af denne type.¹⁸ Skiftelovgivningen i det 16. århundrede kan derfor ikke siges at have været udtømmende. Bestemmelserne var simple og dækkede langt fra det behov, der fandtes. De bevægede sig kun på overfladen og gik i mange tilfælde aldrig i dybden med fx de enkelte typer af arvesager. Så den eneste måde, vi stort set kan finde ud af noget om skifteretten, er ved at se på sædvanen, dvs. benytte kilder som bl.a. skiftebøger og tingbøger. Det var heller ikke altid, at lovgivningen stemte overens med den virkelige verden. Derfor vil jeg i artiklen fremdeles se på arve- og skiftepraksis.

Anmeldelse af skifte

Når en person i Helsingør var død, kontaktede den efterladte ægtemage eller nærmeste slægtning skifteforvalteren (dvs. byfogeden), hvis der skulle foretages offentligt skifte. I byens tingbog findes den 23. febr. 1573 følgende beretning: »Sammeledis wor oc nu beuisseligt, att forskrevne Margrette, ther hun wor kommen wdj wis forfaringh att henndis hosbonde, Hans Simssen wor dødt, Tha haffuer hun werit huos Byfogiden att ville Lade sit guodtz oc giæld beschriiffue«. ¹⁹ Her lader det umiddelbart til at have været et privat anliggende, om man ønskede at skifte.

I Helsingør justitsprotokol findes nogle få tilfælde, hvor arvingerne stod frem på tinget og fortalte, at de selv ville forestå boets deling og udbetaling af gæld: »Ennd opbød Jenns, Mette Christoffer StyreMandz godtz Som hun selff haffuer tilbudett att Wddele blandt henndis geldnere etc.«²⁰

Det var dog ikke praksis, at arvinger i almindelighed gik til bytinget for at anmelde skiftets karakter, for ellers ville vi ved hver tingdag finde flere eksempler som det foregående. Derimod synes det første eksempel at afspejle en generel tendens, nemlig at arvinger kontaktede byfogeden privat. Derfor finder vi ikke oftere vidnesbyrd om anmeldelse af skifte, da skriveren ikke var til stede i byfogedens gård til at notere mødets udfald.

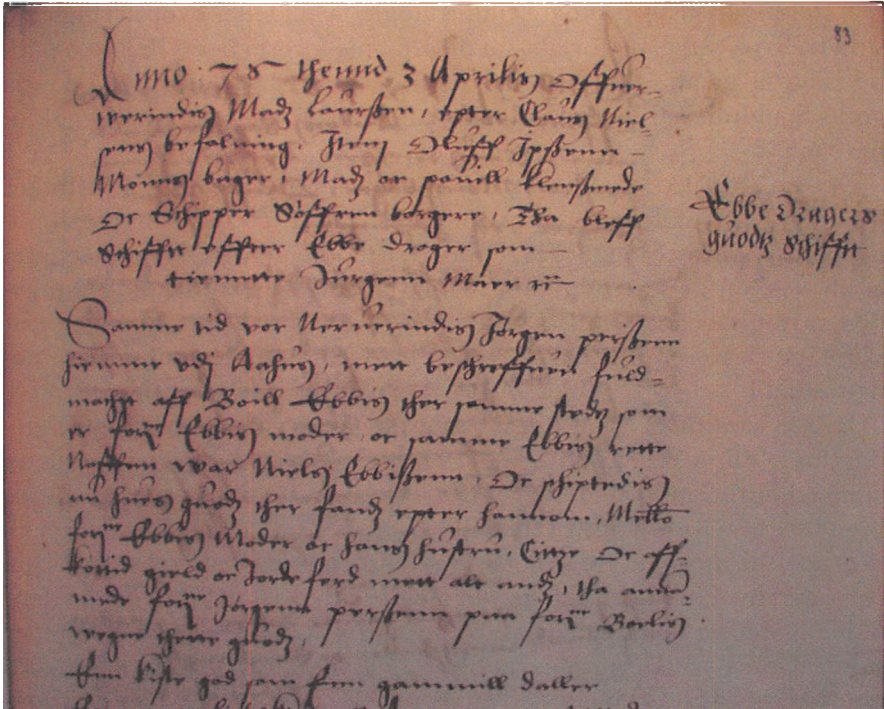
Hvis vi forestiller os, at det var sædvane, at arvinger opsøgte byfogeden for at anmelde et dødsfald eller skiftets karakter, så får vi et billede af en administration af en meget høj standard. Det ville netop betyde, at byens styrelse førte kontrol med alle personer og dødsfald; men det er dog nok for meget at tro. Ellers ville der formentlig være eksempler på retssager, hvor arvinger ikke havde meldt skiftets karakter til byfogeden. Men om det var helt op til den enkelte arving at melde et privat skifte, er svært at svare på. Der findes imidlertid eksempler på, at en afdød ikke efterlod sig andre arvinger end en ægtefælle. I dette tilfælde skulle kongen arve halvdelen af boet, og der må derfor have været en eller anden form for offentlig kontrol, hvis dette system skulle kunne lade sig gøre i praksis. Officielt var det dog først fra 1792, at ethvert dødsfald skulle anmeldes til skifteretten.²¹

Helsingør skifteret

Årsager til offentligt skifte

I indledningen til Helsingør skiftebog 1571-1582 læses ordene: »Helsingør Byes Schivte Bog Wdi huilckenn findis indschreffne, alle Schivte oc andre bestillinger, Som børne guotz ere ahnrørinde.«²² Skifteretsprotokollen er ifølge skriveren kun beregnet til skiftesager, der angår børns gods. Om der hermed kun menes umyndige børn, eller om voksne børn også er indbefattet, er svært at vide. For hvis vi ser nærmere på indholdet af skiftebogen, viser det sig, at der i årene 1571-1576 ud af de i alt 41 skifteretssager kun var ca. 27 tilfælde, hvor der var umyndige arvinger. I de øvrige ca. 14 sager var der kun voksne arvinger eller andet (deling af gårde samt aftaler, der ikke direkte havde med arvesager at gøre).

Der findes intet, som kan splitte en familie så meget ad som uenigheder om arv. Arvetvister var derfor en anden årsag til at lade det offentlige foretage skifte. Vi kunne på forhånd tro, at mange af disse uoverens-

Side fra Helsingør skiftebog 1571-1582. Her ses indledningen til skiftet efter Ebbe Drager, dateret 3. april 1576.

stemmelser blev anlagte ved bytinget og derefter fortsatte som egentlige skifteretssager. Men i årene 1571-1575 finder vi faktisk kun ét eksempel på dette forhold.²³ Det betyder, at tvister om arv oftest foregik privat, og at uenighederne først udviklede sig til en skiftesag, når arvingerne havde erkendt, at de ikke magtede at løse konflikten selv. I disse tilfælde omtales sagen derfor kun i skiftebogen og ikke i tingbogen.

Skifterettens ansatte og deres arbejde

Byfogeden

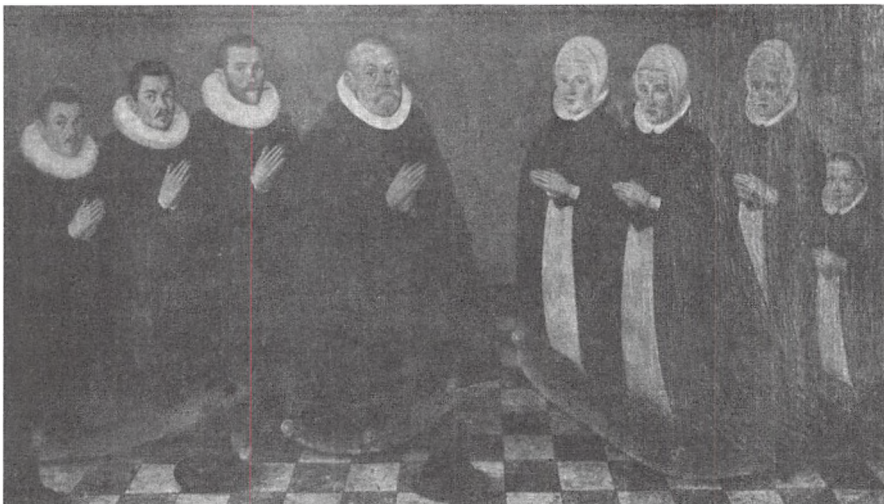
Byfogeden var kongens lokale repræsentant i købstæderne. Han havde som nævnt mange forskellige arbejdsopgaver, bl.a. fungerede han som skifteforvalter. Her spillede han en central rolle; men alligevel var han kun tilstede ved ca. halvdelen af skifteforretningerne 1571-1576. At ansvaret for byens offentlige skifteretsvæsen lå hos byfogeden ses bl.a. ved, at skriveren flere steder noterede: »wore neruerindis forsamlede efter Rasmus Hannsens Byfogidz befaling oc samtøcke«. ²⁴

Skifteforvalteren havde også mulighed for at sende en stedfortræder, hvis han ikke selv havde tid eller lå syg. Desværre er det sjældent, at det nævnes direkte i Helsingør skiftebog; men der kan dog gives ét eksempel: »Neruerindis Andris Saxssen Raadmand paa Rasmus Hansens Byfogdis wegne wdj hanns frawerillse«. ²⁵ Byfogeden benyttede sig altså af byrådet, hvilket var fornuftigt, da der ved langt de fleste skifteforretninger var rådmænd til stede. På den måde havde man en eller flere højerestående personer med fra byens administration, som var vant til at tage vigtige beslutninger og desuden holde opsyn med, at tingene forløb, som de skulle.

Byfogeden Rasmus Hansen døde ved juletid 1572. ²⁶ Meget hurtigt blev der valgt en ny byfoged, nemlig Claus Nielsen, som i årene forud havde fungeret som vurderingsmand ved skifteretten. ²⁷ I Helsingør tingbog fortæller skriveren os om denne begivenhed: »eptør Gud Almectige haffuer nogenn tiid sidenn kallid thennd Dannemand Rassmus Hannssen her aff werdenn, Som wor Byfogidtt, [...] Tha lod forstaa om Claus Niellssenn Som er kallid till samme befallingh, Att hannd haffuer weritt wdj Kiøbenhaffn hos Her Hoffmester, och aff hannom ther till samtøcktt Oc haffuer wdj Lige mode giortt synn edtt. Ther for alle Borgere oc indbyggere att were thette witterligt, Att the nu schulle kennde hannom her for Byfogid Oc beuuisse hannom thennd lydighed the ere hannom plichtige wdj alle mode paa kongelige Majestæts wegne etc.« ²⁸ Her ses det, at byfogeden – før han kunne indsættes i embedet – skulle opnå regentens samtykke. I dette tilfælde måtte han dog nøjes med hofmesterens tilstedeværelse og overfor ham aflægge sin ed. ²⁹ Bytinget fungerede desuden som organ for den efterfølgende lokale stadfæstelse i sagen omkring valget af ny byfoged. Det ses ved, at det blev beordret »Borgere oc indbyggere« at være ham lydige. Det var spændende for befolkningen at overvære retssager, så bytinget var ofte meget besøgt. Derfor kunne byens styrelse bruge det til at sprede en nyhed om fx byfogedens ansættelse. ³⁰

I en arvesag formidlede lensmanden kontakten mellem borger og konge ved hjælp af byfogeden, hvilket vi fx ser i et brev fra lensmanden på Kronborg Gert Rantzau til byfogeden i Helsingør Claus Nielsen. Her fik enken Kirstine Hans Mortensens lov til at beholde noget arvegods, som egentlig tilfaldt kongen grundet manglende livsarvinger: »Kiere Claus Nielsenn Gode wenn [...] Och Beder ethør therfore y Hannom Paa Kongelig Majestæts wegne Saadann Efftherladelse«. ³¹

Et eksempel, på at byfogeden formidlede kontakten mellem borger og konge, ses i skiftet efter Anders Skotte. Anders efterlod sig ikke andre arvinger end sin enke Anne, hvilket betød, at kongen skulle arve halv-

Rådmand David Hansen (død 1597) med sin familie. Han var tilknyttet skifteretten og var ofte med til at foretage skifte. Efter hans epitafium i Skt. Olai Kirke. (Laurits Pedersen (red.): *Helsingør i Sundtoldstiden*, bd. 2, 1929, s. 14).

delen af efterladenskaberne. Annes nye mand Jesper skulle derfor »betalle [byfogeden] Claus Nielsen paa kongelig Majestæts wegne«. ³² Byfogeden overdrog formentlig pengene til lensmanden, der tog sig af den videre administration.

Magistraten

I Helsingør skifteretsprotokol nævnes der for årene 1571 til 1576 rådmænd ved 31 skifteforhandlinger ud af i alt 38 sager. ³³ Byens magistrat var derfor meget stærkt repræsenteret ved skifteretten. Især hvis vi sammenligner med byfogedens fravær som ovenfor beskrevet. Det betyder, at rådmændene ofte fungerede som skifterettens ledere, når byfogeden ikke var til stede. I en senere kilde nævnes det oven i købet, at de »Forskrevne Mennd worre offuerwerenndis Effter Borgemesters oc Raadtz befalning«. ³⁴ Her var byfogeden ikke til stede og havde derfor overladt dem opgaven.

Magistraten må altså have haft en ikke ringe magt i form af dens tilstedeværende repræsentanter. Så man kan faktisk argumentere for, at skifteretten til dels hørte under rådstueretten og ikke kun byretten. I mange tilfælde var rådmændene desuden værger for umyndige børn og kunne derfor både som ledere og som deltagere påvirke skiftets udfald betydeligt. Dog kan man forestille sig, at den fraværende byfoged efter-

følgende skulle godkende, at et offentligt skifte var forløbet, som det burde.

Desuden fungerede en af rådmændene i Helsingør så tidligt som 1592 som råds-kæmner. Ifølge et åbent brev af 16. jan. 1605 bestod dette embede i at overvære alle skifter for – på rådets, byens og kronens vegne – at sørge for, at alt gik rigtigt til.³⁵ Byens to administrative institutioner kiggede altså hinanden over skuldrene. Jeg er dog ikke stødt på råds-kæmneren i 1570'erne; men muligvis er grunden, at han så tidligt ikke nævnes ved titel, men blot ved sit personnavn.

Vurderingsmændene

Når der blev foretaget offentligt skifte, var det skifterettens opgave at få den afdødes ejendele vurderet. Byfogeden havde som skifteforvalter til opgave at udvælge nogle borgere, der kunne bistå ham i arbejdet: »Effter [byfogeden] Claus Nielsens befaling wore forsamlede thisse borgere [...] Att vedere hues guodz, som tha fandis«. ³⁶

Byfogeden plejede sammen med skifteskriveren, et par rådmænd og nogle borgere at mødes med arvingerne på den afdødes bopæl. Hvis personen havde ejet en gård, vurderede de dens bygninger og jorder. Samme dag gik de gårdens rum igennem ét efter ét, mens de diskuterede, hvad de enkelte ting kunne være værd. Vurderingsmændene var borgere, hvilket vil sige købmænd og håndværkere. Det var altså personer, der vidste god besked med, hvad bohavet kunne sælges for i handelen.

Skifteskriveren

Så tidligt som 1563 førte skifteskriveren i Helsingør en skiftebog, hvilket vi ved fra adskillige henvisninger fra senere skifteretssager samt tingbogen.³⁷ Skiftebogen 1571-1582 førte han ikke på stedet, og den indeholder i mange tilfælde kun de sidste forhandlinger uden selve boregistreringen m.m. I stedet noterede han på løse ark under selve skiftet og førte siden disse til protokols. Det ses bl.a. ved, at flere af indførslerne i skiftebogen ikke er i kronologisk rækkefølge.³⁸ Desuden har vi nogle få kladder bevaret, der tyder på at være skrevet under selve skifteforhandlingerne, da de modsat skiftebogen er ført med en lettere sjusket hånd.³⁹ Overordnet set lader det til at have været en tilfældighed, hvad skriveren noterede i skiftebogen. Nogle af sagerne blev ikke afsluttet ordentligt, bl.a. slutter Anders Laursens skifte midt i en boregistrering.⁴⁰ I 1575 afholdt skifteretten offentligt skifte efter Broder Bentsen m.fl., og i skiftebogen finder vi en indførsel den 24. okt. 1575. Der findes dog også en kladder bevaret i forbindelse med samme skifte, dateret den 15. nov.

1575.⁴¹ Her findes den fortsatte skifteforhandling; men selv om den er vigtig for skiftet, er den ikke noteret i skiftebogen.

Ofte blev inventarierne og vurderingerne indført i en særskilt protokol. I Helsingør skifteretsprotokol henvises nemlig til en såkaldt »tegnebog«, hvor skriveren fortæller om noget bohave, at »huad thet støckeuis er werderit for, findis widere vdy tegnebogenn registrerit«. Den kaldes også »byes bog«.⁴²

Vi har en registreringsprotokol bevaret, der dækker årene 1583-1590 og indledes med ordene: »Her vdy finndes Huis godtz effter the Affdøde, er beschreffuenn och Antegnettt were sig Jnndlænddiske eller wdlændiske Eller och for giæld sag och vdy andre maade Eller Hennrømbde«.⁴³ Det var altså ikke kun skifter efter afdøde, der blev indført i denne protokol. Man skulle tro, at der her ville findes de inventarier, som skifteretten forhandlede om i den samtidige skiftebog. Men jeg har sammenlignet de første mange sager i Helsingør registreringsprotokol 1583-1590 med Helsingør skifteretsprotokol 1583-1592 og ikke fundet én sag, der går igen i dem begge. Umiddelbart er registreringsprotokollerne derfor ikke identiske med de såkaldte tegnebøger/bys bøger.

Værger

Værger for enker

En kvinde skulle som hovedregel altid repræsenteres af en værge. Hvis en gift kvinde fx arvede en slægtning, fungerede hendes ægtefælle som værge i arvesagen. Det ses adskillige steder, bl.a. i skiftet efter Oluf Pedersens svigermor fra 1573: »Tha bleff forhandnllid mellom Niels Sørennsen Oc Oluff persen om Oluffs hustruis Charinnis møderne«.⁴⁴

Kvinder kunne dog også i visse tilfælde forhandle selv, som det ses i skiftet efter Jens Krogemager, hvor det fortælles om hans datter: »Beritte Jenns datter selff paa sin eigenn vegne aff hendis hosbonde Hans Feigremager hid forsennndtt«.⁴⁵ Det lader dog til at høre til undtagelserne og kunne åbenbart kun ske, hvis hendes værge (her ægtemanden) ikke selv kunne være tilstede og derfor havde givet hende lov til at føre forhandlingerne på egen hånd.⁴⁶

Hvis en kvinde havde mistet sin mand, skulle hun vælge en værge, som kunne repræsentere hende og forhandle på hendes vegne i en efterfølgende skifteretssag. Helsingør stadslov fra begyndelsen af det 16. årh. lovgiver, at »huilken husfrw, som hwsbonden fra døør, hwn skal kiæse⁴⁷ sig een verie xiiii dage effther hans død, om fogeth, burgemestere oc rad henne tilsige«.⁴⁸ Adskillige steder finder vi bevis herpå, bl.a. i Helsingør tingbog 9. marts 1573, hvor »Hanns Niellssen Raadmand, gaff tilkennde, Att som her finndis tilfornn beskedtt, hurledis att Margrette

Rådmand og senere borgmester Frederik Lejel (død 1601) med sin familie. Han var ofte med til at foretage skifte og fungerede flere gange som værge for umyndige børn. Efter hans epitafium. (Laurits Pedersen (red.): *Helsingør i Sundtoldstiden*, bd. 1, 1926, s. 69).

Hanns Simsens, haffuer beditt oc tilbetroid hannom sit wergemoll att hielpe wdj henndis Sag saa megitt rett er, Om thennd geldis bestilling forskrevne Hanns Simssen henndis hosbonnde haffuer epter Ladit«. ⁴⁹ Her får vi et indtryk af, at kvinden i den danske renæssance havde mulighed for at handle selvstændigt – til en vis grænse – og selv foretage vigtige valg. Hun kunne oftest ikke selv forhandle aktivt i skiftesagen, men dog udvælge den person, hun syntes egnede sig bedst. ⁵⁰

Værger for umyndige børn

Hvis en person efterlod sig umyndige arvinger, skulle byfogeden og borgmesteren sørge for, at der blev foretaget skifte. Årsagen var at sikre de efterladte børns arvegods, så det ikke blev bortødslet af de øvrige arvinger. ⁵¹ Umyndige børn skulle desuden have en værge, som kunne føre deres skifteforhandlinger, så de ikke blev snydt i en arvesag. ⁵² I skiftet mellem Richard Wedderborn og hans børn fra 1576 læser vi om valget af værger: »Saa haffuer tha Riichardus Wedderborn oc Hans Arildsenn ⁵³ bedett oc begierdit, thise Erlige mend, Att were forskrevne Børns werge oc forsuar«. ⁵⁴ Man må regne det for et problem, at de nærmeste slægtninge selv havde mulighed for at udpege værgerne. Her havde de jo lejlighed til på forhånd at lave aftaler »under bordet« og måske snyde sig til mere, end de havde ret til.

Hvis en kvinde havde mistet sin ægtefælle, kunne det også hænde, at

hendes afdøde mands familie fik retten til at bestemme hvem, der skulle være værger for hendes efterladte børn: »Per Michilsen vdj Otthersløff hos [dvs. i] Kiøbenhoffnn oc Niels Michillsen vng Karll Salig Pouill Smedz brødre, Oc the ombade oc tilbetrode att were werge till forskrevne Børnn, Rassmus Bager och Frandz Persen«. ⁵⁵ At Per og Niels ikke selv forhandlede skiftet efter deres bror på børnenes vegne hænger formentlig sammen med, at hverken enker eller børn måtte benytte sig af udenbys værger. ⁵⁶ Oftest tilhørte opgaven som værger byens magistrat eller de borgere, der havde tilknytning til rådet.

Når børnene var kommet over deres lavalder (dvs. ca. 14-15 år), kunne de få deres arv udbetalt – enten af værgeren eller forælderen. Fx fortæller byfogeden, at den 21. aug. 1578 »war thenne Søster Marine hos mig oc bekende att hun haff annammæt thise 18 mk. oc at were hende tilfulde nøige betald«. ⁵⁷

Arvelodder

Hvor meget skulle de enkelte arvinger have ved et dødsfald, og hvem skulle i det hele taget arve? Ifølge den Koldingske Reces 1558 arvede en enke halvdelen af sit og sin afdøde mands fælles gods. ⁵⁸ Manden arvede ligeledes halvdelen, hvilket bl.a. fremgår af Helsingør skiftebog 1571-1582. ⁵⁹

Hvis den afdøde havde børn, arvede de den sidste halvdel af arven. Det finder vi flere eksempler på i Helsingør skifteretsprotokol, bl.a. i skiftet af 9. marts 1574 efter Jens Jonsen. ⁶⁰ Hvordan arven efter en forælder skulle deles mellem børnene afhang af deres køn. En broder arvede nemlig dobbelt så meget som en søster, deraf ordene en broderlod modsat en søsterlod. I Helsingør skiftebog 1571-1582 findes dog adskillige eksempler på, at søstre ofte fik en broderlod. ⁶¹ Det var således i visse tilfælde almindeligt at ligestille kønnene.

Der findes mange regler om, hvem der skulle arve. Derfor har jeg udarbejdet en tabel over de forskellige arvingers position og andel af boet. Jeg har benyttet Helsingør skifteretsprotokol og diverse love som kilder; men det vil være for omfattende at komme ind på hvert af punkterne og fremlægge enkeltstående eksempler.

Som det fremgår af tabellen »Arvelodder«, var de nærmeste arvinger altid enten en ægtefælle eller børn. Men hvis én af disse parter manglede (fx var døde), overtog den afdødes slægtninge arveparten. I tilfælde af at en gift person hverken havde børn (dvs. livsarvinger) eller slægtninge, arvede kongen. Det gjorde han også, hvis vedkommende overhovedet ikke efterlod sig arvinger. Man kan opstille denne arvefølge på en mere simpel måde, nemlig 1) ægtefælle og børn, 2) slægtninge og 3)

Arvelodder	
Arvinger	Andel af boet
<i>Har ægtefælle og børn</i>	
Ægtefælle	1/2 af boet
Børn	1/2 af boet
<i>Ingen ægtefælle</i>	
Børn	1/2 af boet
Slægtninge	1/2 af boet
<i>Ingen børn</i>	
Ægtefælle	1/2 af boet
Slægtninge	1/2 af boet
<i>Ingen børn eller slægtninge</i>	
Ægtefælle	1/2 af boet
Kongen	1/2 af boet
<i>Ingen ægtefælle eller slægtninge</i>	
Børn	1/2 af boet
Kongen	1/2 af boet
<i>Ingen ægtefælle eller børn</i>	
Slægtninge	1/2 af boet
Kongen	1/2 af boet
<i>Ingen arvinger</i>	
Kongen	Hele boet

kongen. Jo tættere beslægtet man var med en person, des mere ret havde man til arven. Kongen var patron og befolkningens beskytter, og derfor kunne han gå ind og overtage arv.

Salg af bohave

Auktioner var almindelige, hvis der fx var meget gæld i boet, hvis der kun var umyndige arvinger og meget gods, eller hvis bohavet ikke var af interesse for arvingerne. I de tilfælde var det mere fornuftigt at fordele rede penge end boets effekter. Hvis manden var død, stod hustruens eller børnenes værger ofte for salget.

I skiftet af 12. april 1575 efter Johan van Gellern solgte enken Alhed ud af sin mands ejendele: »Mod for *skrevne* geld havde Alhed bekommid

thette effterskrevne købmandz guodz, som hun hagde sold oc schall betalle y gelden igenn«. ⁶² Boet var dog meget velhavende, så købmandsvarerne skulle givetvis sælges alligevel, og desuden gav det enken mulighed for at få nogle penge sat fri.

Ved umyndige arvinger var det værgerne, der tog sig af salget af bohavet og passede på pengene, indtil arvingerne var nået deres lavalder. Det ser vi fx i skifteforhandlingerne den 19. jan. 1576 efter Rasmus Madsen og hans hustru Kirstine, hvor borgeren Anders Korne var værge for deres søn Rasmus. ⁶³

I de tilfælde, hvor bohavet let kunne afhændes, blev det ikke nævnt i skiftebogen. Det var der jo ingen grund til, når tingene forløb, som de skulle. I skiftet efter Hellegunt Petersdatter fra den 14. marts 1576 blev der i skiftebogens højre margin ud for noget guldtøj noteret: »Thise guldringe er samtøckte at schulle ligge vdi beuaring børnene till beste Thj the vore nu icke att kunde selgis for theris werd«. ⁶⁴ Det var skrevet med en senere hånd og viser, at salget af bohavet først blev påbegyndt efter skifteforhandlingerne var tilendebragt. Det var givetvis heller ikke skik at sælge ud af boet, før alt var registreret og vurderet. Først da kunne man begynde den mere praktiske fordeling.

Vurdering af skifterettens arbejde

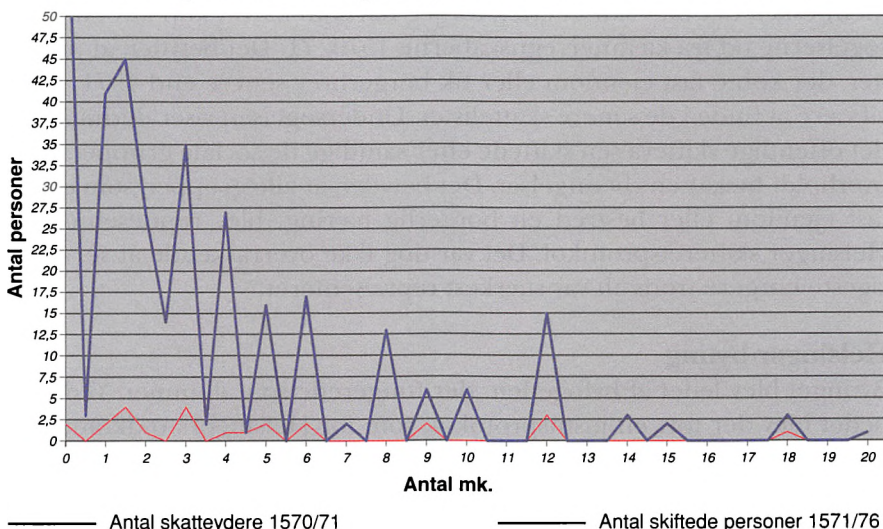
Som jeg har været inde på i afsnittet om skifteskriveren, kan vi ikke gå ud fra, at alt, hvad skifteretten foretog sig, blev noteret i Helsingør skiftebog. Alligevel kan vi bruge protokollen til at fortælle, hvor meget retten som minimum foretog sig. Fra 1571 til 1582 blev der i alt registreret 88 sager i skifteretsprotokollen. Det betyder, at skifteretten i gennemsnit tog sig af mere end syv sager om året. Antallet svingede dog fra år til år.

Skifteprotokollen kan desuden fortælle os, hvordan en arbejdsdag kunne forløbe for skifteretten. Den 12. april 1573 forhandlede byfogeden således med nogle borgere og arvinger om Peder Murers og hans hustrus efterladte gods. Da de var færdige, tog de samme mænd videre til Anne, Anders Skottes hustru, og vurderede hendes afdøde mands efterladte ejendele. Her får vi indtryk af, at skifteretten kunne have travlt, hvilket antallet af skifteretsager i skiftebogen ikke umiddelbart antyder.

Skifterettens repræsentativitet

De fleste sager i Helsingør skifteretsprotokol har det tilfælles, at de afdøde efterlod sig ejendom i byen. Det vil sige, at det oftest ikke var de fattigste personer, der blev skiftet efter. For hvis der ikke var noget at arve, var der jo heller ingen grund til at holde skifte. Og jo færre ting en person efterlod, desto oftere kunne slægtingene selv finde ud af fordelingen.

Helsingør skiftebogs repræsentativitet 1571-1576

På den tid, vi her behandler, fungerede én af Helsingørs rådmænd for ét år ad gangen som bykæmner, dvs. regnskabsmester. Det indbefattede, at vedkommende bl.a. skulle stå for opkrævningen af byens skatter. Fra 1555 og frem har vi bevaret en lang række kæmnerregnskaber, der netop sætter os nøje ind i hans arbejde.⁶⁵ Her finder vi bl.a. lister over den såkaldte byskat, der i sin udformning er lange mandtalslister med skat-ternes størrelse noteret ud for de enkelte personer. Denne skat bestod af et fast årligt beløb for hver købstad, som byen skulle betale til kongen. Den blev pålagt alle, der ejede fast ejendom i byen, eller som drev borgerlig næring.⁶⁶

Det var op til byens magistrat at fastsætte skattens størrelse for de enkelte skattedydere, så måske kan vi gå ud fra, at den rettede sig efter folks indtægter og altså giver et billede af, hvor folk placerede sig socialt. I så fald kan vi ved at identificere personer i skattelisten med personer i skiftebogen finde ud af, om folk, der blev foretaget offentligt skifte efter, hørte til blandt byens spidser eller fattige.⁶⁷

Jeg har behandlet oplysningerne i Helsingør kæmnerregnskaber 1570/71 (dvs. én skatteliste). Her har jeg undersøgt, hvor mange personer der ikke betalte skat, hvor mange der betalte 0 mk., hvor mange der betalte 1 mk. og så fremdeles. Dernæst har jeg identificeret de personer i Helsingør skiftebog fra 1571 til 1576, som jeg kunne, og set på, hvor meget de hver især skulle betale i byskat. De to sæt af oplysninger har jeg sat ind i et diagram for at overskueliggøre dem.

Diagrammet giver os ikke et helt præcist billede af hvilke grupper af mennesker, der blev skiftet efter, for jeg har som nævnt kun lavet undersøgelserne ud fra kærnerregnskaberne 1570/71. Det betyder, at personer, der købte fast ejendom eller fik borgerbrev senere end 1571, først vil være at finde i de senere skattelister. Undersøgelsen viser derimod, at det offentlige skiftevesen skiftede efter samtlige de sociale grupper, som overholdt byskattens betingelser. Det betyder, at alle grupper, som ejede fast ejendom eller bestred en borgerlig næring, blev repræsenteret i Helsingør skifteretsprotokol. Det var dog ikke overraskende at se, at de rigeste borgere trods alt var stærkest repræsenteret.

Helsingør byting

Bytinget blev ledet af byfogeden, der fungerede som dommer. Ved embedet blev der ført en justitsprotokol, som for Helsingørs vedkommende findes bevaret allerede fra 1549.⁶⁸ Den indeholder desuden sager fra byens rådstueret, der var under ledelse af byens magistrat.⁶⁹ På den tid lagde man ikke så stor vægt på at bruge emneopdelte embedsbøger. Derfor kan det være svært umiddelbart at adskille de to retters virke ved gennemlæsning af tingbogen, og jeg vil ikke yderligere tage stilling til dette problem her.

Gæld

Det var meget almindeligt, at der var gæld i et bo. Faktisk skulle gælden fraregnes boets værdier, før arven blev delt, og i flere tilfælde blev gælds-sager ordnet, endog før bohavet blev vurderet.⁷⁰ Gælden havde således højeste prioritet i en skifteretssag.⁷¹

Både i Helsingør skiftebog og tingbog fremgår det, at byens folk drev en livlig lånevirkksomhed, og at værdier hurtigt skiftede hænder. Borgerne lånte penge af hinanden, de handlede, købte på kredit og pantsatte ejendele. Ved dødsfald strandede disse værdier, og straks stod personer med tilgodehavende gæld parat med dokumenter, som skulle bevise deres ret til en del af godset. Det har krævet sin byfoged at holde styr på, at alt gik retfærdigt til.

Gæld i forbindelse med skifte

Ved dødsfald efterlyste arvingerne personer, som skyldte eller havde penge til gode i boet. Den 20. april 1573 blev arven efter Willum Sims og Willum Foer drøftet på Helsingør byting, og her blev meddelt, »att alle som ere till achters effter willum for Eller forskreue Willum Sim, Eller som haffue wdj nogen af theris guodtz oc gielld att siige, att lade ther om ald besked ahntegne Oc mødde Monndagenn Trinitatis nest kom minde«. ⁷²

Det modsatte finder vi også eksempler på, nemlig at personer mødte op på bytinget og ønskede hjælp og gode råd angående en gammel gæld. Den 4. dec. 1572 var to mænd på tinge i Helsingør, nemlig Lyder Gossow af Bremen og Jokum Fisker af Helsingborg. De krævede begge deres udeståender hos en skipper ved navn Thitke Niefindt, som de havde lånt penge til og nu ikke vidste, om han var død eller levende. Både Lyder og Jokum ønskede at få Thitkes efterladte kiste, som stod hos hans broder i Helsingør. Han havde tilsyneladende lovet dem begge kisten som underpant for gælden, dvs. som sikkerhed for pengene. Byfogeden kunne dog ikke uden videre give Thitkes ejendele væk og meddelte derfor Lyder Gossow, der som den eneste kunne bevise sin ret til kisten, at »samme Kiiste oc guodtz, bliue her staaennde till nestkominde poske, Som er thend dag att hanns [Lyders] betalling er hannom lofuidtt [...] Oc hues hannd ther for indenn icke bekommer sin betalling aff Thittke Niiefindt eller hanns arffuinge, vdj anden mode, Tha raade hannd til forskrevne kiste oc guodtz att anamme«. ⁷³

Når arven ikke dækker gælden

Noget, der mangler en del efterretning om i Helsingør skiftebog 1571-1582, er eksempler på personer, der efter skiftets afslutning skyldte så meget væk, at de blev nødt til at forlade hus og hjem. Det må have været meget udbredt i en tid uden økonomisk bistand fra det offentlige.

Helsingør tingbog fortæller om en sag, hvor Hans Simsens enke Margrethe mødte på bytinget for at berette om sin afdøde mands efterladte gæld: »Och att effterdj ther fanndis en stoer gelld, Som forskrevne Margrete icke wiste raadtt att betalle oc afflegge, vdenh hues henndis boo, gaard oc guodtz kunde till recke att betalle mett«. ⁷⁴ Hun er givetvis blevet nødsaget til at forlade sin gård og gå omkring for at tigge, medmindre hun havde slægtninge eller en ny ægtemand til at sørge for sig og sit barn.

Ved et dødsfald kan man forestille sig, at alle personer, der havde penge til gode, krævede dem udbetalt med det samme – også selv om gælden ifølge gælds brevet oprindeligt skulle have været betalt senere. Alle var de bange for at lide tab, hvilket kan have været en betydelig grund til, at et bo gik konkurs.

En person, der ikke kunne betale sin gæld i forbindelse med arv, kunne også, før sagen kom for retten, erkende sine økonomiske vanskeligheder og indgå en aftale med de øvrige arvinger. I Helsingør skifteretsprotokol 1583-1592 findes således en afskrift af et åbent brev dateret 14. april 1592, hvor borgeren Peder Elling beklager, at han ikke kan betale sine børn deres mødrene arv. Han fortæller: »Jeg actede [...] att komme

Strandgade 27, der på bindingsværket bærer årstallet 1577. (Laurits Pedersen; *Helsingør i Sundtoldstiden*, bd. 1, 1926, s. 395).

i sa maade till Næringh, Hwilchet Indteth løckedis for Meg, Thi næringhen slog meg fra ha[a]nden, Och som formedelst megen giæld effterdags min Hwss och gaard meg er fraworderit, till same giæld att be-thale«. ⁷⁵ Herefter indgik han en kontrakt med de øvrige arvinger om, hvordan gælden skulle afvikles.

Twister om gammel gæld

Lang tid efter at en skiftesag var afsluttet, kunne der dukke folk op, som forlangte en gammel gæld udbetalt. Den 5. maj 1572 mødte således på Helsingør byting en ungkarl ved navn Gert af Amsterdam. Han tiltalte Anne, der var enke efter Roluff Backer, for at skylde ham 72 gylden. Pengene skulle Roluff have lånt af Gerts far tilbage i 1553. Anne forklarede, at hun ofte, siden hendes mand var død for en 18-19 år siden, havde handlet med Gerts far i Amsterdam; men at han aldrig havde nævnt gælden for hende. Tilsidst kom de to parter dog overens, og Anne love-

de at betale Gert halvdelen, hvilket han accepterede. Sagen viser, at selv om man kunne dokumentere en gæld, var det ikke altid nok til at få den udbetalt i sin helhed. Det er også overraskende at se, at Anne i henved 20 år havde ført sin mands forretning videre, når man husker på, at kvinder skulle gøre brug af en værge i det offentlige liv. Kvinder stod altså stærkere i renæssancens Danmark, end man på baggrund af lovmaterialet skulle formode.⁷⁶

Den anførte sag er det eneste eksempel, jeg har været i stand til at finde i Helsingør tingbog fra årene 1571 til 1575 af denne type. Det antyder, at disse anliggender om gammel gæld blev ordnet privat. I en tid med langsom kommunikation kunne det tage måneder eller år for nyheden om et dødsfald at nå fra den ene ende af landet til den anden ende. Derfor kunne personer møde op lang tid efter et dødsfald og forlange arv eller gæld udbetalt. Det har givetvis været meget almindeligt.

Tvister om arv

Tvister om arv opstod i det øjeblik, at den part, der lå inde med den afdødes bohave, nægtede at udbetale arven eller på anden måde blev uenig med de resterende arvinger. Det var ikke altid, at åbenlyse bryderier kom frem; men i de tilfælde, hvor arvetvister ikke blev ordnet privat, må der jo netop have været forudgående diskussioner.

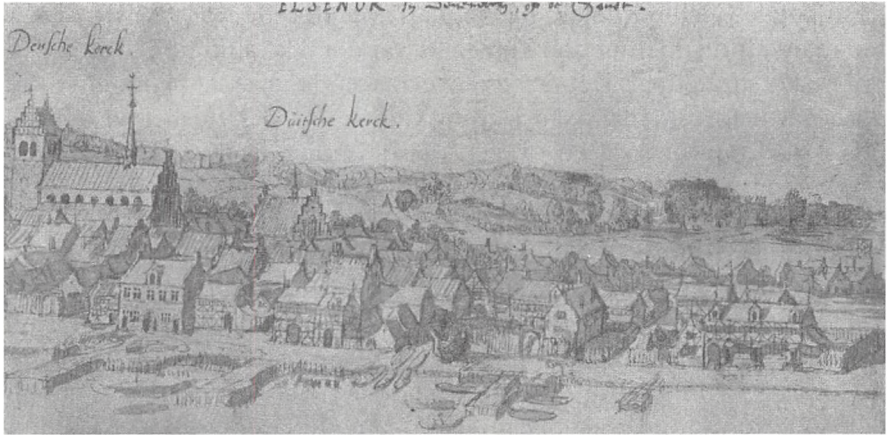
Uenigheder om arv nævnes der ikke meget af i Helsingør skiftebog 1571-1582, da denne protokol blot beskriver forhandlingerne og den teoretiske deling af arven og ikke den endelige, praktiske deling. Helsingør tingbog 1571-1575 bugner derimod af tvister af denne art.

En almindelig arvetvist foregik ved, at den anklagende part mødte ved bytinget, forklarede sin sag og tiltalte en person for at være ham arvskyldig eller lignende. Den anklagede part bedyrede derefter sin uskyld eller forklarede sig. Dernæst blev parterne nærmere afhørte af dommeren, eller der blev hentet vidner ind, som kunne støtte eller forkaste udsagnene. Tilsidst blev sagen dømt, men kunne også slutte, hvis de implicerede indgik forlig.

Tvister om umyndige børns arvegods

Som det fremgår af afsnittet om børns værger, skulle børn have en formynder. Vedkommende skulle varetage deres interesser og holde opsyn med deres arv. Der var nemlig altid den mulighed, at den efterladte forælder eller vedkommendes nye ægtefælle kunne finde på at bortødsle værdierne til egne formål.

Den 17. nov. 1572 blev Christen Bager tiltalt ved Helsingør byting for at have stillet en gård som sikkerhed, da han havde lånt penge af slots-

Helsingør ca. 1582, tegnet af maleren Hans Knieper. Tegningen forestiller byens midterste del set fra søndre Strand. (Laurits Pedersen: *Helsingør i Sundtoldstiden*, bd. 1, 1926, s. 15) Mange af gårdene blev i 1570'erne rammen omkring et skifte.

skriveren Hans Kierurt på Frederiksborg. Oprindeligt havde gården tilhørt hans hustru Gertruds første mand Rasmus Hansen Bager. Efter dennes død tilfaldt den ene halvdel af gården de efterladte børn og den anden halvdel hans enke. Den sidste halvdel af gården blev dog givet til børnene som underpant for bohave. Derfor kunne Christen Bager ikke tillade sig at stille gården som sikkerhed. I skiftet efter Rasmus Hansen Bager havde Christen desuden lovet, »Och stercke forpflichtt, icke att panttsette eller wdj noger anddre mode att wdfaa eller fra Sig anttworde forskrevne eienndoms breffue, vdenn hannd thet hagde meth Rasmus Bagers Børnns formønderis widschaff oc Samtøcke«. ⁷⁷ Og værgernes samtykke havde han ikke indhentet.

Det er i øvrigt i sager som denne, at vi skal finde årsagen til, at ejendomsbreve ved dødsfald ofte blev lagt i »byens gemmer« på rådhuset eller hos værgerne i stedet for hos de efterladte arvinger. ⁷⁸ For med brevet fulgte retten til gården. Det betyder, at hvis man lå inde med dette dokument, kunne man fx stille gården som underpant ved at lade låneren få brevet til opbevaring.

Twister om gammel arv

Når en arving havde henvendt sig forgæves til den person, som skulle ligge inde med noget arv, fortsatte sagen ved bytinget og gik fra det private til det offentlige rum. Her blev den formodede skyldner indstævnet til offentligt at forklare sig.

Den 5. juli 1574 mødte to parter ved Helsingør byting, nemlig en jysk kvinde fra Aarhus-egnen ved navn Mette samt hendes søster Citzes mand Frands Pedersen. Mette krævede en gammel arv efter sin moder og sin søster Ingeborg. Hun mente, at Frands Pedersen lå inde med arven; men han beviste med et dokument, at Mettes broder Morten Pedersen havde kvitteret for hendes anpart, da arven var blevet delt.⁷⁹ Sagen kunne altså være løst allerede før retssagen gik i gang, hvis de to parter havde talt sammen, hvilket de derfor ikke lader til at have gjort.

Den 6. okt. 1572 ankom de to bønder Niels Jensen og Anders Jensen og krævede arven efter Jens Bodilsens enke Citze, da de var hendes nærmeste arvinger. Samme dag mødte også Jens Hvedbo, der havde været gift med en nu afdød datter af Citze. Han berettede, at da Jens Bodilsen var død, havde han og hans daværende hustru aldrig fået deres del af arven, fordi »hannd icke wille fortørnne Citze Jens bodillssens Wdj henn-dis allerdom oc skrøbelighedtt«. ⁸⁰ Niels og Anders syntes dog, at det lød mærkeligt, at de aldrig havde hørt om det før. Især fordi »Citze laa saa languarig kranck«. ⁸¹ Jens Hvedbo havde altså haft god mulighed for både at sikre sig arven og rådføre sig med de øvrige arvinger. Sagen kom dog ikke til nogen endelig afgørelse ved retten, da parterne ønskede den afgjort ved voldgift og altså ikke med byfogedens direkte indblanding. ⁸²

De to forudgående retssager viser os, hvor vigtigt det også i 1500-tallets Danmark var at kunne dokumentere sin ret. I den første sag blev et brev det bevis, som bestemte retssagens udfald. Den anden sag var måske mere typisk for det generelle billede, nemlig at aftaler omkring arv ikke altid blev nedfældet på papir. Derfor var den offentlige skifteret på mange måder en uundværlig ting. For ofte kunne det blive nødvendigt at bevise de eksakte forhold omkring et flere år gammelt skifte.

Afkald på arv

En af de ting, man finder mange eksempler på i Helsingør tingbog, er afkald på arv. Som arving kunne man vælge at frasige sig sin ret til at arve, og rent juridisk var det vigtigt for de øvrige arvinger, at dette blev stadfæstet på tinget. De overtog nemlig ens arvelod. Hermed var de sikret, at personen ikke skulle ændre mening, eller at hans børn en dag ville komme og forlange hans part udbetalt. I så fald kunne arvingerne henvise til arveafkaldet i tingbogen.

Men hvad de egentlige grunde bag et afkald kunne være kommer ofte ikke til udtryk i justitsprotokollen. Her står blot, at den og den person vælger at afstå sin arv. Men det er klart, at der må have ligget mange overvejelser og forhandlinger bag.

Stengade 76, som rådmann David Hansen opførte i 1579. (Laurits Pedersen: *Helsingør i Sultoldstiden*, bd. 1, 1926, s. 435).

Et sjældent eksempel på en forhandling omkring afkald på en arv finder vi i skiftet efter Hans Planke Guldsmed og hans hustru. Her giver sønnen Jørgen afkald på sin mødrene arv: »Saa har Jørgenn selffulligenn samtøcht oc mett eigenn frij willie affstaaid oc icke wille wdeske samme hans Møderne, Menn thett nu aldellis effterlodt oc affgaff hans steffmoder Marinne oc hans lille broder Hanns Hansen Som er wopfød, till gode oc beste Oc icke wille ther aff nogitt kreffue epter thenne Dag wndertagit«. ⁸³ Det var dog ikke kun af et godt hjerte, at Jørgen overlod sin mødrene arv til stedmoderen og halvbroderen. Der var nemlig visse betingelser, bl.a. at hvis faderen efterlod sig gæld, skulle gælden først betales med Jørgens mødrene arv. Det viste sig dog, at boet alt i alt ikke var

meget værd, og derfor gav Jørgen også afkald på sin fædrene arv.⁸⁴ Så slap han nemlig for at hæfte for gælden.⁸⁵

En anden grund til at give afkald på arv var, at arvingerne havde forhandlet med fx den efterlevende enke om et beløb, som hun skulle betale dem hver for at kunne blive siddende i uskiftet bo. Et sådant eksempel finder vi i skiftet efter Hans Black, hvor enken Ingeborg forhandlede med sin afdøde mands familie om at give dem hver et bestemt beløb.⁸⁶

Hvis en afdød person ikke havde andre arvinger end sin efterlevende ægtefælle, tilfaldt halvdelen af boet som nævnt kongen. I Helsingør tingbog finder vi i 1573 et eksempel på, at kongen gav afkald på sin part til fordel for den tilbagesiddende enke efter Anders Skotte, som i mellemtiden var blevet gift med Jesper Tøgersen: »[byfogeden] Claus Nil^{sen} nu y dag gaff bemellte Jesper Tøgerssen ett fast affkalld paa kongelig Majestæts vegne, for alld arffue epter Anndris Schotte, til euig tiidtt att holddis fast wrøggeligtt wdj alle mode«. ⁸⁷

Afslutning

Landets borgere betalte kongen skat, og som en modydelse fungerede han som befolkningens beskytter. Det er her, vi skal finde grunden til skifterettens eksistens. Kongen havde brug for skatteindtægterne, og befolkningen havde brug for en, der kunne sørge for fred og orden samt varetage de umyndige børns interesser. Kongen og landets indbyggere stod altså i et stærkt afhængighedsforhold til hinanden.⁸⁸

I 1571 får vi med Helsingørs ældste skiftebog for første gang et direkte indblik i skifterettens arbejde på Sjælland. Tidligere har vi kun bevareret brudstykker til dens historie i form af skiftedokumenter o.l. Men fra nu af bliver det pludseligt tydeligt at se, hvordan arv og skifte blev behandlet af det offentlige. Sammenholdt med skiftebogen får vi et detaljeret billede af arve- og skiftepraksis i Helsingør og mulighed for at se, hvordan almindelige menneskers liv blev påvirket. Det enestående ved Helsingør er, at det her er muligt at identificere enkeltpersoner i flere af byens institutioner og at se på deres familierelationer samt liv og levned. Det giver os mulighed for at komme helt tæt på folk, og vi bliver dermed bedre i stand til at forstå fortiden og dens mennesker.⁸⁹

Det lader til, at der i Helsingør må have været en eller anden form for kontrol med afdøde personer og deres skiftes karakter (offentligt/privat). Når en person ikke efterlod sig andre livsarvinger end en ægtefælle, arvede kongen. Og denne regel kunne kun overholdes, hvis det offentlige vidste, at personen var død, og at vedkommende hverken havde børn eller slægtninge.

Hvad angår den generelle retshistorie, så står vi i det 16. århundrede

ved en skillelinie. Omkring år 1200 lagde landskabslovene grunden til den senere lovgivning, og såvel landet som byerne kom til at rette sig efter dem. For købstædernes vedkommende begyndte der på samme tidspunkt i historien at udkomme lokale stadsretter, der supplerede landskabslovene for de enkelte byer. Fra begyndelsen af 1500-tallet forsøgte regeringen at skabe retsenhed i landet i form af forskellige rigslove. Man havde brug for en forbedret og moderne lovgivning, der kunne opfylde de krav, der nu blev stillet til bl.a. administrationen og dens arbejdsopgaver.⁹⁰ Dette skal ses i sammenhæng med den tid, der siden fulgte. I 1683 udkom Danske Lov, der satte stadsretterne og landskabslovene ud af spil og skabte retsenhed i Danmark.⁹¹ Hvis vi ser på den offentlige skifteret, der som en del af lovgivningen blev påvirket af udviklingen, skal vi helt frem til 1792, før en skiftesag blev et decideret offentligt anliggende, hvor alle dødsfald skulle meldes.⁹² Helsingør skiftebog 1571-1582 og dens samtid illustrerer altså en overgang og en udvikling fra en tid med få og upræcise love til en tid med retsenhed og et veludviklet retsgrundlag.

Noter

1. I artiklen vil jeg benytte termerne offentligt og privat skifte. Det var ikke udtryk, som blev anvendt i 1500-tallet, og jeg vil derfor forklare deres betydning her. Med offentligt skifte mener jeg et skifte, som skifteretten behandlede, og som derfor blev noteret i skifteretsprotokollen. Med privat skifte forstår jeg et skifte, der blev foretaget privat, og som vi derfor kun sjældent har efterretninger om. Alle de i artiklen nævnte citater vil i øvrigt være gengivet strengt bogstavret i forhold til den oprindelige kilde dog med undtagelse af egenavne, der vil være stavet med stort begyndelsesbogstav.
2. Nogle af de ældste skifter fra Køge er udgivet i Gerd Neubert (udg.): *Skifter fra Køge 1597-1653*, 1992. Arkivmaterialet fra Ribe hører generelt til noget af det bedste i Danmark fra 1500-tallet.
3. Erik Kroman: *Helsingør Stadsbog 1549-1556*, 1971; Karen Hjorth: *Helsingør Stadsbog 1554-1555, 1559-1560 og 1561-1565*, 1981.
4. Et hovedværk om Helsingør er Laurits Pedersen (red.): *Helsingør i Sundtoldstiden*, bind 1-2, 1926-1929.
5. Pedersen, bd. 1 (se note 4).
6. P. J. Jørgensen: *Dansk retshistorie*, 2. udg., 3. opl., 1965, s. 102-103.
7. O. Fenger: Kongelev og krongods, *Historisk Tidsskrift*, 2000, s. 257-84.
8. H. Jørgensen: *Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og udvikling indtil 1970*, 1985, s. 41; Gunnar Olsen: *De danske Købstæder gennem Tiderne*, 1943, s. 15-17.
9. H. Jørgensen (se note 8), s. 21, 45.
10. M. Mackeprang: *Dansk Købstadstyrelse fra Valdemar Sejrs til Kristian IV*, 1900, s. 232-241; H. Jørgensen (se note 8), s. 66-67.
11. Mackeprang (se note 10), s. 62-66.
12. H. Jørgensen (se note 8), s. 42-45.
13. Finn Andersen: *Selv dødsboer fortæller. Skifterets-sager og deres brug*, 1991, s. 5.
14. J. Jørgensen: *Skifter og testamenter*, 1968, s. 9.
15. J. Jørgensen (se note 14, hele værket). Hvor meget stand/erhverv påvirkede skiftepraksis er behandlet i Jens Villiam Jensen: Skifteprincipper og skiftepraksis for adeligt jordegods i det 16. århundrede, i: *Festskrift til Troels Dahlerup*, 1985, s. 333 ff.; Ejvind Venø: Bondeskifter i Skast herred 1636-49, i: *Festskrift til Troels Dahlerup*, 1985, s. 361-373.
16. P. J. Jørgensen (se note 6), s. 79-83. Christian IIs byret findes i Aage Andersen: *Den danske rigsløvgivning*, bd. 3, 1991, s. 48 ff.; den Koldingske Reces 1558 findes i V. A. Secher: *Forordninger, Recesser og andre kongelige brev 1558-1660*, bd. 1, 1887-88, s. 1-50.
17. Helsingør stadsret findes i Erik Kroman: *Danmarks gamle Købstadsløvgivning*, bd. 3, 1955, s. 132-151.

18. Kroman (se note 17), art. 33, 34, 56, 57, 87 og 93.
19. Landsarkivet i København (herefter LAK): Helsingør byfogedarkiv, Helsingør tingbog 1571-1575 (herefter TB), 23/2 1573.
20. TB, 23/6 1572, fol. 103r.
21. J. Jørgensen (se note 14), s. 10.
22. LAK: Helsingør byfogedarkiv, Helsingør skiftebog 1571-82 (herefter SB), fol. 1Br.
23. SB, 27/2 1573, samt TB, 26/1 1573; 11/2 1573; 23/2 1573; 25/3 1573.
24. SB, 1/5 1572, fol. 13v.
25. SB, 2/1 1572, fol. 9v.
26. LAK: Skt. Olai pastoratsarkiv (Helsingør), Kirkeinspektionens regnskaber 1572.
27. SB, 16/1 1571, fol. 1r; SB, 3/4 1571, fol. 1v; 2/1 1573, fol. 9v.
28. TB, 19/1 1573, fol. 155v.
29. Eden findes i Koldingske Reces 1558, art. 7 (Secher, se note 16).
30. Ifølge samtale med Jørgen Mikkelsen, arkivar ved Landsarkivet, København.
31. LAK: Helsingør byfogedarkiv, Registreringsprotokol 1583-1590. Findes ved sagen 11/11 1584, fol. 35v ff.
32. SB, 12/4 1573, fol. 27r.
33. Her er kun medregnet egentlige skiftesager, mens kontrakter eller tvister om arv ikke er medtaget. I så fald ville tallet være 41.
34. Registreringsprotokol (se note 31), fol. 65r.
35. Mackeprang (se note 10), s. 119-120.
36. SB, 15/4 1574, fol. 45v. Se også SB, 14/3 1576, fol. 80r.
37. Året 1563 nævnes i SB, 10/7 1576, fol. 85v.
38. Fx blev skiftet efter Johan Bus af 10/10 1571 noteret i protokollen før skiftet efter Margrethe NN af 29/9 s.å. (SB)
39. Se fx LAK: Helsingør byfogedarkiv, Helsingør skifteretsdokumenter 1556-1767.
40. SB, 27/2 1573, fol. 22r.
41. Skifteretsdokumenter (se note 39).
42. SB, 27/7 1574, fol. 50v; SB, 24/10 1575, fol. 68v.
43. Registreringsprotokol (se note 31).
44. SB, 4/2 1573, fol. 19v.
45. SB, 5/10 1573, fol. 34r.
46. Kvinder kunne også skøde på mandens vegne, se Stig Iuul: *Fællig og hovedlod*, 1940, s. 243-245.
47. Anskaffe.
48. Kroman (se note 17), § 56, s. 142. Under påvirkning af Københavns stadsret fra 1443 (Kroman (se note 17), kap. 5, § 28, s. 87).
49. TB, 9/3 1573.
50. Se også Grethe Jacobsen: *Kvinder, køn og købstadslovgivning 1400-1600*, 1995, s. 139-40.
51. Kroman (se note 17), § 56, s. 142. Se også Iuul (se note 46), s. 278.
52. Mænd var myndige fra de var 14-15 år. Kvinder derimod var umyndige hele deres liv, da de skulle handle via en værge eller ægtefælle. (Jacobsen (se note 50), s. 120-121)
53. Fejl for Hans Albertsen.
54. SB, 17/10 1576, fol. 86v.
55. SB, 2/1 1572, fol. 9v.
56. Kroman (se note 17), § 33 og 34, s. 138-139.
57. SB, 9/3 1574, fol. 41v.
58. Koldingske Reces, art. 52 (Secher, se note 16).
59. Der kunne også forekomme særeje, så det faktisk ikke var alle ejendelene, der skulle skiftes som en samlet masse. (Iuul (se note 46), s. 243).
60. SB, 9/3 1574, fol. 41r.
61. SB, fol. 24r; 31r; 38v; 41r; 57r; 67r; 70v.
62. SB, 12/4 1575, fol. 60r.
63. SB, 19/1 1576, fol. 59r.
64. SB, 14/3 1576, fol. 81r.
65. LAK: Helsingør rådstuearkiv, Helsingør kæmnerregnskaber 1570/71.
66. P. J. Jørgensen (se note 6), s. 534-535. Se også Leon Jespersen: *Adelsvældens skatter 1536-1660*, 2004, s. 55-63.
67. Man kan forestille sig, at man ved at se på størrelsen af en persons efterladte formue ville kunne bedømme hvor i samfundet, han hører hjemme. Men ofte er skifterne meget forvirrende, og desuden indgår arvingerne ofte aftaler om faste beløb – uden om den eksakte formue. I kæmnerregnskaberne er det muligt på een gang at kunne sammenligne mange af de afløde, og derfor har jeg valgt denne løsning.
68. Kroman (se note 3); Hjorth (se note 3).
69. Grethe Ilsøe og Finn Andersen: *Sjællandske retshjeltarkiver indtil 1919, Frederiksborg amt II, Helsingør byfoged*, 1974, s. 12.
70. Fx i SB, 27/7 1574, fol. 49v; 6/2 1576, fol. 77r, m.fl.
71. Se også Iuul (se note 46), s. 282.
72. TB, 20/4 1573.
73. TB, 4/12 1572.
74. TB, 9/3 1573. Et lignende eksempel findes i TB, 9/9 1575 og 27/11 1575.
75. LAK: Helsingør byfogedarkiv, Helsingør skiftebog 1583-1592, fol. 205r. Det første »meg«, dvs. mig, staves bogstavret »med«.
76. Se også Jacobsen (se note 50); Inger Dübeck: *Kvinder, familie og formue*, 2003.
77. TB, 17/11 1572. Sagen behandles på følgende datoer: TB, 17/11 1572, 8/11 1574, 6/12 1574, 31/1 1575.
78. Det fremgår ofte ved forhandlingerne i SB, at brevene blev opbevaret på byens rådhus, fx fol. 8r; 10v, m.fl.
79. TB, 5/7 1574. Der gives kun disse få og upræcise oplysninger i tingbogen om den jyske kvinde Mettes hjemstavn og navn.
80. TB, 6/10 1572.
81. TB, 6/10 1572. Se også TB, 17/1 1575.
82. Voldgift er en afgørelse af en strid, hvor man ikke involverer en domstol, men får en eller flere privatpersoner til at dømme.

83. SB, 10/7 1576, fol. 85v.
84. SB, 10/7 1576, fol. 86r.
85. Se fx luul (se note 46), s. 286.
86. SB, 2/6 1575.
87. TB, 4/5 1573 og SB, 12/4 1573, fol. 26v ff.
88. J. Jørgensen (se note 14), s. 9.
89. Det helsingørske kildemateriale er en enestående kilde til personal- og slægtshistorien.
- De muligheder, materialet giver til at rekonstruere relationer mellem individer i renæssancetidens Danmark, vil jeg vende tilbage til i en senere artikel.
90. Ditlev Tamm: *Lærebog i Dansk retshistorie*, 1989, s. 19-21, 65.
91. Tamm (se note 90), s. 135.
92. J. Jørgensen (se note 14), s. 10.

Var Hans Thomesen og Inger Hansdatter Krarup forældre til Christian Krarup?

Af Lise Lund

Under arbejdet med en anetavle for sine og sin ægtefælle Erik Harald Lunds børn konstaterede Lise Lund, at denne nedstammede fra Christian Krarup til Dejbjerglund og besluttede i den forbindelse at se nærmere på kilderne til oplysningerne om Christian Krarups påståede forældre. Det viste sig hurtigt, at helt centrale kilder ikke var blevet udnyttet, og at der tegnede sig et andet billede end det, der siden 1895 er blevet gentaget i de nye udgaver af Stamtavle over den Krarupske Familie. Under dette arbejde, som efterhånden har strakt sig over mange år, fremkom der ligeledes helt nye oplysninger om flere af de ældste generationers andre personer og deres efterkommere. Tilsammen danner disse grundlaget for denne artikel.

Christian Krarup er født ca. 1699 og betragtes som stamfaderen til den udbredte slægt Krarup. Hvad man med sikkerhed ved om ham er, at han blev student 1717 og da var 18 år gammel,¹ at han fik skøde 12. december 1724 på gården Dejbjerglund i Dejbjerg sogn, Ringkøbing amt, efter at være blevet gift 20. september 1724 i Vium kirke med Constance Bygum (ca. 1707-1766), datter af ejeren af Viumgård Niels Jensen Bygum og første hustru Maren Thuresdatter. Han solgte Dejbjerglund 1768 og døde året efter hos sin datter Anne Kirstine, gift Lange (1730-1772) i Viborg. Han blev begravet 22. maj 1769. Selv brugte han aldrig patronym. Om hans kendte børn, se nedenfor.

Christian Krarup har en meget stor efterslægt, for hvem de nyeste arkivalske fund nok vil være af interesse, selvom oplysningerne ikke stemmer overens med, hvad der tidligere er skrevet om slægten forud for Christian Krarup.

Allerede genealogen, kaptajn J. C. L. Lengnick udgav i sin første samling *Genealogier over adelige og borgerlige Familier* en tavle over Familien Krarup begyndende med Christian Krarup. Denne afsluttedes med bemærkningen: »Det Manglende ønskes meddeelt, for at optages i et Tillæg«, men et sådant udkom aldrig, måske fordi den få år efter, nemlig i 1847, blev fulgt op af J. B. Krarups: *Stamtavle over den Krarupske Familie*. I 1871 skrev F. F. S. Krarup endnu et lille hæfte med titlen *Stamtavle over*

den Krarupske Familie. I tredje udgave af stamtavlen fra 1895 ved N. P. Krarup blev resultatet af registrator ved Geheimearkivet Janus Frederik Krarups undersøgelser vedrørende slægten offentliggjort.² Resultatet af disse undersøgelser var, at der, med indledningens ord, er »nået fuld Oplysning af Familiens Oprindelse«. Det centrale punkt i disse oplysninger var, at Christian Krarup til Dejbjerglund var søn af Hans Thomsen (Lange) ejer af Vormarksgård, Hesselager sogn, Svendborg amt, død 1699, og dennes hustru Inger Hansdatter Krarup, datter af Hans Larsen Krarup, en broder til ejer af Vindumovergård, Vindum sogn, Viborg amt, Christen Lauritzen Krarup (1628-1711). Christian (Hansen) Krarup og en formodet broder Jens havde således antaget deres moders slægtsnavn, hvilket ikke var usædvanligt dengang.

Det mest håndgribelige vidnesbyrd om denne opfattelse af familiens oprindelse findes i Dejbjerg kirke, idet apoteker Arnold Krarup fik tilladelse til at lade opsætte en mindetavle over Christen Krarup og Constance Bygum. Tavlen blev overdraget til kirken ved en højtidelighed 22. juli 1928. Midterfeltets tekst lyder: »Til Minde om Slægten Krarups Stamforældre Christian Krarup til Dejbjerglund, født 1699 død 1769 Søn af Hans Thomassøn Lange til Vormarksgaard og Inger Hansdatter Krarup, en datter af Hans Lauridsen Krarup, der skal være falden som Oberst i Slaget ved Chotin 1673, faa Aar efter hendes Fødsel, hvorefter hendes Farbroder Christen Lauridsen Krarup til Mullerup og Vindum-overgaard antog sig hende, hvis Sønner som Erkendtlighed antog Slægtsnavnet Krarup«. Herefter fortsætter teksten om hustruen Constance Bygum.³

Senere udgaver af stamtavlen er foretaget af Christian Krarup, som også udgav *Meddelelser om Familien Krarup* (se note 2). Mange kloge folk har til denne »slægtsavis« indsendt, hvad de mente kunne være af interesse for slægtens medlemmer, og den vil da også blive hyppigt citeret. Blandt de flittigste bidragsydere er registrator ved Landsarkivet for Sjælland, cand.mag. Nanna Lange,⁴ der dog ikke er nået til bunds i kildematerialet. Også geheimearkivregistrator Janus Frederik Krarups kildemateriale er offentliggjort her.⁵ Foreløbig seneste udgave af stamtavlen er den syvende ved Emilie Rasmussen med flere fra 1995. Også her, som i alle udgaver siden 1895 anføres Hans Thomsen og Inger Hansdatter Krarup som forældre til stamfaderen, og oplysningen går også igen i slægtoversigterne i *Dansk biografisk Leksikon*, nemlig 2. udgave (Albert Fabritius) og 3. udgave (Hans H. Worsøe).

Som man kan forstå, er den nyeste forsker på området virkelig oppe mod kapaciteter, men de nuværende forbedrede muligheder på arkiverne bør også give de bedste resultater. Det er dog en trøst, at selvom ho-

vedtesen gentages af alle, er kapaciteterne ikke enige om mange andre detaljer og sammenhænge. Således er der f. eks. rejst tvivl om, at Hans Thomesen har brugt tilnavnet Lange.

Hvis vi vender tilbage til stamfaderen Christian Krarup på Dejbjerglund og hans hustru, så ligger det, udover det ovenfor nævnte, også fast, at ægteparret fik 8 børn, som her blot skal nævnes ved navn og fødsels- samt dødsår, idet interesserede henvises til en af de mange udgaver af stamtavlen. Jf. note 2. Det drejer sig om: Maren (1725-1725), Christen (1726-1801), Niels Bygum (1727-1799), Marie Cathrine (1729, død som ung), Anne Kirstine (1730-1772), Jens Henrik (1735-1791), Thure (1736-1739) og Thure (1739-1808), alle med slægtsnavnet Krarup. I dette kuld findes hverken navnet Hans, Inger eller Thomas, som burde være forekommet som opkald, hvilket vakte mistanke og gav anledning til fornyede undersøgelser af navnlig de fynske arkivalier. Vormarksgård ligger som nævnt i Hesselager sogn på Fyn, hvor kirkebogen desværre først begynder 1813, men der er andre muligheder, også selvom Svendborg amts arkiv, hvor man skulle forvente at finde skifteprotokoller, i 1856 blev kørt i papirmøllen. Denne viden har sikkert afholdt mine forgængere fra at søge efter yderligere arkivalier, men sommetider bevirker uforudsete omstændigheder, at arkivalier, der forventedes at være tabt, alligevel findes.

I forskellige skrivelser efter Hans Thomesens død 1699⁶ forekommer navnet Didric Schult mange gange. Schult var kammerherre, geheime- råd, oversekretær i Danske Kancelli og stiftamtmand på Fyn. Desuden ejede han Finstrup gods, det senere Holstenschus. I håb om at finde noget om Hans Thomesen blev Holstenschus godsarkiv på Landsarkivet i Odense nøje undersøgt, da det jo ikke sjældent sker, at embedsmænd blander deres arkiver sammen. Det viste sig, at en overformynderiproto- kol 1716-61 var havnet her, og ved senere arkivordninger tilbageført til sin rette plads, hvor jeg fandt den, takket være en henvisning fra regi- straturen over godsarkivet. Denne omvej havde reddet den fra papir- møllen,⁷ og den skulle vise sig at blive en hovedkilde.

Inger Hansdatter Krarup blev efter mandens død gift med Hans Ancher. Hun døde 1730, og skiftet, der ifølge Fynbo Landstings skøde- og panteprotokol, er afsluttet 12. oktober 1730, findes ikke mere. Derfor har man ikke ad den vej kunnet finde navnene på arvingerne. Men oplysningerne i overformynderiprotokollen hjælper godt på vej.

Den aktuelle indførsel i protokollen har følgende ordlyd:

»Anno 1730 den 9. Octobr. er holdt Skifte efter Sl. Inger Hansdaatter Krarup, Mons. Hans Anchers Hustrue paa Wormarck Gaard, hvor Skif-

tet udfaldt til een Foreening mellem bte. Mons Ankker, hans 2 myndige Stifbørn og hans afdøde Stif Søns Christen Krarups efterladte 8 umyndige Børn. Item hans afdøde Stif Daatters Kirstine Birgitta Krarup som havde Hus-Fogden Ole Bager paa Princessens Gaard udi K.havn til egte, hendes trende, siger 3, umyndige Børn, som alle af Mons. Ankker efter Foreening blev tillagt den Summa 400 Rdl.

De efterlevende 2de myndige Børn, nemlig en Søn og 1 Daatter anammede deres Arv selv 200 Rdl. De afdøde 2de myndige Børn, nemlig Sønnen Christen Krarups efterlevende 8 umyndige Børn tilfalder 133 Rdl. 2 Mark og Daatteren Kirstina Birgitta Krarup hendes efterlevende 3 umyndige Børn tilfalder 66 Rdl. 4 Mk.

NB, Disse elleve umyndige Børn er ej udi Skifte Foreeningen enten ved Navn eller anførte eller tilkjendegivet.

Sl. Christen Krarups 8te Børn ere:

1. Hans Anker	29 Aar
2. Niels Krarup	27 -
3. Thomas West	24 -
4. Inger Kirstine	31 -
5. Else Catharina	25 -
6. Bolette Sophia	20 -
7. Stewardt Malena	19 -
8. Anna Christina	18 -

Sr. Ole Bagers 3 Børn ere:

1. Hans Ancker	27 Aar
2. Peder Friis	18 -
3. Sophia Hedevig	28 -«

Navnene synes at være tilføjet senere, men skriften tyder på, at det ikke er sket længe efter de øvrige indførsler.

Værger for afdøde Christen Krarups børn var Hans Krarup, som da boede i Hesselager, senere i Orte Skovgaard, for Kirstine Birgittas 3 børn deres fader Ole Bager, om hvem det bemærkes, at han dør i 1740 og der afholdes skifte efter ham 15. oktober 1740.

Som det fremgår af ovenstående, er der ikke umiddelbart nævnt en Christian, der kan være identisk med slægtens stamfader.

Opgaven er nu at fastslå navnene på de to børn fra Vormarksgård, som ikke nævnes ved navn i formynderiprotokollen, men allerede nu kan der konstateres uoverensstemmelser med tidligere forskeres identificering af børneflokkene. Nanna Lange⁸ når frem til følgende 6 børn:

Hesselager kirke på Fyn. I kirken findes en nu næsten ulæselig ligsten for Hans Thomesen til Vormarksgård.

Christen Hansen Krarup ca.1689-før 1730, Maria Krarup nævnt 1759, Hans Hansen Krarup ca. 1695-1758, Jens Hansen Krarup født 1698 cand. theol., Maren Hansdatter Krarup lever 1738 samt Christian Hansen Krarup, født efter faderens død og stamfader til slægten Krarup. Til det sidste skal bemærkes, at det fremgår af korrespondance omkring skiftet, at Inger Hansdatter faktisk var gravid, da manden døde.⁹ På grundlag af overformynderiprotokollens oplysninger kan det dog med sikkerhed fastslås, at der efter Inger Hansdatter Krarup og Hans Thomesen ved hendes død kun var 4 arveberettigede linjer af efterkommere: to levende myndige børn: en søn og en datter (ikke navngivne i formynderiprotokollen), samt de to før 1730 afdøde børn: Christen død før 1730 og Kirstine Birgitte gift med Ole Bager. Det er således klart, at datteren Kirstine Birgitte må føjes til, og at nogle af børnene i den tidligere opstilling ikke hører til, og må udgå, men hvilke?

Lad os vende tilbage til Hans Thomesens data. De er bevidnet af en ligsten i Hesselager kirke,¹⁰ hvis indskrift lyder:

»Udi en ærefuld Opstandelses Haab hviler herunder den ærlig, høyaactbare og velfornemme nu salig Mand Hans Thomæsøn til Vormarksgaard, som udi Herren hensov d. 4 Martij 1699 udi hans Alders 35. Aar. Oc haver hans efterladte Hustru, den ærlig, dydig oc gudfryctig Matrone, Inger Hansdatter til Vormarksgaaard, med hvilken han levede et

christeligt og kierligt Ægteskab i 12 Aar imidlertid blev af Gud velsignet med 9 Børn, 5 Sønner og 4 Døtre, ladet lege denne Sten over hannem til en erlig Amindelse. Joh. 6«

Stenen tilkendegiver, at Hans Thomesen er født ca. 1644, og at han ikke kaldte sig Lange. Det er 1895 udgaven af stamtavlen, der oplyser, at det skulle fremgå af et ældre dokument, at han tilhørte slægten Lange, men det er ikke lykkedes at identificere dette, og allerede i 1918 blev der udtrykt tvivl. Det er i samme udgave af stamtavlen, at der fortælles, at børnene fra Vormarksgård efter faderens død blev anbragt hos slægtninge i Roskilde, der hed Lange. Dette er undersøgt af T. A. Colding,¹¹ som ikke fandt belæg for det. Man har i mange år koncentreret sig om at finde Hans Thomesen blandt Langerne. Udgiveren af *Meddelelser*, sognepræst Christian Krarup skriver sågar,¹² at det ville glæde ham så meget, hvis man kunne finde, hvem Hans Thomesens fader var, at han til belønning vil skænke finderens en ægte gammel sølvbeslagen merskumspibe, som stammer fra ældre medlemmer af familien. Det var således al mulig grund til at søge efter Hans Thomesens herkomst, og hvad var mere naturligt end at søge lokalt. Ganske tæt ved Hesselager ligger hovedgården Mullerup i Gudbjerg sogn. Denne gård ejedes af Christen Lauritzen Krarup, der i familiens historie indtager pladsen som den rige arveonkel. Godsets skifteprotokoller er bevaret tilbage til år 1700.¹³ I skifteprotokollen er under 2. oktober 1705 indført et skifte efter Karen Hansdatter, der efterlader sig enkemanden Thomas Jensen, da aftægtsmand, men tidligere gårdfæster i Brenderup, Gudbjerg sogn. Navnet Lange er ikke nævnt, men tilnavnet Lange er ikke usædvanligt på egnen. Da deres søn Hans Thomesen er død, er arvingerne børnebørnene på Vormarksgård, nemlig:

Christine Birgitte	17 år
Christen	15 –
Maren	12 –
Karen	10 –
Hans	7 –

Her er således både en Hans og en Maren, som man skulle forvente efter tidens opkaldeskikke, men det barn, Inger Hansdatter Krarup ventede ved mandens død, har altså ikke levet længe. Børnenes værge er deres stedfader Hans Ancher. Hvis vi sammenholder listen med overformynderiprotokollen, kan vi konstatere, at Karen må være død som ung, da hun ikke nævnes i skiftet efter moderen. Til gengæld er det lykkedes

at følge de fire øvrige børn længere frem, jf. nedenfor. Og ikke mindst vigtigt, det er endelig fastslået, at Christian Krarup til Dejbjerglund *ikke* er søn af Hans Thomesen og Inger Hansdatter Krarup på Vormarksgård.

Nye oplysninger avler nye spørgsmål. Når Christian Krarup ikke var søn af Hans Thomesen og Inger Hansdatter Krarup, hvem var da hans forældre? Svaret kan ikke gives her, men at Christian Krarup tilhørte familien fremgår bl.a. af, at Christina Sørensdatter Moth (se nedenfor) i sit testamente kalder hans sønner for sine fætre.¹⁴ Hans fader hedder formentlig Christen, men som anført ovenfor bruger han aldrig selv patronym. I stamtavlen 1847 anfører udgiveren J. B. Krarup, at Christian Krarup kunne være søn af ovennævnte Christen Lauritzen Krarup. Denne siger imidlertid selv 1687, at han er barnløs og derfor vil oprette testamente, se nedenfor. En ret omfattende samling af oplysninger om de ældre generationer, herunder om Christen Lauritzen Krarups broder Hans Larsen Krarup, til hvem han i 1678 købte en gård i hjemsognet Tistrup ved Varde, er givet af magister J. C. Hansen.¹⁵ Af oversigtsmæssige grunde skal der gives et billede af arveonklens livsomstændigheder.

Christen Lauritzen Krarup (ca. 1628-1711) havde været kornskriver ved Proviantgården i København, men drev selv handel og havde ejendomme, først i Østergade og senere i Købmagergade i København. I 1682 overtog han hovedgården Mullerup, Gudbjerg sogn, Gudme herred, Svendborg amt. Han havde været gift, og hustruen, hvis navn er ukendt, havde mindst en datter, men i ægteskabet var der som nævnt ingen børn. Hun er formentlig død, inden han flyttede fra Mullerup, og måske var det i forbindelse med hendes død, at han ønskede at oprette testamente 1687. Han boede på Mullerup, indtil han i 1700 mageskiftede den med Vindum Overgård, Vindum sogn, Middelsom herred, Viborg amt. Den blev et knudepunkt, hvorfra trådene udgik til slægtens grene, og hvorfra hans rige midler strømmede ud til dem. Han døde 26. april 1711, hvorefter hans testamente blev endeligt konfirmeret 16. november 1711.¹⁶ Der har eksisteret et skifte, som nu er forsvundet. Niels Bygum Krarup (1727-1799), har fortalt, at hans far Christian Krarup arvede 8000 rdl. efter Christen Lauritzen Krarup, men ellers har man kun testamentets ordlyd at holde sig til. Hovedarvingerne er hans broder Hans Larsen Krarups to døtre Kirsten Hansdatter Krarup, gift med Mads Andersen Listo til Skaungård, og Steward Hansdatter Krarup, søn af Søren Povelsens på Vindum Overgård, hvortil hun var flyttet med sine to børn efter sin mands død 1701. Eksekutor i boet var Peder Rasmussen, kgl. Majestæts kammerråd og tilforordnede i Kammerkollegiet.

De to andre niecer, Inger Hansdatter Krarup på Vormarksgård og Ellen Hansdatter i Ølgod er ikke omtalt i testamentet. En del af arven drejer sig om 4 senge i Aalborg fattighus i Skolegade. De to hovedarvinger og deres ægte afkom skal have ret til at råde over 2 af de 4 senge, og hvis nogen af Christen Krarups øvrige slægt har brug for denne almisse, skal de have forret. Fra april 1712 indtegnes således hans søsterdatter Mette Christensdatter, der har boet i Tistrup på gården Hesselho, men efter mandens død er kommet fra gården og intet har at leve af. Hun får dog tilladelse til at bo hos venner og nyde en fjerdepart af de 1200 rigsdalers rente. Hun var datter af Christen Krarups ellers ukendte søster gift med Christen Pedersen i Krarup og havde selv været gift med Mads Olsen uden at få børn.

I magister Hansens ovenfor nævnte artikel om de ældste Krarup'er anføres, at Stewart (Styvart) og Inger Hansdatter Krarup opholdt sig på Mullerup for at hjælpe ude og inde, og da de begge blev gift med fynboer, har det vel sin rigtighed. Inger fandt sin mand, Hans Thomesen, blandt de til Mullerup gods knyttede personer. Han blev forpagter på den daværende hovedgård Vormarksgård, som han købte 18. maj 1694 af ejeren hofjunker Vincenz Lerche. Den var ved overtagelsen ifølge synsforretningen optaget 19. juni 1690 i slet forfatning. Inger og Hans Thomesen blev formentlig gift ca. 1687, men det fremgår ikke af skøde- og panteprotokollen, at Christen Lauritzen Krarup havde penge i denne gård, skønt han ellers var rundhåndet nok med penge til gårde til familiens unge. Hans hustrus datter af et tidligere ægteskab var gift med forpagter på Tersløsegård Elias Spleth, hvis datter Margrethe Sophie Eliasdatter Spleth i 1701 fik en bondegård i Brudager, som er nabosogn til Gudbjerg.

Styvart Hansdatter

Styvart Hansdatter Krarup var, som det fremgår af ovenstående, søster til Inger Hansdatter Krarup på Vormarksgård. Da Styvart Hansdatters børn får betydning for efterkommerne af Christian Krarup til Dejbjerglund, skal der her bringes nogle facts. Hun blev gift første gang med Søren Povelsen Bøsssemager, der var af slægten Moth, men ikke selv brugte navnet. Han fik borgerskab som købmand i Svendborg 8. august 1697 og som bøsse-mager i Odense 24. november 1700. Han blev begravet 11. marts 1701 i Odense Sct. Knud som »Povl Bøsssemagers søn Søren Povelsen«. Der blev ringet med alle klokker i Sct. Knuds og Gråbrødre kirker. Rettelser i kirkebogen af navnet til Moth er foretaget senere. I skiftet efter Søren Povelsen står bl.a. »Saasom jeg Christen Lauritzen Krarup til Vindum Overgaard er rette falden Væрге for min Broderdatter Styvart

<u>Hans Larsen Krarup</u> Kendes kun gennem døtrene	<u>Christen Larsen el. Lauritzen Krarup</u> * ca. 1628 + 1711 (Mullerup)	<u>En søster</u>
--	--	------------------

<u>Stewart Hansdatter Krarup</u> + 1715 ~ 1. Søren Povelsen + 1701 ~ 2. ca. 1712 Niels Wendelbo (Grauballegård)	<u>Kirsten Hansdatter Krarup</u> + 1750 ~ 1703 Mads A. Listo (Skaungård)	<u>Inger Hansdatter Krarup</u> +1730 ~ 1. ca. 1687 Hans Thomesen + 1699 (Vormarksgård) ~ 2. ca. 1701 Hans Chr. Ancher	<u>Ellen Hansdatter Krarup</u> +1736 ~ Chr. Mortensen + 1727 (Gård i Ølgod)
--	--	--	--

Børn af 1. ægteskab:

<u>Christiana</u> * 1698 + 1773 ~ 1. 1717 Lauritz Fog + 1742 ~ 2. 1750 Balthazar Halse + 1771	<u>Christian Moth</u> * 1700 + 1766
--	--

Børn af 1. ægteskab:

<u>Christine Birgitte</u> * ca. 1688 + 1728 <u>Christen</u> * ca. 1689 <u>Maren</u> * ca. 1692 + 1746 <u>Karen</u> * ca. 1695 <u>Hans</u> (ikke Jens) * 1698 + 1758

<u>Christen</u> <u>Ellen Lisbeth</u> ~ Clausen <u>Anders</u> <u>Anne Christine</u> ~ Sommer <u>Christine Joh.</u> <u>Anders</u> <u>Søren</u> <u>Hans</u> <u>Søren</u>

?

<u>Christian Krarup</u> * ca. 1699 + 1769 (Dejbjerglund) ~ 1724 Constance Bygum * ca. 1707 + 1766
--

<u>Maren</u> <u>Christen</u> <u>Niels Bygum</u> <u>Marie Cathrine</u> <u>Anne Kirstine</u> <u>Jens Henrik</u> <u>Thure</u> + <u>Thure</u>
--

Hansdatter, Sal. Søren Povelsens, og hans tvende Børn Christian Sørensen og Christiana Styvart Sørensdatter, agter jeg at tage bemeldte tvende Børn og deres Moder saavel som deres Arv til mig. Othense 7. Juni 1701.«¹⁷ Styvart Hansdatter styrede hus for sin onkel, indtil han døde. Hun blev gift anden gang ca. 1712 med Niels Henrichsen Wendelbo til Grauballegård, Svostrup sogn, hvor hun blev begravet 13. september 1715. Han døde 4 år senere.

Hendes søn Christian blev født 21. april 1700 i Odense Sct. Knud og begravet 12. marts 1766 i Viborg Domkirke. Han førte navnet Moth og købte 1729 hovedgården Kvistrup, Gimsing sogn, Ringkøbing amt for 22.000 rdl. Han blev gift 1735 med Anne Katrine Trellund, der døde 1741. Han var kancelliråd og blev 1750 adlet og kunne føre slægten Moths våben. Deres eneste søn døde ung, sparket ihjel af en hest i kongens stald.

Hendes datter Christiana Stevart er døbt 22. maj 1698 i Svendborg, Vor Frue, og begravet 13. april 1773 i Århus Domkirke. Hun blev gift første gang 1717 med Lauritz Fog, forpagter på Skårupgård, der blev begravet 11. oktober 1742 i Århus Domkirke. De havde sønnerne Niels og Søren. Christiana Stevart blev gift anden gang 1750 med kancelliråd Balthazar Halse (1717-1771), der var konrektor ved Århus Latinskole. Han døde på Kvistrup, Gimsing sogn, Ringkøbing amt, som hun havde overtaget efter sin i 1766 afdøde broder.

Inger Hansdatter

Styvart, der var enke efter Søren Povelsen, og Inger Hansdatter, enke efter Hans Thomesen, skulle være flyttet med til Vindum Overgård, hvor man holdt præceptor (en vejleder) til de unge Krarup'er, men det kan ikke passe for Ingers vedkommende. Hun blev på Vormarksgård under skiftets behandling, som hun fik udsat, da hun ventede barn. Om barnet var levende født, ved vi ikke, men det overlevede under ingen omstændigheder så længe, at det fik arveberettiget efterslægt, således som det klart fremgår af formynderiprotokollen og skiftet efter farmoderen, som er behandlet ovenfor, hvor sønnen Hans født 1698 er yngste søn. Fruen på Vormarksgård optræder utroligt mange gange som gudmor i nabosognene, hvilket ligeledes indicerer, at hun blev hjemme på gården, hvor man også holdt præceptor til børnene.¹⁸

Ved en skiftesamling i januar 1701 er hun forlovet med Hans Christensen Ancher, og ved den lejlighed udtalte Christen Lauritzen Krarup, som var børnenes fødte væрге, at han gerne ville overlade værgemålet til deres kommende stedfar. Om ham ved man, at hans broder Jørgen An-

cher var forpagter på Rygård, men deres herkomst kendes ikke, ligesom Hans Anchers dødsår forgæves er eftersøgt. Om Hans Ancher resolverede kongen i 1711, at hvis han var en hæderlig, uberygtet mand, og hans hovedgård Vormarksgård havde det tilstrækkelige hartkorn, måtte han nobiliteres og nyde adelige privilegier, men dette synes ikke at være sket.¹⁹ Hans Ancher blev gift anden gang med Mette Marie Jacobsdatter, der omtales som død 10. september 1744. Hans Anchers og Inger Hansdatters ægteskab forblev barnløst. Hans navn forekommer ofte både i tingbøger og skøde- og panteprotokollerne. Da Didric Schult i 1702 ikke var tilfreds med Ancher som formynder, resolverede kongen 25. september 1702, at Ancher enten skulle stille kaution eller aflevere sit formynderskab. Efter Schults død 1704 vitterliggør Hans Ancher, at han efter kgl. befaling af 7. marts vil modtage »mine Stifbørns Arvemidler 3400 Rdl, hvilke jeg som Værge og Formynder for mine Stifbørn hos Hans Excellence afgangne Geheimeraad og Stiftamtmand Schult til Finstrup og Christiansdal imod Panteforsichring haver staaende«. ²⁰Af denne indførsel fremgår det, hvilke bøndergårde børnene fik i pant, men mest interessant er det at læse de noter, der senere er tilføjet i marginen, fordi de endnu engang slår fast, hvilke børn ægteparret havde.

3. juni 1712 er fremvist amtmand Rosenkrantz's påskrift på Hans Anchers indgivne memorial, at på denne obligation er betalt 971 rdl. 3 mark og 8 skilling til Christen Hansen Krarup, og dermed er de til ham pantsatte bøndergårde indfriet.

4. juli 1720 findes samme ordlyd, men denne gang gælder det ældste datter Christine Birgitte Hansdatter Krarup, der får udbetalt 502 rdl. 4 mark og 4 skilling. Samme dato til den yngste stedsøn Hans Hansen Krarup 971 rdl. 3 mark 8 skilling.

3. jan. 1722 er betalt til steddatteren Maren Hansdatter Krarup. Beløbet er ikke indført, men må være det samme som søsterens.

Om Vormarksgård yderligere kun så meget, at Hans Ancher i 1745 solgte den til kancelliråd Søren Lund på Damsbo.

Så mange var beviserne med hensyn til Vormarksgårds beboere fra ca. 1687 til 1745, men desværre ingen beviser for, hvem Christian Krarup til Dejbjerglund egentlig var – kun at han hørte til slægten.

De arkivalier, der nu er fundet og gennemset, bringer imidlertid så mange nyheder og rettelser til de ældste led af slægten Krarup og oplysningerne om dem i *Meddelelser*, at det nok vil være formålstjenligt at give en ny orientering som afslutning på denne artikel.²¹

Inger Hansdatter Krarup og Hans Thomesens efterkommere

I. CHRISTINE BIRGITTE KRARUP

Født ca. 1688, død 1728 begravet 18. marts København Trinitatis, gift ca. 1714 med Ole (Oluf) Bager født ca. 1684, død 1742, begravet 29. juni København, Trinitatis, 58 år, ved dødsindførslen kaldet Bagger. Husfoged på Rosenborg hos prinsesse Sophie Hedevig, efter hendes død forvalter på overkammerherre Pless' gård. Det fremgår af skiftet efter prinsessen, at Ole Bager skal have 100 rdl. til en sørgeklædning.²² 3 børn:

- a. Sophie Hedevig, døbt 16. august 1715 København Trinitatis, lever 1745.
- b. Hans Ancher, døbt ca. 1719 (ikke fundet på grund af lakune i kirkebogen), lever 1745.
- c. Peder Friis, døbt 13. juni 1727 København Trinitatis, lever 1745.

NB: Christine Birgitte Krarup og hendes efterslægt har hidtil været ukendt i Krarup-slægtsforskningen.

II. CHRISTEN HANSEN KRARUP var først brygger i København, senere forpagter på Fyn

Født ca. 1689, død før 1730, gift 13. december 1713 København Vor Frue med Anna Christine Nielsdatter Hiort, døbt 30. marts 1697 København Nicolai, død 12. december 1771 i Præstø, datter af murermester, brandmajor Niels Jacobsen og Kirsten Pedersdatter. 8 børn:

- a. Inger Kirstine, døbt 21. juni 1715 København Helliggejst, død før 1773 i Hamborg, gift ca. 1745 med Johan Marquart Horstmann, 3 sønner.
- b. Hans Ancher, døbt 29. august 1716 København Helliggejst, død 1750-73 uden børn.
- c. Niels, døbt 19. august 1718 Holbæk, begravet 6. oktober 1767 Roskilde Domkirkes kirkegård, gift 19. april 1759 København St. Petri med Anna Kathrine Schreiber, døbt 26. november 1724 i Aabenraa, datter af feltskær Henning Cai Schreiber (hustrus navn ukendt). 3 børn. Ved svigermoderens skifte opholder hun sig enten på Kronborg eller hos baron Gjelting i Holsten.
- d. Else Cathrina, døbt 16. marts 1703 Langå, Fyn, død i Hamborg, gift med Heinrich Kinder, ingen børn.
- e. Thomas West. Født 1722, død 9. oktober 1794 i Præstø, 69 år gammel, købmand. Gift første gang 3. juli 1750 Slagelse med Else From, født

19. september 1717 Ottestrup, død 1. juni 1753 i Præstø, datter af kapellan Godske Nielsen From og Birgitte Andersdatter Gjersing, gift anden gang 22. september 1756 i Præstø med Anna Maria Henriksdatter Møller, født ca. 1720, begravet 2. november 1798 i Præstø, 78 år gammel. 3 døtre.
- f. Bolette Sophie, født ca. 1725, opholdt sig i København 1771, levede 1782.
- g. Stewart Malena, født ca. 1726, død 1745-73.
- h. Anna Christina, født ca. 1727, begravet 27. februar 1795 Præstø, 67 år gammel, gift 1. september 1773 med urmager Rasmus Jensen Kiær (ca. 1721-95). Ægteskabet uden børn, men han var enkemand med to døtre.

NB: Nanna Lange har ufuldstændigt redegjort for dette kuld børn,²³ men da Stewart Malene alene kendes fra overformynderi-protokollen, er hun ikke med, og flere andre af ovenstående data har ikke tidligere været nævnt, bl.a. at Thomas også havde navnet West. Det kan oplyses, at det var Hans Ancher Christensen Krarup, der var forlover ved sin broders vielse i Slagelse og ikke Hans Hansen Krarup, som anført af Nanna Lange.

Næste generation er ligeledes behandlet i *Meddelelser* og de udelades derfor her. Der er rimeligvis ingen af navnet Krarup i dag, der nedstammer fra Christen Hansen Krarup. Kun Niels Christensen Krarups søn, Frederik Carl Krarup, født 1763 Roskilde, levede ved skiftet efter farmoderen 1773. Han befandt sig da hos moderen hos baron Gjelting i Holsten.

III. MAREN KRARUP

Født ca. 1692, begravet 1. august 1746, 52 år gammel, gift ca. 1735 med Peder Boje, død 2. marts 1782. Formentlig viet i Hesselager, hvor kirkebogen mangler. Han havde været på Vormarksgård og var senere forpagter på Søholm. Der var ingen børn i ægteskabet.

NB: Maren Krarup er ikke identisk med Maria Krarup fra Orte, se nedenfor.

IV. KAREN KRARUP

Født ca. 1695, død mellem 1705 og 1730 uden arvinger.

V. HANS HANSEN KRARUP, cand. theol., skriver i Hesselager.

Født 18. maj 1698 Vormarksgård, Hesselager sogn, begravet 11. december 1758 Skydebjerg i de fattiges jord. Gift ca. 1730 med Kirstine Chri-

stensdatter (ca. 1664-1751), enke efter kapellan Jacob Walter Coch, død 1708. Ingen børn af ægteskabet, men flere uægteskabelige børn. Indtil han blev gift, var han beskæftiget på Skrivergården, hvor han også boede. Han købte senere en ejendom i Orte Skovhuse.

NB: Af tidligere forskere er Hans Hansen Krarup fejlagtigt blandet sammen med en ikke eksisterende broder Jens.

Hans Hansen Krarup

Om Hans Hansen Krarup er der en del at fortælle, som ikke tidligere har været offentliggjort, for det har man næppe syntes, man kunne, da Nanna Lange ikke så Orte kirkebog. Hun fastholder også navnet Jens, fordi hun ikke har set de samme gode kilder, som vi nu har adgang til. Der er uberettiget sået tvivl om, hvorvidt Hans er den Johannes Krarup, der bliver teologisk kandidat 1724 med karakteren non contemnendus. F. E. Hundrup²⁴ anfører fødselsdag og -år, der stemmer nøje med Hans' alder i de forskellige skifter, og navneformen Johannes bruges som latinsk form både for Hans og for Jens. Den omstændighed, at præsten i Orte i Hans Krarups velmagtsdage kalder ham »Hr.« kunne tyde på, at der er tale om en teologisk kandidat. Nanna Lange siger om »Jens«, at han ikke er påtruffen senere end 1724, hvilket ikke er så sært, da det er en Hans, man skal lede efter.

Til belysning af Hans Hansen Krarups levned skal her anføres nogle »fund«, der alle er gjort i Orte kirkebog.

1734 døbt 29. oktober *Mette*, datter af Marie Jørgensdatter af Orte Skovhuse smedie og udlagt barnefader Hans Povlsen, en norsk karl, hun ikke ved, hvor har hjemme. Han besøgte hende i julen, mens hun tjente hos mons. Hans Krarup i Orte Skovhuse. Hendes moder er Hans Hansens Smeds hustru. Ved konfirmationen 1748 bliver hun kaldt Mette Krarup.

1736 døbt 29. marts *Karen*, et uægte pigebarn, datter af Marie Jørgensdatter, der den 19. februar blev publice absolveret. Ved denne lejlighed meddeler kirkebogen: »Marie Jørgensdatter tienende Hr. Hans Krarup i Orte Skovhuse for Leyermaal med Jens Soldat. Samme Dag gav jeg tilkiende for Amtsforvalter Leve i Assens, i Skrivelse til Sognef. Michel Hansen i Skydebjerg til Befordring d. 30. Mart«.

1743 døbt 3. februar *Hans*, søn af Marie Jørgensdatter til huse i Mette Marchuses rytterhus i Orte. Udlagt barnefader mons. Hans Krarup i Orte Skovhuse på selvejerbonden Anders Lauritzens grund. »Blev lagt Vind paa Barnet i Krarups Huus, da hun i nogle Uger tiente hos hans Hustru.« Hendes bopæl var dog og forblev Mette Marchuses Rytterhuus.

1749 døbt 1. juni *Maren*, »Datter af Marie Jørgensdatter nu til Huuse hos Knud Knab. Der blev lagt Vind paa Barnet hos Anders Andersen, begge Kongens Huusmænd. Til Barnefader udlagt Hans Hansen, den hun havde den Ære at kiende for 7 Aar siden, da hun tiende i Gribsvad Kroe, hvor han nu er til Huuse«.

1752 døbt 30. januar *Christen*, »Søn af Maria Jørgensdatter, som opholder sig hos Bertel Jespersen i Orte Skovhuse. Samme Quind har atter ladet sig besove af Hans Hansen Krarup ibid., som ved Daaben blev udlagt. Begge stod offentlig Skrifte«.

Det synes herefter ikke mærkeligt, at den lovformelige hustru nevø i 1751 beklagede, at den gamle kone på nogle og tresindstyve år giftede sig med en ung bengel, en karl, det ikke var værd at have ringeste »condolence« med. Videre står der i hans brev: » Da min Sal. Modersøster kom i Egteskab med Hans Krarup, var hun i saa god en Tilstand som nogen af hendes Stand kunde være.«²⁵ Nu havde mosteren bedt sin nevø om penge, så alt tyder på, at Hans Krarup har bortødet både hustruens penge og sin egen arv. Med en hustru, der kunne være hans mor (der var 34 års aldersforskel), er det måske forståeligt, at han faldt for den 21 årige pige Maria Jørgensdatter. Hun er født 1712, døbt 16. marts i Orte, uægte datter af Maren Jørgensdatter. Moderen blev gift 1723 i Orte med smeden Hans Hansen, der stod fadder til flere af Marias børn. Maria Jørgensdatter døde 1772 og blev begravet i Orte 28. juni 1772 som »Maria Krarups af Frøbjerg«.

Hans Krarup var død 1758 og blev begravet i Skydebjerg, fordi han i nogen tid havde haft ophold i Søren Andersens gård i Skydebjerg, efter at han var fraflyttet det lille sted i Orte Skovhuse. At familien ikke helt havde slået hånden af ham ses af, at han havde tillidshvervet som værge for sine søskendebørn på Sjælland, senest i 1746. Ved skiftet efter ham blev det oplyst, at der var arvinger, men ingen kendte dem, og da der var underskud i boet, fik det ingen betydning. Som et kuriosum kan det nævnes, at han efterlod 5 parykker, det eneste resterende bevis på, at han engang havde været en honnet mand af stand.²⁶

Måske kan det i denne sørgelige historie være en trøst for efterkommerne efter Christian Krarup til Dejbjerglund, at Hans Hansen Krarup og Christian ikke var brødre. Og måske kan ovenstående også inspirere til fornyede undersøgelser med henblik på at løse gåden om, hvem Christian Krarup til Dejbjerglund var søn af, når han ikke var søn af Hans Thomesen og Inger Hansdatter Krarup på Vormarksgård.

Noter

Forhenværende landsarkivar Hans H. Worsøe har ydet bistand med artiklens endelige afslutning og renskrivning.

1. Universitetsmatriklen har blot navnet Christen Krarup, men dette er af H. Friis Petersen »forbedret« til Christen Hansen Krarup. H. Friis-Petersens seddelkartotek findes på Det Kongelige Bibliotek og i kopi på landsarkiverne i København, Odense og Viborg.
2. Der foreligger følgende udgaver af stamtavlen: 1847 af J. B. Krarup = provst Janus Baltazar Krarup (1774-1852), 1871 af F. F. S. Krarup = sognepræst Frederik Foss Stampe Krarup (1811-1881), 1895 af N. P. Krarup = sognepræst Niels Peter Krarup (1820-1909), 1915, 1935 og 1958 af sognepræst Christian Krarup (1881-1972). Nyste udgave er 7. udg. ved Emilie Rasmussen mfl. 1995. Desuden er i årene 1915-1933 udgivet 9 numre af *Meddelelser om Familien Krarup* med fortløbende sidetal. De citeres her som *Meddelelser* + sidetal.
3. *Meddelelser* s. 53. For hustruens navn anvendes stavemåden Biugum.
4. Nanna Dorothea Valeria Lange, 1852-1939, student 1888, cand. mag 1893 i historie, latin og fransk, s. å. ansat som ekstraordinær medhjælper ved Landsarkivet for Sjælland, registrator 1907, afsked 1922. Se Harald Jørgensen: *Rigsarkivets tjenestemænd 1889-1953*, 1954.
5. *Meddelelser* s. 53. Hans der anførte teorier om slægten længere tilbage i tiden skal ikke behandles her, kun afstammingsforholdet til familien på Vormarksgård.
6. Fynske og smålandske tegnelser 1699-1707 på Rigsarkivet. Se *Meddelelser* s. 70.
7. Svendborg amts arkiv 1600ff, Landsarkivet for Fyn.
8. *Meddelelser* s. 38.
9. Skiftet efter Hans Thomsen blev udsat, fordi Inger Hansdatter var frugtsommelig (Fynske og smålandske tegnelser).
10. Teksten er gengivet *Meddelelser* s. 6. Stenen er svært nedslidt.
11. Frederik Krarup Erlang, (1876-1948), sagfører, kontorchef i Kreditforeningen i Ringkøbing, i *Meddelelser* s. 36, og Torben Andreas Colding, (1849-1933), civilingeniør, medlem af bestyrelsen for den Langeske Stiftelse i Roskilde, om hvilken han skrev 1926, *Meddelelser* s. 6.
12. Sognepræst Christian Krarup, i *Meddelelser* s. 36.
13. Mullerup gods skifteprotokol, Landsarkivet for Fyn.
14. Fætrene var: Christen Krarup (1726-1801), Niels Bygum Krarup (1727-1799), Jens Henrik Krarup (1735-1791) og Thure Krarup (1739-1808). Der var 10.000 rdl. til hver samt til Niels Bygum et gavebrev på kirken i Vejrum og en bondegård i samme sogn. Måske følte hun, at hun skyldte disse sønner fra Dejbjerglund noget?
15. Jens Christian Hansen (1862-1944), cand. mag. skolebestyrer ved Sindal private Realskole indtil 1912. Derefter slægts- og personalhistoriker i Viborg. *Meddelelser* s.102.
16. Testamente oprettet 16. august 1700, 13. oktober 1706 med påskrifter 6. juli 1708, 1. juni 1709 og 16. maj 1710. *Hofmans Fundatser IV* s. 198. Allerede 10. marts 1687 har Christen L. Krarup ansøgt kongen om at måtte oprette testamente »da jeg er 59 Aar og uden Livsarvinger«. Bevilget 15. marts 1687 iflg. Fynske registre, Rigsarkivet. Det fremgår af Fynske og smålandske tegnelser XIII 356, at Christen Lauritzen Krarups hustru havde efterladt sig efterkommer. Trykt i Gustav Ludvig Wad: Conferentsraad Hans Simonsen til Erholm, *Personalhistorisk Tidsskrift III*, 1882, s.103.
17. Odense skøde- og panteprotokol 1697-1704, s. 107, Landsarkivet for Fyn.
18. Mons. Lauritz Schurmann, præceptor på Vormarksgård, nævnes som fadder i Frørup 1706 og 1708.
19. *Trap. Danmark* 5. udg. bd. V.2 s. 854.
20. Fyns Landstings skøde- og panteprotokol 11. juni 1705, Landsarkivet for Fyn.
21. Til det følgende er der dels benyttet de almindelige, originale genealogiske kilder, dels det tidligere offentliggjorte materiale om slægten, bl.a. i *Meddelelser*: Da der er tale om en opsummering med mange data, vil noteapparatet af pladshensyn blive begrænset mest muligt.
22. Venligst oplyst af fru Lone Bergmann, København.
23. *Meddelelser* s. 37ff og 71 ff.
24. Ferdinand Emil Hundrup, overlærer og personalhistoriker (1808-1879). Hans samlinger, *Collectanea* 22, Rigsarkivet, har Johannes Krarup med fødselsdato 18. maj 1698. Det er oplagt, at der er tale om Hans Hansen Krarup.
25. Peder Jørgensen Schives brev i skiftet efter mosteren Kirstine Christensdatter. Assens-Hindsgavls amters skifteprotokol II s. 236, Landsarkivet, Odense.
26. Det fynske ryttergods skifteprotokol XIV s. 513, Landsarkivet, Odense.

Lise Lund, f. 1921. Medlem af bestyrelsen for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie 1973-1997, kasserer 1974-1997. Medstifter og mangeårig formand for Slægtshistorisk Forening for Fyn. Er som anerkendelse for sin indsats for kulturlivet hædret med ridderkorset af Dannebrog. Har bl.a. udgivet *Biskop Rasmus Møllers Slægt*, 1969, og sammen med Finn Grandt-Nielsen redigeret: *Rod i Odense, Odenseamernes aner*, 1996. Adresse: Filsofngangen 23.2, 5000 Odense.

Værløse i 1900-tallets første årti

– en lokalhistorisk undersøgelse af en landsbys handelsrelationer på grænsen til industrialiseringen

af Rikke Elise Roos

Artiklen bygger på en undersøgelse af det kildemateriale der var tilgængeligt på lokalarkivet i Værløse nordvest for København i 2006. Det er en undersøgelse af hvor meget eller hvor lidt, det er muligt at fortælle udelukkende ud fra de tilfældigt bevarede kilder, som gennem tiden er indleveret til Værløse Lokalhistoriske Arkiv.

»Jens Peter Andersen har tjent mig 2 gange; første gang fra sin Konfirmation, og til han var 17 Aar. Og anden gang fra 17. november 1890 til efteråret 1895 og i dag omtrent 8 Aar har han opført sig til min Tilfredshed han var Flink og Tro. Og skikkelig i omgang og dermed vil jeg anbefale ham.«

Dette skudsmål bragte Jens Peter Andersen fra gårdejer Anders Sorendsens tjeneste videre til proprietærgården Kollekolle, hvor gårdejer Charles Grut-Hansen i 1903 kunne skrive: »Jens Peter Andersen har tjent mig i 3 Aar som fast malkerøgter og i den Tid samvittighedsfuldt og paalideligt røgtet sin gjerning; han reiser efter eget ønske herfra.« Hvor Jens Peter Andersen begav sig hen efter at have forladt Kollekolle, vides ikke, men i 1908 blev han ansat på en gård i Ishøj, hvorfra han i 1912 modtog en lige så pæn udtalelse, som dem der er bevaret på Værløse lokalhistoriske arkiv fra de to Værløse-gårde.¹

Eksemplet med Jens Peter Andersen er et af mange, hvor kilderne på Værløse Lokalhistoriske Arkiv fortæller om landarbejdere, der flyttede fra sted til sted, og hvor de var bekendt med et større geografisk område, end vi måske ville tænke, når vi i dag skal forestille os livet på landet i starten af 1900-tallet. En undersøgelse af kilderne på et lokalarkiv kan således give viden om dagliglivet for en landsbys indbyggere og bl.a. øge perspektivet for undersøgelser af slægter på en given egn. Kilderne giver os med andre ord mulighed for om end sporadisk at kigge ind i fortidens og vores forfædres dagligdag.

Charles Grut-Hansen med nogle af de ansatte på gården Kollekølle; starten af 1900-tallet.
Foto : Furesø Museer, Lokalhistorisk Arkiv, Værløse afdeling.

Kilder på lokalarkivet

Det Lokalhistoriske Arkiv i Værløse rummer en mængde arkivalier, der hver på sin måde fortæller historier om enkeltpersoners liv, men samtidig er det også muligt at undersøge kilder, der giver overblik over befolkningen i sin helhed. I 1901, 1906 og 1911 blev der foretaget folketællinger i det lokale sogn. Optællingen af befolkningen i de enkelte år var pålagt personer fra lokalmiljøet, og ikke nødvendigvis én og samme. Tværtimod bærer arkivalierne præg af at være nedskrevet med forskellig håndskrift,² hvilket viser, at hvervet som optæller har været fordelt på flere personer. De personer, der har stået for optællingen, må have kendt de øvrige lokalpersoner og deres indbyrdes relationer og dermed anvendt erhvervsbetegnelser, der var befolkningens egne, og ikke fremmedes påklistede mærkater. Dermed må vi formode, at folk rent faktisk var kendt som f.eks. røgter eller gårdejer, frem for f.eks. gårdarbejder eller bonde, som man i dag umiddelbart synes at kunne oversætte de gamle betegnelser med. Da andre (nutidige) erhvervsbetegnelser end de i folketællingerne anførte vil kunne give et misvisende billede af forholdene på landet omkring århundredskiftet, er det vigtigt at holde fast i de gamle udtryk, når deres samtid skal beskrives.

Folketællinger er en kilde rig på personoplysninger af en type, der nemt lader sig omsætte til statistiske målinger. Folketællinger giver et vertikalt snit gennem befolkning og tid, og det er vigtigt at holde sig for øje, at resultaterne, f.eks. husholdsstørrelserne, kan variere, hvis optællingen havde fundet sted blot et halvt år forskudt. Folketællingerne giver et statisk billede af befolkningen og er dermed ikke nødvendigvis et

reelt billede, fordi de kun fortæller om forholdene netop på optællings-tidspunktet. Folks erhverv har f.eks. kunnet ændre sig mellem sommer og vinter, og derfor er det nødvendigt at holde sig for øje, hvornår på året de enkelte optællinger fandt sted. Ønsker man f.eks. at sammenholde forholdene i flere landsogne fordelt forskellige steder i Danmark, er dette forhold særligt nødvendigt. Er man ikke opmærksom på forskelle i optællingstidspunktet kan man uforvarende komme til at drage usandsynlige konklusioner.

Udover at indeholde information om et stort antal enkeltpersoner, giver folketællingerne desuden mulighed for at foretage sociologiske kategoriseringer af en samlet befolkning i et makroperspektiv. Og netop det overordnede perspektiv er interessant, når vi skal undersøge befolkningens levevilkår, som eksempelvis handelsrelationerne i en landsby som Værløse. Handelsrelationerne kan give os en bedre forestilling af, hvem personerne i en landsby var. Hvordan folk så sig selv giver sig bl.a. udslag i de steder, de handlede. Deres perspektiv på tilværelsen har formentligt varieret, om de udelukkende handlede lokalt, drog til omkringliggende mindre byer, eller som nogle af indbyggerne i Værløse, rejste helt til hovedstaden.

I Kirke Værløse sogn var der i 1900-tallets første årti en række mindre landsbyer. Den befolkningsundersøgelse, der skal omtales her, omfatter dog udelukkende Lille Værløse landsby samt området omkring den nærliggende proprietærgård Kollekolle, da det var disse områder, der kom til at ligge tæt op ad Slangerupbanen og Værløse station, som åbnede i 1906, og dermed havde størst mulighed for at øge handelen med hovedstaden. Proprietærgården Kollekolle har formentligt haft økonomisk gavn af den nærliggende jernbane og lå samtidig ved den landevej, der inden banens åbning var hovedvejen mellem Lille Værløse og København.

Befordringsmuligheder mellem Værløse og København

Fra Værløse var der små 20 kilometer til centrum af København, hvilket var en overkommelig afstand, hvis man ønskede at føre handel med hovedstadens borgere. Omkring år 1900 var den letteste befordringsmulighed for personer simpelthen at gå – og det var gratis. Havde man brug for at transportere varer, foregik det dog oftest med hestevogn. Lokalhistorikeren Lars Nielsen skriver i en artikel i *Årsskrift for Historisk Forening for Værløse Kommune*, at der i den tidlige morgen på landevejen forbi Kollekolle var en strøm af bøndervogne og mælkeforpagtere, belæsede med sognets landbrugsprodukter, på vej mod København. Langs vejen gik tørvekoner, håndværkere og andre med ærinde i hovedstaden,

der alle håbede på kørelighed på en af vognene, mod en mindre betaling til kusken. Om aftenen når vognene vendte hjem, havde nogle af dem returlæs af mask fra bryggerierne, hestegødning fra en af de københavnske stalde, eller latrin.³

I slutningen af 1800-tallet blev der anlagt flere jernbaner i Nordsjælland. Nordbanen, der gik fra København over Hillerød til Helsingør, åbnede i 1864, mens Frederikssundsbanen åbnede i 1879 og Kystbanen, over Klampenborg og Rungsted til Helsingør, i 1897.⁴ Slangerupbanen kom til i 1906. På dette tidspunkt udgjorde de offentlige transporttilbud på vejene intet alternativ til jernbanerne, der var langt hurtigere, billigere, havde bedre komfort og større kapacitet. Postvogne og private dagvogne blev fortrængt fra hovedvejene til biveje, hvor de kom til at tjene som fødelinier til banerne. Dette gjaldt sandsynligvis også i et vist omfang for den private vognkørsel.⁵

Rejsehastigheden for både menneskers gang og almindelig vogn var ca. 6 km/t, mens Frederikssundsbanen og Nordbanen skød 30-35 km/t. Det viser tydeligt, at rejsehastigheden med tog var betydeligt større, og at der således var flere muligheder for at komme langt omkring.⁶

De første automobiler dukkede op i Danmark i årene før 1. verdenskrig, men det var først i 1920'erne at privat automobilkørsel og rutebilkørsel var så omfattende, at de blev direkte konkurrenter til jernbanen.⁷ Rutebillinjer, der løb parallelt med banen, var de største udfordrere for Slangerupbanen. Til gengæld kunne rutebillinjer, der skar de tre sideløbende jernbaner, Frederikssundsbanen, Slangerupbanen og Nordbanen, dræne den ene bane for passagerer til fordel for en anden.⁸

Allerede i 1904 blev der etableret en rutebilsrute mellem Bispebjerg og Slangerup med lokale stoppesteder ved Kollekolle og Fiskebæk.⁹ For vognmandsruterne var den højest tilladte hastighed på åben lige vej 30 km/t men ellers kun 15 km/t. Mange havde været skeptiske overfor ruten, og den måtte ophøre allerede efter knap to måneders drift. Ruten mellem Bispebjerg og Farum kom i gang igen 1. januar 1905, men i 1907 mistede Dansk Automobilselskab, som drev ruten, deres årlige tilskud fra postvæsenet og måtte gå i betalingsstandsning. Herefter var Slangerupbanen enerådende på strækningen mellem Værløse og København.¹⁰

Der var altså flere muligheder for at komme fra Værløse til København. Lad os nu se på hvilke befolkningstyper der boede i Værløse, og som kunne have gavn af disse mere effektive befordringsmuligheder.

Lokalbefolkningen i Lille Værløse og Kollekolle

Ud fra de tre folketællinger kan man udlede en række oplysninger, der viser samfundets forskellige grupperinger, og samtidig giver en ide om

Postvogn fra Måløv. Foto : Furesø Museer, Lokalhistorisk Arkiv, Værløse afdeling.

den retning samfundet udviklede sig i, i starten af 1900-tallet bl.a. mht. civilstatus, køn, alder og beskæftigelse.

Gennem den tiårige periode folketællingerne dækker, fremstår ægteskabet som et centralt holdepunkt i tilværelsen for indbyggerne i Værløse, hvor man som ung, til tider allerede i 11-12-års alderen, kom ud at tjene, for derigennem i første omgang at tjene penge til forældrenes husstand, og senere som selvstændigt individ at spare sammen til et ægteskab og egen husstand. I 1901 bestod Lille Værløse, inklusive Kollerkolle, af 459 personer hvoraf ca. $\frac{1}{3}$ levede i et ægteskab; en andel der ikke ændrede sig over de næste 10 år.

Som udgangspunkt bestod en husstand af en husfader, en husmoder, eventuelle børn og tyende. Nogle steder havde husholdet dog udelukkende en husmoder *eller* en husfader som overhoved. Det sidste kan enten skyldes at husholderen var enke/enkemand, var separeret eller at den ene ægtefælte boede et andet sted på optællingstidspunktet. Det sidste var f.eks. tilfældet for Barbara Rasmussen, der i 1906 boede alene med sin datter, men samtidig var gift. Manden Jacob, der var daglejer ved landbruget, var i 1911 opført som hendes ægtemand, hvilket kan tyde på, at en daglejer undertiden boede på sin arbejdsplads, og at konen i denne periode måtte bo alene med børnene. Dette element kan

være med til at vanskeliggøre arbejdet for slægtsforskere. Da daglejere ofte flyttede, er det svært at lede efter sine aner i folketællingerne.

Omkring 5% af den samlede befolkning levede som enke/enkemand, hvilket i første omgang dækker over ældre mennesker, hvor livsleedsageren var død af alderdom. Nogle døde i en tidlig alder, og i mange af disse tilfælde giftede ægtefællen sig igen. Det gjaldt bl.a. Hansine Jørgensen, der i 1901 havde børn fra to ægteskaber, men om hun har været enke eller var separeret fremgår dog ikke af folketællingen.

Kun en halv procent af befolkningen i optællingsårene var separerede. Det at blive (og være) skilt var en uholdbar økonomisk situation, især for kvinderne, hvis de blev efterladt med børnene. Det har ikke været en eftertragtet udvej af ægteskabet.

Fordelingen af køn og alder i befolkningen i Værløse var meget stabil i perioden. Gennemsnitsalderen i befolkningen lå omkring 28 år, hvor kvinderne var en anelse ældre end mændene. Fra 50-års alderen begyndte antallet af både mænd og kvinder at falde, men det var ikke ualmindeligt at se personer på 60-80 år. Kvinderne blev ældst, men til gengæld boede der lidt flere mænd i Værløse. Arbejdet på landet var kønsopdelt, hvor mændene stod for landbrugsproduktionen og kvinderne for reproduktionen. Begge dele må have tæret på kræfterne, og medvirket til at holde gennemsnitsalderen nede.

I den undersøgte periode 1901-1911 skete der et markant fald i beskæftigede ved landbruget i Værløse, hvilket er sammenfaldende med den generelle udvikling i Danmark. Det skal ses i sammenhæng med, at der blev introduceret en række nye erhvervsmuligheder efter 1906. Faldet blandt arbejdere beskæftiget i landbruget modsvarer fint den samtidige stigning af beskæftigede ved andet arbejde. I 1901 fandtes der bl.a. vandværksarbejdere, jord- og betonarbejdere, skovarbejdere, vejtmænd og stenhuggere i Værløse. I 1906 var arbejdsstyrken udvidet til også at omhandle personer ansat ved den nyopførte jernbane, og i 1911 optræder der i folketællingen en hel række nye bymæssige erhverv som bl.a. postbud, stationsforstander, banearbejder, fyrbøder og vognmandskusk. Samtidig med denne udvikling faldt antallet af håndværkere jævnt, mens antallet af personer i den enkelte husholdning gennemsnitligt steg. Dette kan ses som udtryk for, at håndværkererhvervet blev økonomisk mere sikkert, hvor flere børn i husstanden overlevede, og hvor nogle havde behov for og råd til at ansætte tjenestefolk.

Håndværks-erhvervene ændrer sig ikke meget i de ti år undersøgelsen dækker. Der var i 1911 stadig brug for tækkemænd, murere, tømrere, smede og skomagere. Til gengæld var væveren og syersken forsvundet i 1911, ligesom skrædderen kun er opført i 1901. Dette kan tyde på en ud-

vikling mod et mere industrialiseret samfund. Befolkningen har naturligvis stadig haft behov for tøj, men dette begyndte man gradvist at købe i butikker i de omkringliggende byer – f.eks. i specialforretninger i Lyngby, der så dagens lys i perioden.¹¹

De lokale handelsfolk bestod både af handelskoner, købmænd, kroejere og mælkeforpagtere, der levede af at købe mælk hos bønderne og sælge det til hovedstaden. I 1911 var der desuden kommet en fiskehandler til, hvilket indirekte kan tyde på, at der var kommet bedre transportmuligheder, som muliggjorde at handelsmænd som Niels Peter Albertsen kunne hente fisk ved en havn, og sælge dem lokalt i Lille Værløse.

I 1911 ses en livsforsikringsagent i byen. Det er interessant, da han sælger et produkt, som indbyggerne i Lille Værløse formodentligt ikke havde tænkt, at de havde brug for. Lille Værløse udviklede sig fra et udpræget landbrugsområde til et område, der begyndte at mærke pusten fra Københavns hektiske industri. Måske havde også den spirende arbejderbevægelse søgt at vække en identitet blandt arbejderne i Lille Værløse. Samtidig kan en tilflyttet maskiningeniør i 1911 måske ses som udtryk for det stigende uddannelsesniveau, og den nytilkomne politibetjent er sandsynligvis en følge af den befolkningsstigning, der fulgte af tidens begyndende industrialisering og bydannelse.

Udviklingen i Værløse fra primært landbrugs- til begyndende industriområde passer fint med den generelle udvikling i Danmark i perioden. Hverdagen for mange familier ændredes gradvist, hvor folk ændrede vaner. Nye erhverv og handelsmuligheder opstod, mens folk ændrede deres relationer til omverdenen. Arkivets materiale tillader os også at se nærmere på, hvilke personer der levede i Værløse i denne brydningstid.

Personer i lokalområdet

På landsplan overgik det danske landbrug i slutningen af 1800-tallet fra primær kornproduktion til kvægdrift for at tilpasse sig det udenlandske marked.¹² Dette gav sig også udslag lokalt i Lille Værløse. I 1892 købte den 25-årige københavner Charles Grut-Hansen gården Kollekolle. Den bestod i 1910 af ca. 270 tønder land, som hovedsageligt var let jord, hvoraf en stor del var under græs. Grut-Hansen opdrættede fynsk (sener kaldet dansk) rødt malkekvæg, og var førende i Danmark med hensyn til at fremelske større og federe mælkeproduktion per ko, hvilket kunne give større mængder smør. Erkendelsen af at tyrens, og ikke kun koens kvalitet, havde betydning for kalvens kvalitet, optog Grut-Hansen stærkt.¹³ Dette skal ses i det større perspektiv, hvor der i forbindelse med landets øgede merproduktion til eksport, der gavnede Danmarks øko-

Henrik Larsen fra Bøgely, Værløse, var én af dem der transporterede træ fra skoven på hestevogn. Foto : Furesø Museer, Lokalhistorisk Arkiv, Værløse afdeling.

nomi op mod 1. verdenskrig, samtidig kom øget fokus på fødevarerhygiejnen.¹⁴ Dette har uden tvivl påvirket Grut-Hansen i hans dispositioner i forbindelse med kvægbruget.

Grut-Hansen var fra 1906 formand for Københavns Amts Landboforening,¹⁵ og lokalt påvirkede han ligeledes flere jordbrugere. Mange lokale landmænd købte kviekalve på Kolllekolle, der blev stammødre til fine små besætninger, kom på dyrskue og vandt præmier. Dette gjaldt bl.a. for husmanden Niels Nielsen, der foruden kvægavl var involveret i svineavl, hvor han med søerne drog til dyrskuer i bl.a. Charlottenlund, Hillerød og Roskilde.¹⁶

For at supplere økonomien drev Niels Nielsen vognmandsvirksomhed. Om vinteren kørte han træ for skovvæsenet, og han foretog en del kørsel til og fra København for lokale købmænd og håndværkere. Han kørte bygningsmaterialer til Slangstrupbanen, og efter banens åbning kørte han varer til og fra toget. I 1909 forsynede han militæret med byggematerialer til opførelsen af Værløse-lejren, den senere flyvestation Værløse.¹⁷

Da undersøgelsen tager udgangspunkt i de kilder der er tilgængelige

på Værløse Lokalhistoriske Arkiv, og der hér hverken findes ligningslister eller kommunale arkivalier, er det ikke muligt f.eks. at undersøge Niels Nielsens skatteregnskaber, for at belyse hans færden derigennem. Der kan dog ikke være megen tvivl om, at Niels Nielsen levede et aktivt liv, hvor han opsøgte mulighederne frem for at lade stå til, og hvor hans relationer både gjaldt lokalmiljøet og hovedstaden, samt omkringliggende købstæder.

Niels Nielsen arbejdede med lidt af hvert, mens andre i Værløse koncentrerede sig om en enkelt erhvervs mulighed. I et område med landbrug og derfor med produktion er det vigtigt også at se på, hvordan varer blev afsat og tilført lokalområdet. Derfor er det interessant også at undersøge muligheden for at kigge nærmere på Værløses handelsrelationer.

Handelsrelationer

Mælk; Familier med kvæghold solgte den mælk de ikke selv skulle bruge til en af sognets mælkeforpagtere, der igen kunne afsætte mælken i København.¹⁸ Dette gjorde bl.a. Charles Grut-Hansen.

I 1901 var gårdejer Laurits Vilhelm Petersen mælkeforpagter. I hans personarkiv er der bevaret flere papirer, der fortæller lidt om hans gåren og laden. Således tegnede han en brandforsikring i 1892, han tegnede panteobligationer og lånte penge flere gange. Alle dokumenterne er underskrevet af en sagfører i København. Der findes en regning betalt til en L. Hartvig i Lille Kirkestræde i København fra 1905, og en regning fra smed Chr. Andersen i Lille Værløse fra 1900. Ud over at købe hesteko og få repareret sin svenskharve lokalt, handlede Laurits desuden hos den lokale købmand Niels Peter Nielsen. En regning fra indkøb af varer i 1911 er bevaret. Her kan vi læse, at han hovedsageligt købte varer, som han ikke selv kunne producere på gården, som klid, kaffe, løvetand (til kaffen), margarine, gryn, te, akvavit, eddike, krydderier, melis og farin.¹⁹ Af disse kilder kan ses, at Laurits fik ordnet sine papirer i København, men at han tilsyneladende ikke fandt det nødvendigt at handle i hovedstaden. Han var tilfreds med det lokale udvalg af varer og serviceydelser.

Halm, kartofler, brænde og blomster; Hakkelse (halm) og hø til hestene blev solgt på Københavns halmtorv, og ifølge den lokale amatørhistoriker Lars Nielsen endda til gode priser. Desuden blev der handlet med byg til svinefoder, flæsk, æg, rug, lidt hvede og lidt kartofler. Det var dog ikke mange kartofler der kom fra Værløse, da jorden her var for leret (kartofler dyrkes bedre i mere sandet jord).²⁰

Sophie Hansen, der i sin barndom og ungdom boede på flere gårde i

Marie Larsen var én af de kvinder der hentede brænde i skoven og bar det hjem på ryggen. Foto: Furesø Museer, Lokalhistorisk Arkiv, Værløse afdeling.

Værløse, har i en artikel i Historisk Forenings årsskrift fra 1967 fortalt om 'kartoffelkonerne'. Kartoffelkonerne var 8-10 af byens koner, der gik fra gård til gård og pillede kartofler. De medbragte selv kurve til arbejdet og fik hver ottende kurv i løn.²¹ Selvom jorden ikke var til kartoffeldyrkning, kan det tyde på, at der alligevel har været en del kartoffelmarker i Lille Værløse, hvis de 8-10 koner skulle kunne leve af det i en periode, men det kan sagtens udelukkende have været til eget forbrug vinteren over, og ikke til salg til København.

Sophie Hansen har desuden beskrevet brændekonerne, der hentede brænde i Hareskoven og bar det hjem på ryggen. Om foråret og efteråret plukkede de samme kvinder blomster i skoven til små kranser. De gik til hovedstaden meget tidligt om morgenen for at sælge deres blomster, hvilket gav dem en mulighed for at tjene lidt rede penge, der kunne supplere økonomien.²²

Høns; Mange arbejderfamilier skaffede sig en ekstra pengeindtægt ved hønsehold, så der var mange høns i sognet.²³ Det gjaldt bl.a. for Niels Larsen, der i årene omkring 1900 førte udførligt regnskab med de varer han købte både til husholdningen og til sine dyr. Niels havde køer, svin og høns. Hønsene gav ham indtægter både ved salg af æg og af høns. Hvem der var aftager af disse fremgår kun ét enkelt sted, hvor han skriver, at han solgte en høne til København.²⁴ Om dette blev anført fordi det var noget specielt, eller blot ved en tilfældighed er dog uvist.

Kontrakter og andre officielle dokumenter; Inden en mand nåede til at blive gård- eller husejer, var der mulighed for at gå på landbrugsskole, for at opnå basal viden om bl.a. korndyrkning, dyrehold og økonomi. Laurits Olsen var i 1906 elev på landboskolen i Lyngby. Han har efterladt sig en notesbog med skoleskema og korte bemærkninger om alt fra gode råd mod bladlus, til mælkens kemiske sammensætning. Laurits har formodentlig ikke ejet jord på dette tidspunkt, men en forpagtningskontrakt fra 1910 er bevaret, og i folketællingen fra 1911 optræder han ligeledes som forpagter. I et brev fra 1919 benævnes han som gårdejer, og er således avanceret i graderne.²⁵ De officielle dokumenter er udfærdiget og underskrevet i København og på Frederiksberg. Som vi har set før, var det altså ikke noget der kunne ordnes lokalt. Historien om Laurits Olsen giver indblik i, hvordan en landbrugers livscyklus kunne være i starten af 1900-tallet. Den unge mand skulle uddannes før han kunne forpagte lidt jord for senere selv at blive ejer af et landbrug.

Købmænd; Ifølge folketællingerne var der kun én købmand i Lille Værløse i 1901. Desuden var der én kommis, tre handelsmænd, to handelskoner og én grønthandlerkone. I 1906 var der to købmænd, to kommis'er og tre handelsmænd. Og i 1911 var der to købmænd, én kommis, to handelsmænd og én fiskehandler. Den eneste af disse personer, hvorom der findes oplysninger i arkivet, er købmanden Niels Peter Nielsen.²⁶ Af en kopi af en lejekontrakt fra 1908 fremgår det, at købmand Niels Peter Nielsen udlejede et lille hus med have til maler H. Petersen. Det viser indirekte, at Niels på dette tidspunkt havde økonomisk overskud, så han havde råd til at eje mindst to ejendomme – den han lejede ud, og den han selv boede i. Det interessante ved kontrakten, som er et officielt papir i lighed med de papirer, der er omtalt i forbindelse med lån og skøder ovenfor, er, at dokumentet er underskrevet i Lille Værløse. På dokumentet er fortrykt København som underskrivningssted, men det er streget over, og erstattet med Lille Værløse. En privat lejekontrakt som denne skulle altså ikke underskrives i hovedstaden, i modsætning til lånebeviser og købskontrakter.

Tørsv; Tørsv var indtil slutningen af 1800-tallet en udbredt handelsvare,

som i stort omfang blev produceret i Værløse sogn og solgt i hovedstaden. Flertallet af de københavnske huse blev på dette tidspunkt opvarmet ved afbrænding af tørv, men allerede i begyndelsen af 1900-tallet blev der i mange københavnske hjem installeret kokskakkelovne i stuen og gas i køkkenet. Dermed forsvandt en handelsvare for de mindre bemidlede i Lille Værløse. Indtil omkring 1910 har der formodentlig stadig kørt enkelte tørvelæssede vogne til København, men herefter var det et overstået kapitel.²⁷ Kun under de to verdenskrige blev tørvegravningen genoptaget.²⁸

Tømrer; Tømrermester Hans Johansen havde en mindre virksomhed i huset 'Ellens Lyst', der i dag huser lokalarkivet. Han bosatte sig i år 1900 i Lille Værløse. At dømme ud fra de bevarede arkivalier, kom Hans godt omkring i omegnen. Han betalte i 1912 en regning til vogn- og beslagsmed Chr. Andersen i Lille Værløse, han købte varer i Niels Rasmussens købmandsforretning ligeledes i Lille Værløse, handlede hos C. Reek kolonial- og foderstoffer i Ballerup, og lejede i 1918 en bankboks i Farum.²⁹ Hans handlede således lokalt samt i de omkringliggende byer, men der er ingen beviser for at han også færdedes længere væk end det nære opland.

Foruden tømrermester Johansen boede der i 1901 en 53-årig tømmersvend Hans C. Rasmussen sammen med sin kone og parrets to børn i Lille Værløse. Hans arbejdede for tømrermester Olsen, der drev forretning i Lyngby, og han måtte formodentlig hver dag rejse de små 10 km til og fra arbejde. På trods af sin modne alder havde Hans ikke formået at starte sin egen tømrervirksomhed; måske ville han ikke, eller måske havde han ikke evnerne eller økonomien til et sådan foretagende.

Arbejderen; Arbejdsmanden Lars Simonsen optræder i folketællingen fra 1901. Her får vi at vide, at han arbejdede på Københavns Vandværk, formodentligt ved Sønderø. Lars var på dette tidspunkt 63 år, enke-mand og boede sammen med en søn og en husholderske. I 1883 døde Lars' forældre, og selvom de havde fået flere børn, var Lars den eneste, der overlevede barndommen, og han var derfor enearving til boet. Det får vi at vide i et brev, underskrevet i København den 21. juli 1883,³⁰ mens det dog ikke fremgår, hvori arven bestod. Lars' far er beskrevet som husejer, men først i 1899 ved vi med sikkerhed, at Lars også selv er husejer. I personarkivet er bevaret et skøde på halvdelen af et hus. Den anden halvdel tilhørte Ane Marie Andersen. Der kan muligvis være tale om samme person som den ugifte Marie Andersen, som holdt hus for Lars. Marie arbejdede som Lars på Vandværket, men om de var halv-søskende, om hun har været plejedatter eller lignende hos Lars' foræl-

dre, eller om de overhovedet var i familie, er uvist. Skødet er underskrevet på Frederiksberg den 12. juli 1899.³¹

Disse få oplysninger om arbejdsmanden og husejeren Lars Simonsen fortæller, at afgørende papirarbejde blev foretaget i hovedstaden. Der skulle en overretssagfører eller fuldmægtig til at udfærdige og underskrive dokumenter i forbindelse med arv og ejendomsoverdragelser. Her gjaldt der altså samme vilkår for gårdmændene og husejerne.

De handelsrelationer i Værløse, som vi får kendskab til gennem de bevarede arkivalier på Værløse Lokalhistoriske Arkiv, spænder således bredt, men for et område tæt på hovedstaden, er det også interessant at kigge nærmere på, hvad København betød for handlen i Værløse.

København som handelspartner

I slutningen af 1800-tallet begyndte landbruget at stagnere i Værløse. Der var allerede blevet anlagt jernbaner andre steder i landet, hvilket bevirkede at Københavns import af landbrugsvarer i stigende omfang kom fra banernes opland, og langt mindre fra Værløse.³²

Som vi har set tidligere, optræder København oftest i de bevarede kilder i forbindelse med udfærdigelse af vigtige dokumenter. Det var tilsyneladende nødvendigt at få dokumenteret en handel eller en arveandel ved overretssagførere eller lignende fra København. Sådanne institutioner fandtes ikke i Lille Værløse. På baggrund af det spinkle kildegrundlag der var tilgængeligt på lokalarkivet, synes relationerne til København således primært at være af officiel karakter, og ikke handelsmæssige. Alligevel dukker København gang på gang op direkte eller indirekte i kilderne, når det f.eks. bemærkes, at der blev solgt en høne til København, eller at blomsterkonerne gik den lange vej til hovedstaden, for at supplere deres sparsomme økonomi.

Af de bevarede regninger i en række af de gennemgåede personarkiver, kan en del af lokalbefolkningens handelsliv anes. København nævnes flere gange i forbindelse med regninger, men ved mere detaljerede beskrivelser, som fortællinger og erindringer, optræder desuden en række andre byer, som Ballerup, Charlottenlund, Farum, Hillerød, Lyngby og Roskilde. Kun Grut-Hansen træder uden for dette mønster, når han f.eks. rejste til Jylland eller købte en tyr på Fyn,³³ men proprietæren må også siges at udgøre et særtilfælde for lokalområdet.

Således fremgår det, at folk fra Lille Værløse både handlede lokalt, i de nærmeste større byer, og i København. Det var mælk og landbrugsprodukter der blev sendt til hovedstaden, mens de lokale erhvervsdrivende, købmænd og håndværkere dækkede befolkningens behov for dagligvarer, leverede nye landbrugsredskaber samt ydede hjælp til repa-

Sofie og Marie Larsen,
 mor og datter, foran
 isenkræmmeren på ho-
 vedgaden i Lille Værløse,
 starten af 1900-tallet.
 Foto: Furesø Museer, Lo-
 kalhistorisk Arkiv,
 Værløse afdeling.

rationer af de gamle. Selvom mange lokale personer handlede lokalt, måtte købmændene og håndværkerne have deres forsyninger fra hovedstaden.

Omsætning af specialartikler som bl.a. kaffe, te, tobak, vin, glas, porcelæn, sæbe og parfume, som i København i stor udstrækning foregik i specialforretninger, solgtes i provinsen i langt højere grad fra købmandsforretninger, brugsforeninger og lignende.³⁴ Specialforretninger som fandtes i landets større provinsbyer, var i starten af 1900-tallet endnu ikke kommet til Lille Værløse, og som vi har set, var det netop varer som de hér listede, det var muligt at købe hos den lokale købmand Niels Peter Nielsen.

Infrastrukturen har altid været af afgørende betydning for spredningen af handel. I Værløse startede Slangerupbanen netop i den her un-

dersøgte periode. Derfor er det værd at kigge nærmere på, hvilken betydning den nye bane havde for Værløses udvikling i dens første år.

Slangerupbanens betydning for handelslivet

Undersøgelser har vist, at en jernbane kun har en lille indvirkning på stationsbyen i de første årtier efter en banes åbning, og at det er hele samfærdselsnettet, som har betydning for en bys udvikling.³⁵ Som vi har set, udgjorde Slangerupbanen fra 1906 og frem det eneste reelle alternativ til hestevognen og gåturene samtidig med, at banen fortrængte postruterne og de enkelte rutebiler fra hovedvejen til og fra København til sekundære veje, hvor ruterne ofte snoede sig mellem langt flere små landsbyer end tidligere. Derfor må Slangerupbanen have påvirket hverdagen for de mennesker, der ellers ville gøre brug af f.eks. postvognen, som med en ringe kapacitet ikke kan have befordret ret mange personer til og fra København.

Af Slangerupbanens driftsregnskaber for årene 1906-1913 fremgår det, at der allerede i 1906-1907 blev transporteret over 16.000 personer *til* Værløse og over 18.000 *fra* Værløse, hvoraf langt den største andel rejste til og fra København. Dette antal steg kraftigt til i 1912-1913 at omfatte over 27.000 personer *til* Værløse og knap 37.000 *fra* Værløse.³⁶ Uden dog at kende antallet af personer, der benyttede sig af postvogne og rutebiler, kan antallet umuligt komme op i nærheden af Slangerupbanens, da kapaciteten var langt mindre, og det er derfor tydeligt, at banen blev anvendt af mange allerede fra starten.

Gårdejer Niels Nielsen fra Farum fortæller i sine erindringer, at lokalbefolkningen lidt efter lidt vænnede sig til at benytte banen. Mælken blev hver morgen samlet op på stationen og kørt til København, sammen med kartofler og korn. Kørsel ad landevejen faldt efterhånden bort, og handelen hos den hjemlige købmand steg. Slangerupbanen ændrede således forholdene for mælkesalget. Landmændene fik overpris for mælken, men fik til gengæld ingen skummetmælk retur til at fodre grisene med.³⁷ Det sidste skyldes formodentlig at produktionen af mælkeprodukter som fløde og smør blev flyttet til København med banens start. Der er ingen grund til at tro, at transport af mælk via jernbanen ikke ligeledes fandt sted fra Lille Værløse, men kilderne i arkivet fortæller dog ikke noget om dette. Der er kun få foderregnskaber bevaret i vores kilder, og der er ikke nok til eventuelt at kunne dokumentere en stigning i andre fodertyper, der kunne sandsynliggøre, at der også blev sendt mælk med banen fra Værløse. Antallet af befordrede personer til og fra Farum var fra starten noget større end de tilsvarende tal for Værløse, men i 1912-1913 havde Værløse næsten indhentet Farum. An-

tallet af mælkeforpagtere i Lille Værløse forblev, som vi har set tidligere, konstant, og der skulle da også stadig folk til at indsamle mælken, og sende den afsted til hovedstaden.

Med hensyn til købmandshandelen er der, som vi har set, ikke bevaret arkivalier der i større omfang kan belyse mængdeforhold for køb og salg, eller oplyse om leverandører. Til gengæld fremgik det af folketællingerne, at der i anden halvdel af perioden kom en ekstra købmand til landsbyen. Dette kan være led i den almindelige udvikling, når en landsbys befolkningstal vokser, men det kan omvendt ikke afvises, at Slangerupbanen kan have påvirket denne udvikling, da leverancerne fra underleverandører må være lettet ved banens tilstedeværelse.

Slangerupbanen har ikke efterladt sig et entydigt aftryk på befolkningen i Lille Værløse i starten af 1900-tallet, men er snarere gledet ind i dagligdagen som et element, der længe havde været savnet, og er blevet en naturlig del af udviklingen mod et mere industrialiseret samfund. Banen har sandsynligvis påvirket handelslivet i Lille Værløse på mange fronter, lige fra det åbenlyse, at det blev langt nemmere at transportere handelsvarer til og fra hovedstaden, men også på et mere psykologisk plan, hvor lokalbefolkningens forhold til banen fremstår positivt, og hvor banen var et skridt på vejen væk fra landbosamfundet mod det industrielle arbejdersamfund.

Afsluttende bemærkninger

Alle mikrostudier er en teoretisk rekonstruktion af hypotetisk karakter. En præsentation ud fra et bestemt perspektiv. Således også undersøgelsen af handelsrelationerne i Lille Værløse i 1900-tallets første årti. Det overordnede perspektiv var at behandle kilderne ud fra en lokal synsvinkel, så der på længere sigt er mulighed for at sammenholde resultaterne med tilsvarende undersøgelser fra Københavns andre forstads-kommuner. Heraf fulgte de øvrige mere underordnede perspektiver for undersøgelsen, der har belyst landsbyens handelsrelationer før og efter Slangerupbanens åbning. Reelt har det dog været en undersøgelse af hvor meget eller hvor lidt, det er muligt at fortælle ud fra et lokalarkivs bevarede kildemateriale.

Den demografiske struktur i befolkningen viste, at de overordnede forhold som kønsfordeling, aldersfordeling, og civilstatus var nogenlunde konstante i perioden. Samtidigt skete der en omrokering i beskæftigelsen, hvor der kom flere arbejdere og færre beskæftigede ved landbruget, hvilket skal ses som et led i udviklingen mod et mere industrialiseret samfund. Nedgangen i landbrugssektoren stemmer overens med

den generelle udvikling på landsplan i perioden, hvilket igen peger i retning af en generel omstrukturering af samfundet.

Folk fra Lille Værløse handlede både lokalt, i de nærmeste købstæder og i hovedstaden. Til København, der var den vigtigste handelspartner, blev primært solgt mælk og landbrugsprodukter, mens de lokale købmænd formodentligt har hentet et varieret varesortiment fra underleverandører samme sted.

Slangerupbanen åbnede i 1906 og udgjorde et nemt, bekvemt og relativt hurtigt alternativt befordringsmiddel til vognkørsel og lange gåture, hvilket lettede både person- og godstransporten. Tilsyneladende påvirkede banen handelslivet i Lille Værløse, og var med til at udvikle samfundet. Lille Værløse gennemgik i 1900-tallets første årti en udvikling i retning af et mere industrialiseret samfund, med færre landmænd og flere arbejdere. Slangerupbanen kan have medvirket til at sætte yderligere skub i handelsrelationerne til København, mens kilderne dog ikke giver megen information om detaljerne i denne relationelle udvikling.

Undersøgelsen af handelsrelationerne i Værløse i starten af 1900-tallet kan bruges som inspiration til andre lokalhistoriske undersøgelser omkring i Danmark. Som et led i en slægtsforskning kan en ekstra dimension f.eks. tilføjes ved at undersøge landsbyers dagligliv ud fra kilderne på et lokalhistorisk arkiv. Det bliver med andre ord muligt at komme tættere på fortidens mennesker gennem deres mere eller mindre spredte spor i form af handelsbøger, mælkelister, kvitteringer og meget andet.

Noter

1. Værløse Lokalhistoriske Arkiv, A-44, personarkiv, *Jens Peter Andersen*.
2. Folketællingerne for Kirke Værløse Sogn for 1901, 1906 og 1911 i kopi fra originalarkivalierne, der opbevares på Landsarkivet for Sjælland.
3. Nielsen, Lars: Værløse ved århundredskiftet, *Årsskrift for historisk forening for Værløse kommune*, 1964, s. 15.
4. Petersen, Claus Hagen: *En undersøgelse af København-Slangerup banen, med særlig henblik på banens grundlæggelse og drift*, speciale fra Københavns Universitet, 1974, s. 15, 16, 22.
5. Petersen (1974), s. 28.
6. Petersen (1974), s. 23.
7. Petersen (1974), s. 54, 73.
8. Petersen (1974), s. 20, 79, 84.
9. Fiskebæk lå ved landtangen mellem Farum sø og Furesø.
10. Damgaard-Sørensen, Bent: Den første automobilrute, *Witherløse, Årsskrift for Historisk Forening for Værløse kommune*, 1999, s. 23-25.
11. Tønsberg, Jeppé: *Handel i Kongens Lyngby, gennem 100 år 1887-1987*, Ringkøbing 1987, s. 52-54.
12. Lemberg, Kai: *Alli' vel så elsker vi byen. København og regionen gennem 100 år*, 1985, s. 19.
13. Hauch, Chr: Proprietær Grut-Hansen, *Kollekole, Årsskrift for Historisk Forening for Værløse Kommune*, 1960, s. 5; Skov, J. K.: *Kend din egn*, 1988, s. 79. Værløse Lokalhistoriske Arkiv, A-118, personarkiv, *Grut-Hansen*. Værløse Lokalhistoriske Arkiv, A-81, erhvervsarkiv, *Kollekole*.
14. Porsmose, Erland og Claus Bjørn: *Landbrugets historie – kort fortalt. Fra bondestenalder til GAT-afstale*, Landbrugsforlaget, Århus 1997, s. 95.
15. Værløse Lokalhistoriske Arkiv, A-81, erhvervsarkiv, *Kollekole*.

16. Værløse Lokalhistoriske Arkiv, A-108, personarkiv, *Niels Nielsen/Jensen*.
17. Værløse Lokalhistoriske Arkiv, A-108, personarkiv, *Niels Nielsen/Jensen*.
18. Nielsen (1964), s. 13.
19. Værløse Lokalhistoriske Arkiv, A-145, personarkiv, *Laurits Vilhelm Petersen*.
20. Nielsen (1964), s. 13.
21. Hansen, S.: Barndom og ungdom i Værløse sogn 1899-1929, Højlund, Ryetgård og Mosegård, *Årsskrift for Historisk Forening for Værløse kommune*, 1967, s. 25.
22. Hansen, 1967, s. 25. Skov, J. K.: Fra overdrev til Hareskovby, *Årsskrift for historisk forening for Værløse kommune*, 1977, s. 19. Nielsen, s. 14.
23. Nielsen (1964), s. 13.
24. Værløse Lokalhistoriske Arkiv, A-543, personarkiv, *Niels Larsen*.
25. Værløse Lokalhistoriske Arkiv, A-89, personarkiv, *Laurits Olsen*.
26. Værløse Lokalhistoriske Arkiv, A-223, personarkiv, *N. P. Nielsen*.
27. Nielsen (1964), s. 14.
28. Hansen (1967), 1988, s. 40.
29. Værløse Lokalhistoriske Arkiv, A-124, personarkiv, *Hans Johansen*, Ellens Lyst.
30. A-438, personarkiv, *Lars Simonsen*.
31. A-438.
32. Nielsen (1964), s. 11-16.
33. Værløse Lokalhistoriske Arkiv, A-118, personarkiv, *Grut-Hansen*, A-81, erhvervsarkiv, *Kollekolle*.
34. Trap: *Danmark*, bind 1, København og Frederiksberg, København 1929, s. 752.
35. Jensen, Chr. R. (red.): *Stationsbyen. Rapport fra et seminar om stationsbyens historie 1840-1940*, Aarhus 1980, s. 34, 54.
36. Slangerupbanens arkiv, Jernbanemuseet i Odense.
37. Larsen, Helle S. (red.): *Dagligliv i Farum 1890-1915*, erindringer af gårdejer Niels Nielsen, Farum Lokalhistoriske Arkiv, 1989, afsnittet »Slangerupbanen«, (hæftet er ikke sidenummereret).

Drivvejen – gå i studedrivernes fodspor

Af Charlotte Lindhardt

I snart fire år har de vestjyske amter og museer arbejdet for at etablere en kulturhistorisk vandresti på baggrund af den gamle studedrivervej, Drivvejen. Projektet er en del af et større Interreg IIIB-støttet EU-projekt, NAVE Nortrail – North Sea Trail, hvor 26 amter og kommuner omkring Nordsøen har samarbejdet om etablering af vandrestier samt formidling af kulturen og naturen langs ruterne.

Norsk kystkultur og erhvervsudvikling

Idéen til samarbejdet om en kulturhistorisk vandresti stammer fra Hordaland Fylkeskommune i det vestlige Norge. I 1970'erne og 1980'erne var den oprindelige kystkultur ved at forsvinde. Huse og fiskerlejer forfaldt, og der var ingen åbenbare indtægtskilder. I Norge var kystturismen ikke særlig veludviklet, og det blev Hordalands store chance. Derfor udviklede fylkeskommunen i 1990'erne en næringsplan, som kombinerede vandrestier med kultur- og naturhistorie samt overnatningsmuligheder. Derved fik de gamle bygninger igen en funktion, og kystkulturen kunne bevares. Hordaland Fylkeskommune ønskede at udvide samarbejdet til andre områder omkring Nordsøen, og de ansatte en projektleder, som tog kontakt til andre Nordsølande og fortalte om idéen.

Formålet med projektet var ikke blot etablering af vandrestier, men også at styrke de lokale næringsdrivende langs stierne. Hvor der er vandrerer, vil der også være behov for fødevarerbutikker, overnatningssteder, formidling af seværdigheder mm.

Hele 26 amter og kommuner ansøgte EU's Interreg IIIB-program om støtte til projektet. Interreg-programmerne har til formål at støtte og bidrage til en bæredygtig udvikling med kultur- og naturprojekter i EU-landene. NAVE Nortrail – North Sea Trail kunne påbegyndes i 2003 med deltagelse fra Skotland, England, Norge, Sverige, Danmark, Tyskland og Holland. I Danmark deltog alle jyske amter bortset fra Vejle, samt Vestsjællands og Storstrøms Amter. Interreg IIIB-programmet bidrog med i alt 7,5 mio. €, som lægges oven i et tilsvarende beløb fra de deltagende partnere. De mange penge er blevet brugt på lønninger til

projektansatte, på fysisk etablering af vandrestierne og formidling af disse. Hvert halve år har partnerne mødtes for at afklare praktiske spørgsmål og udvikle formidlingsaspektet.

Drivejen i Ribe Amt

Da Ribe Amt under ledelse af kulturkonsulent Gyrite Andersen fra amtet og antikvar Jakob Kieffer-Olsen fra Den antikvariske Samling i Ribe gik ind i projektet, var formålet klart. De vidste, at den gamle stuedriversvej stort set havde fulgt den nuværende Hovedvej 11, men også at nye veje, motorvejen Kolding-Esbjerg, jernbanen, byggeri og landbrugsdrift havde sløret det oprindelige forløb. Den oprindelige Drivevej gik fra Limfjorden og ned til Tyskland, derfor var det naturligt at slå sig sammen med Sønderjyllands Amt og Ringkjøbing Amt. I de forløbne år har disse tre amter haft et særligt nært samarbejde om Drivejen, sideløbende med deltagelsen i det internationale projekt.

I Ribe Amt skulle vi finde en forbindelse fra Sønderjyllands Amt til Ringkjøbing Amt, men spørgsmålet var, om det var muligt at etablere. Derfor forpligtede Ribe Amt sig kun til at undersøge, hvorvidt det kunne lade sig gøre at anlægge en sti, samt at kortlægge et eventuelt ruteforløb. Mange af de andre deltagere i projektet forpligtede sig til en større grad af formidling og udvikling af lokal turisme og næringsliv.

I Ribe Amt deltog Den antikvariske Samling, Esbjerg Museum, Museet for Varde By og Omegn samt Ølgod Museum i samarbejdet. Under tegnede blev ansat som projektmedarbejder til at udføre det praktiske arbejde vedrørende kortlægning og formidling.

De første mange måneder gik med studier af historiske kort samt køre- og vandreture rundt i amtet. Med udgangspunkt i Videnskabernes Selskabs Kort fra 1804 blev det fastlagt, hvorledes ruten skulle gå. Fra Rejsby ved den sydlige amtsgrænse til syd for Gredstedbro findes Drivejen stadig som grusveje, der tre gange krydser Hovedvej 11. Stednavnene vidner også derom, nord for Ribe findes vejnavnene »Drivervej« og »Drævtvej« – to ord for samme rute.

Fra Gredstedbro til Ølgod valgte vi at lægge ruten efter gamle kroer, møller, hovedgårde og kirker, dvs. lokaliteter, som stuedrivere og handlende naturligt ville gå efter for 200 år siden. Dette gav os flere muligheder, og nogle steder kan man gå i løkker i stedet for blot nord-syd.

De fleste steder holdt vi os på offentlige veje og stier, men vandrestien Drivejen følger også private fællesveje. Derfor kontaktede vi hver enkelt private lodsejer, i Ribe Amt omkring 180, for at få tilladelse til at sætte pæle op og bruge vejen. De fleste sagde ja – hvor vi fik afslag, måtte vi lægge ruten om. Derefter holdt vi borgermøder, og alle de lokalhistori-

Drivejen fører igennem købstaden Varde. Mindre både kunne sejle ind til byen ad Varde Å, mens større både blev forankrede på ladepladser langs åen. Foto: Charlotte Lindhardt, Ribe Amt©.

ske arkiver langs ruten blev besøgt med henblik på at indsamle informationer og gode historier, som kunne formidles.

I begyndelsen af 2006 stod det klart, at vi i Ribe Amt var kommet så langt med projektet, at det kunne lade sig gøre fysisk at anlægge i stien, i stedet for blot at kortlægge et muligt forløb. Amtet gav nu tilladelse til iværksættelse af anlæggelsen, og den blev indviet på North Sea Trails fælles vandredag, den 3. september 2006. Langs hele Nordsøområdet deltog flere tusind vandrere, i Ribe Amt mødtes 300 mennesker til et storslået arrangement på herregården Riber Kjærgård. Det er nu muligt at genopleve dele af den gamle stude-drivervej fra grænsen til Limfjorden – og opleve naturen og kulturen på i alt 6000 km vandresti omkring Nordsøen.

Studehandlere, smuglere og smugkroer

Museerne i Ribe, Ringkjøbing og Sønderjyllands amter gik aktivt ind i arbejdet for at finde og skrive de gode historier, som skjulte sig langs

Drivejen. Fra 2004 holdt vi et årligt fagligt seminar på Bundsbæk Mølle ved Skjern, hvor oplæg af egne og udefra kommende fagpersoner kastede nyt lys over Drivejens handel og historie. Esben Graugaard fra Holstebro Museum havde i mange år arbejdet på en doktordisputats om vestjyske studehandlere, *Nordvestjyske bønder som kreaturhandlere i Nord-sørømmet*, som udkom i 2006.

Det fælles arbejde har også resulteret i en guidebog, *Drivejen – ad stude-
dedrivernes spor i det vestlige Jylland*, som kan erhverves hos de fleste museer i det sydvestlige Jylland, bogen er på 195 sider og koster 148 kr. Her findes større temaartikler og korte beskrivelser af seværdighederne. Desuden er detaljerede kort over vandrestien i de tre amter både trykt i bogen og til at tage ud. Derudover har alle partnere udarbejdet foldere med oversigtskort, og projektet har etableret en hjemmeside med en vidensdatabase, Knowledge Platform, hvor små artikler om historierne langs alle vandrestierne er lagt ud. I Ribe Amt er produceret omkring 170 små artikler om emner relateret til Drivejen: natur, dyreliv, seværdigheder, smugleri over grænsen, studehandel, møller, hovedgårde, kirker, arkæologi – og selvfølgelig kroer. Kortlægningen af Drivejen har afsløret mange uautoriserede kroer. De findes på gamle kort og kendes på stednavne, der indbyder til en dram eller en pause: Kom-Igen, Tænd-Pibe, Snur-Om og lignende viser, at der med stor sandsynlighed har været udskænkning. De mange historier indeholder også personalthistoriske oplysninger, og vi har undervejs mødt flere efterkommere af studehandlere.

Med nedlæggelsen af amterne overgår vedligeholdelsen af Drivejen nu til kommunerne. De har fået overdraget en fuldt færdig vandresti, som både er kortlagt og formidlet. NAVE North Sea Trail blev afsluttet i begyndelsen af 2007, men projektet lever videre. Der er planer om en fortsættelse, hvor turismen og formidlingen skal udvikles yderligere. På hjemmesiden www.northseatrail.org findes rutebeskrivelser og historier for alle vandrestierne i projektet. God tur!

Internettets muligheder

med en dybere beskrivelse af Arkivalieronline
Dansk Demografisk Database samt FamilySearch

Af Gitte Bergendorff Høstbo og Stella Borne Mikkelsen

I Personalhistorisk Tidsskrift 2006:1 introducerede vi en række hjemmesider. I dette nummer vil vi gå mere i dybden med: Arkivalieronline, Dansk Demografisk Database samt FamilySearch.

Arkivalieronline

Statens Arkivers Filmningscenter, der står for drift og vedligeholdelse af www.arkivalieronline.dk, har i en årrække arbejdet på at lægge skannede kirkebøger og folketællinger offentligt tilgængeligt på Internettet. Det betyder, at man hjemmefra vil kunne søge i kirkebøger ældre end 1892 samt folketællingerne 1787, 1801, 1834, 1840, 1845, 1850, 1855, 1860, 1880 og 1916. Statens Arkivers Filmningscenter arbejder nu på at lægge kirkebøger for perioden 1892 til 1925 ud på arkivalieronline tillige med folketællingerne 1906 og 1925.

Skanningerne af de enkelte kirkebøger er ikke altid gode, men det hænger sammen med kvaliteten på det materiale, der er skannet fra og kan således ikke forbedres. Selv om der kan opleves visse vanskeligheder ved brugen af arkivalieronline, er det en guldgrube for slægtsforskere, der ikke har tid til at tage på arkivernes læsesale.

At bruge arkivalieronline kræver installation af softwareprogrammet *Java*. Dette er dog forholdsvist hurtigt installeret, og vejledning findes på hjemmesiden.

En forudsætning for at kunne søge i kirkebøgerne og folketællingerne er at blive oprettet som bruger. Også dette kan gøres på få minutter. Imidlertid kan man let overse knappen »opret ny bruger«, der ligger gemt mellem »Brugerprofil« og »Glem password«. Den findes nederst på skærmens højre side. Når man har indtastet de relevante oplysninger – herunder e-mailadresse, vil man modtage en mail med password i løbet af ganske få minutter.

Inden man opretter sig som ny bruger, kan man med fordel læse vejledningen, der bl.a. forklarer, hvorfor man skal registreres som bruger.

Når man har logget sig på, er der fri adgang til at søge.

Kirkebøger

På skærmens venstre side ses indgangene til henholdsvis kirkebøger og folketællinger. Det kan virke omstændeligt først at klikke på »Kirkebøger« fra forsiden og derefter på næste side at skulle klikke »Søg i kirkebøger«.

Dernæst kan der søges i Amt, Herred og Sogn. Når disse tre felter er udfyldt, kommer der en oversigt frem, der viser hvilke kirkebøger, som findes i det pågældende sogn. I skemaets højre side kan man se en række forkortelser: FKVDJTA, der henviser til forskellige kirkelige handlinger. De bliver forklaret nederst på skærmens venstre side, nemlig: F = fødte, K = konfirmerede, V = viede, D = døde, J = jævnførelsesregistre, T = tilgangslister, A = afgangslister.

Når den ønskede kirkebogside er åbnet, er der nu en række hjælpemidler på selve siden. Øverst på den pågældende side ses en bjælke, hvor der gemmer sig en række valgmuligheder. F.eks. er der en knap, der hedder »gem som«. Ved at bruge denne knap kan den opslåede side gemmes på ens egen computer. Med mindre man selv ændrer navnet, når man gemmer siden, vil den blive gemt på kirkebogsidens nummer.

De næste to knapper gør det muligt at bladere frem og tilbage i den elektroniske kirkebog. Dernæst er der mulighed for at ændre skriftstørrelsen. Desværre er der brugt faste reduktions- og forstørrelsesprocenter, nemlig 25%, 50%, 75%, 100% og 150%.

Når man har fundet den ønskede kirkebog, kan man i venstre side se en række firkanter, der skifter farve efterhånden, som man bladrer frem og tilbage. En rød firkant betyder, at opslaget ikke er aktiveret. En gul firkant fortæller, at opslaget er ved at blive hentet og en grøn firkant, at opslaget er blevet hentet. En sort firkant betyder, at der er sket en fejl – eller at siden har været opslået i mere end 30 minutter. Hvis man ser en sort firkant, vil man blive spurgt om e-mail og password for at kunne bevæge sig videre. Slutteligt skal nævnes den turkis firkant, der betyder, at siden ikke kan hentes.

Det er ikke muligt at udskrive til printer via arkivalieronline. Her er proceduren, at man bruger funktionen »gem som« og gemmer opslaget. Derefter kan opslaget åbnes og printes ud.

Der er mange gode ting i arkivalieronline, men der er også et men. Der har været – og er stadig – en del kirkebøger, som ligger under et sogn, hvor de ikke hører hjemme. Der er dog mulighed for at indberette disse fejl via arkivalieronline's hjemmeside. Man får ikke svar på den mail, man har sendt ind, for det bliver for stor en arbejdsbyrde for de folk, der er ansat til at rette disse fejl. Der er en del sider, som er meget

svære at læse. Det skyldes ikke kun filmningen, men også i mange tilfælde originalmaterialet.

Dansk Demografisk Database (DDD)

Hos Dansk Data Arkiv finder man Dansk Demografisk Database på www.ddd.dda.dk, og der er tale om et samarbejde mellem Dansk Demografisk Database, Statens Arkivers Filmningscenter i Viborg og Det Danske Udvandrerarkiv i Ålborg. Hjemmesiden indeholder forskellige databaser, hvor man kan søge oplysninger om ind- og udvandrede, folketællinger, Dannebrogsmænd, Oeders Efterretninger 1771, skifteprotokoller fra udvalgte amter samt kilder fra St. Croix frem til 1911.

Hvis man ikke umiddelbart kan finde sine forfædre, kan det skyldes, at oplysningerne indtastes løbende af både ansatte og frivillige, og man må derfor prøve igen på et senere tidspunkt.

Folketællinger 1769-1921

Ved tryk på den røde firkant kommer man til en side med oplysninger om de muligheder, der er for at søge i basen med folketællinger. Der redegøres for, hvordan man søger og om dækningsgraden af de indtastede folketællinger. På grund af det løbende indtastningsarbejde vil det være en fordel at se på dækningsgraden af indtastede folketællinger for netop det område, man søger en person i.

For at søge efter en person i selve basen, skal man trykke på »Søgning efter personer«, og der kommer nu en masse rubrikker frem, som skal udfyldes. Prøv først at udfylde med et enkelt navn, og kommer det ønskede ikke frem, skal der indtastes yderligere oplysninger. I højre side er en række søgetips, der er værd at læse, hvis man har problemer med søgningen.

Det er muligt både at søge i en folketælling for et bestemt år og i flere amter ad gangen. Det gøres ved at holde venstre knap på musen nede og samtidig køre pilen ned over listen. Det kræver øvelse, men det skal nok lykkes.

Der er et par ting, man skal være opmærksom på i basen over folketællinger. Når man f.eks. indtaster navnet på en ane, skal man erindre, at et navn kan staves på flere måder. Derfor er det en god idé at erstatte et bogstav i navnet med -, f.eks. »pe-er« (Peter/Peder). På denne måde vil basen søge efter begge stavemåder. Ved at erstatte flere bogstaver i et navn kan tegnet % anvendes, som f.eks. La%s, hvorefter basen søger efter navne som Laus, Lass, og Laurits m.fl.

Får man ingen poster i basen, betyder det ikke nødvendigvis, at anen ikke findes i en folketælling, men at den ikke er indtastet endnu, at man søger det forkerte sted, eller at navnet kan været forkert indtastet.

Dansk Demografisk Database har en overskuelig hjemmeside, her vist ved indgangen til de forskellige søgebaser.

Man skal huske, at det er en fordel at indlede søgningen med få oplysninger og derefter tilføje flere. Dette giver et bedre score for poster. Men basen viser kun de første 100 poster, og det kan derfor være nødvendigt at afgrænse med yderligere oplysninger.

En anden mulighed for at begrænse antallet af poster er, at der efter hver søgning på navn afsluttes med et mellemrum. Søges der på Hans vil også Hansen, Johansen, Hansine m.m. dukke op, men med et mellemrum med mellemrumstasten kan dette undgås. Søges der f.eks. på navnet Bode med mellemrum efter Bode, vil der i skrivende stund komme tre poster frem. Under hver post er tre felter med mulighed for at søge i henholdsvis »Vis dok«, »Vis husstand« og »Vis alle felter«. Ved at gå ind i »vis husstand« vil samtlige i husstanden blive vist.

Udvandrerdatabase

Den blå firkant indeholder hjemmesiden »Det Danske Udvandrerarkiv«. Udvandrerarkivet indeholder:

394.000 udvandrere for årene 1869 til 1908. Basen bygger på oplys-

ninger i Københavns Politis Udvandrerprotokoller, og det betyder imidlertid, at det kun er muligt at finde de personer, der købte billet til oversøisk rejse gennem en rejseagent.

Som i folketællingerne er der risiko for forskellig stavemåde, og der er også mulighed for at bruge forskellige erstatningstegn. For at søge i denne base kan der ved søgning på person- eller stednavne være varierende stavemåde. Siden indeholder også en FAQ, der er en engelsk forkortelse for »ofte stillede spørgsmål«, og som med fordel kan læses, inden søgningen begyndes.

Indvandrerdatabase

Indvandrerdata-basen (den orange firkant) er opdelt i tre dele og indeholder oplysninger om indvandrere med arbejdsophold 1812-1924, personer der fik indfødsret i perioden 1776-1960 samt udviste personer 1875-1919.

Basen over indvandrere med arbejdsophold indeholder i skrivende stund ca. 67.000 poster og er baseret på materiale fra politi og sognefogeder i Frederiksborg Amt og Københavns Amts nordre samt søndre birk. I Frederiksborg Amt har kirkebøgernes tilgangslister endvidere fundet anvendelse.

Databasen over personer med tildelt indfødsret er landsdækkende og har ca. 50.000 poster. Fra 1898 fik kone og umyndige børn automatisk tildelt indfødsret samtidig med manden. Derfor vil man ikke kunne finde kvinder og børn i databasen, selv om de også fik indfødsret. Enker vil normalt kunne findes under giftenavn.

Databasen over udviste personer bygger på oplysninger om personer, der blev udvist fra Danmark i perioden 1875-1919, og den indeholder 31.000 poster.

Andre kilder

Andre kilder (den grønne firkant) indeholder databaser over Dannebrogsmænd, skifter fra Aalborg, Randers, Thisted og Viborg amt, Oeders Efterretninger samt materiale fra St. Croix.

Basen over Dannebrogsmænd er lavet på grundlag af et festskrift af Oberstløjtnant H.F. Grandjean i *Personalhistorisk Festskrift* i 1903 samt supplementer fra hhv. 1906 og 1908.

Basen over skifter fra de nævnte fire amter er bl.a. lavet af missionærer i mormonkirken i Salt Lake City, og problemet med deres arbejde er, at mange ord er oversat forkert, fordi deres kendskab til dansk ikke har været optimalt.

Oeders Efterretninger fra 1771 er en slags folketælling, der omfatter

København, Sjælland i øvrigt, Møn og Bornholm. Efterretningen viser ikke den fulde husstand, som man er forvænt med i de senere folketællinger fra 1787 m.fl., men der henvises til hvor i Rigsarkivet, man kan finde de ønskede oplysninger.

Fra St. Croix kan man finde en række folketællinger, skibslistor og opgørelser over plantager.

FamilySearch

Mormonernes arkiv i Utah har en omfattende samling af slægtshistorisk materiale. Kirken (Jesu Kristi Kirke af Sidste Dages hellige) har igennem mange år filmet hele den kristne verdens kirkebøger, folketællinger, skifteprotokoller, tinglysninger m.m. Mange af de mikrofilm, der findes på arkiverne i Danmark, er oprindeligt lavet af mormonerne og foræret hertil for ca. 50 år siden.

Mormonerne er ivrige slægtsforskere, og dette skyldes, at de gennem deres tro går i forbøn for deres forfædre og formødre og lader deres afdøde slægtninge gendøbe. Mormonerne tror på, at når de engang selv dør og kommer hinsides, genser de deres forfædre og slægtninge.

Når mormonerne har samlet oplysninger og lavet anetavler m.m., sender de deres oplysninger ind til kirken, som lægger dem ud på kirkens meget flotte hjemmeside, der findes frit tilgængelig for alle på Internettet. Hjemmesiden har adressen www.familysearch.org, og siden rummer i skrivende stund oplysninger om ca. 500 millioner afdøde personer fra hele verden. Man kan ikke finde oplysninger om nulevende.

De oplysninger, man kan finde på hjemmesiden, bygger både på filmet og indsendt materiale. Det er hovedsageligt kirkens medlemmer, der bidrager, men også ikke-mormoner er velkomne til at bidrage med oplysninger. Derfor vil man kunne opleve, at den samme person kan være registreret flere gange. Ophavskilden vil altid findes nederst i venstre hjørne, men oplysningerne bliver ikke kontrolleret fra kirkens side.

For at søge på FamilySearch er der to startmuligheder. Man kan enten starte sin søgning på siden »Home«, eller man kan gå til siden »Search«, som giver flere valgmuligheder for søgning.

For at søge efter personer i FamilySearch er det ikke nødvendigt at stave navnet præcist. Der skelnes ikke mellem Anders eller Andreas. Søger man på navnet »Andreas« vil også »Anders« dukke op. Det er dog muligt at krydse af, at man gerne vil have »exact spelling« (dvs. korrekt stavning). Da mormonernes interesse hovedsageligt er fødsel og dåb, vil der sjældent være oplysninger om død og begravelse.

FamilySearch er en imponerende hjemmeside, der ved søgning kan give et hint om, hvor en ane er født. Det kan virke forstyrrende, at nog-

le personer kan findes flere steder med forskellige informationer, hvilket betyder, at man reelt kan få et større arbejde med at tjekke oplysningerne fra anden side, end man måske ellers oplever, fordi der kan være tale om flere mulige fejlkilder. Da det kan virke uoverskueligt at skulle skrive sin egen slægtsbog, er det en fordel blot at kunne sende oplysningerne til kirken, hvor langt flere personer vil kunne nås.

Selv om der findes mange spændende hjemmesider for slægtsforskere, så skal vi ikke snyde os selv for et besøg på landets arkiver, der indeholder en mængde andre arkivalier, som vi slægtsforskere kan havde umådelig stor glæde af i vores søgen efter oplysninger om vore forfædre og fjerne slægtninge. Mange af disse arkivalier vil endvidere give mulighed for at tjekke de oplysninger, vi har fundet på Internettet.

Kilder:

www.arkivalieronline.dk

www.ddd.dda.dk

www.familysearch.org

Dagligdagsskriftens udvikling i Danmark

Gotisk kursiv 1500-1600

Af Michael Dupont

Dette er anden del af beskrivelsen af skriftens udvikling i Danmark. I sidste nummer af Personalhistorisk Tidsskrift blev dagligdagsskriften 1350-1500 beskrevet. Denne gang er vi kommet til det 16. århundrede – renæssancens århundrede – hvor ikke kun stat og kirke undergik store forandringer, men også skriften.¹

Op gennem middelalderen ændrede den gotiske kursiv – dagligdagsskriften – sig i takt med, at bogstaverne blev simple og mindre perentlige i forhold til kursiven i den tidlige middelalder. Skrivehastigheden blev sat op, hvilket var en følge af denne udvikling. Det resulterede i en skrift, der fik et hurtigere præg, og som begyndte at hælde mod højre. Den gotiske kursiv blev mere og mere en »rigtig« dagligdagsskrift, der kunne bruges til hurtige notater.

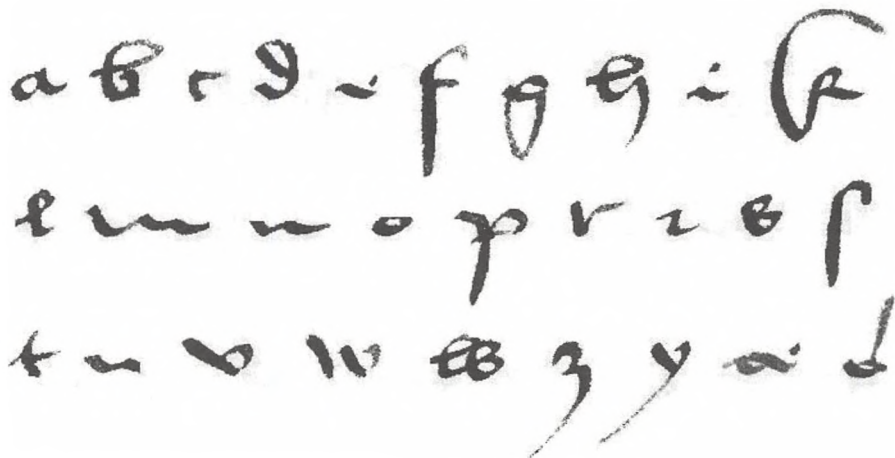
Skriftens udvikling gjorde det lettere for de professionelle skrivere at følge med i retten, når der blev afholdt ting, eller i boet efter en afdød, når skifteforvalteren og vurderingsmændene gennemgik den afdødes ejendele. Mange steder var en hurtigere skrift en kærkommen hjælp.²

De store bogstaver spillede som i den foregående periode endnu ikke en rolle, og de er derfor udeladt i artiklen. Der anes en tendens til, at man ønskede at fremhæve personnavne og stednavne med stort begyndelsesbogstav; men det var langt fra en regel og blev først for alvor udbredt i løbet af det 17. århundrede (se fx ill. 4).

Alfabetet (gotisk kursiv 1500-1600)

I perioden fra 1350-1500 ændrede nogle af bogstaverne sig, så de kunne skrives i én køre, fx h, k, p og y. Desuden begyndte bogstaverne at blive forbundet med hinanden; tidligere havde de været adskilte. Denne udvikling fortsatte op gennem renæssancen med den såkaldte nygotiske kursiv. Bogstaverne blev mere ensartede, og man begyndte at skrive med en glidende overgang fra bogstav til bogstav.

Et af karakteristikaene ved 1500-tallets kursive skrift er kløvningen af

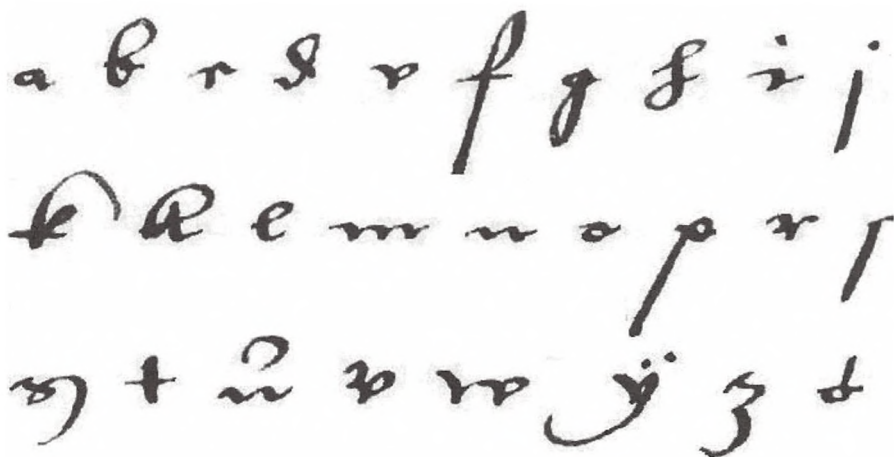
Ill. 1: Eksempel på alfabet anno 1520. a b c d e f g h i k l m n o p r r s s t u v w w z y æ ø.

flere af alfabetets bogstaver. Med kløvning menes der, at et bogstav – fx r – skrives ved, at pennen føres ned, laver en lille bue i bunden og derefter føres op igen. Det efterlader et smalt tomrum mellem ned- og opstregen, hvilket ikke ses tidligere.³

Hvis vi sammenligner de to alfabeter fra henholdsvis 1520 og 1572, der er eksempler på to forskellige skriverhænder, så er der mange ligheder (se ill. 1 og 2).⁴ Det er dog forskellene, der fortæller, hvordan skriften ændrer sig.

Bogstav r var i alfabetet fra 1520 ikke kløvet, hvilket først ses i det fra 1572. Man begyndte at bruge det kløvede r fra omkring 1536. I 1520 var bogstav y heller ikke kløvet, hvilket først skete omkring 1550. I alfabetet fra 1572 er kløvningen dog ikke tydelig. Også bogstav v forandrede sig fra 1520 til 1572 og er i det sene alfabet kløvet. Bogstaverne a og g fulgte også denne udvikling; bogstav g dog først senere end alfabetet fra 1572, hvorfor det ikke ses her.

Et træk ved den nygotiske kursiv er, at det blev lettere at skrive et ord uden at løfte pennen fra pergamentet eller papiret. I 1572 er bogstav o forsynet med slutningshager, så det kan forbindes med næste bogstav. Det ses ikke i det tidlige alfabet fra 1520, selv om det også kunne forekomme på den tid. I begge alfabeter kan tværstregen i f og t bruges til at skabe en forbindelse med. Derimod var det først i alfabetet fra 1572, at bogstav b kunne forbindes med næste bogstav. Bogstaverne d og g kunne sammenføjes ved hjælp af bogstavernes sløjfe. Men hvor bogstav h i 1520 ikke sluttede med en sløjfe, havde det i 1572 udviklet sig til et mere

Ill. 2: Eksempel på alfabet anno 1572. a b c d e f g h i j k l m n o p r s t u v w y z ø.

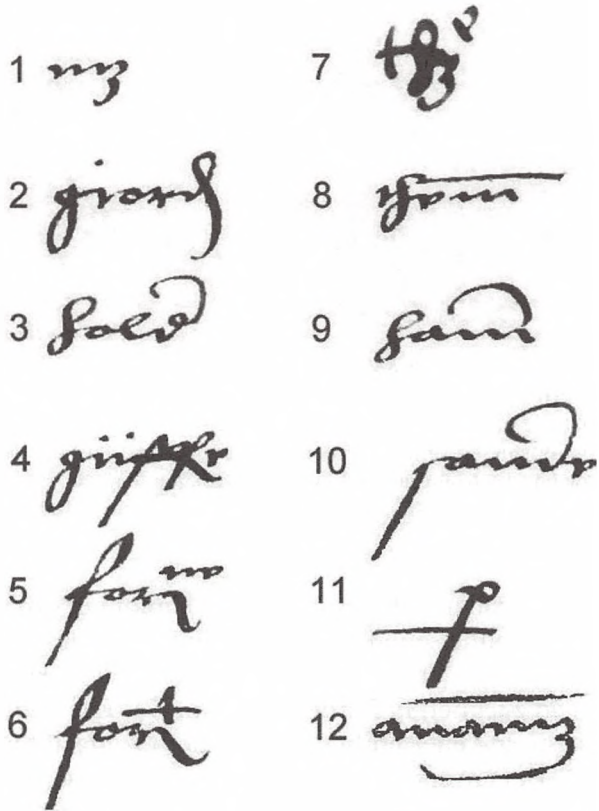
skrivervenligt bogstav, der bestod af to sløjfer. Det kunne nu skrives hurtigere og forbindes med det følgende bogstav.⁵ Denne udvikling med bogstav h begyndte dog allerede i slutningen af 1400-tallet, hvilket viser, at skriveren bag alfabetet fra 1520 bibeholdt nogle arkaiske træk i sin skrift.

Problemer

Flere bogstaver i alfabetet fra 1500-tallet kan let forveksles. I eksemplet fra 1520 (se ill. 1) kan bogstaverne e og i være svære at se forskel på, da de næsten har den samme form. Buen i e'et forveksles let med prikken over i'et. Også r-rotunda, der er et 2-tals lignende r, som blev brugt efter runde bogstaver, kan ligne et i uden prik. Dernæst kan n og u skabe problemer, da det langt fra var altid, at skrivere brugte en vandret streg eller bue over bogstav u for at tydeliggøre det. Af de høje bogstaver forveksles f og det høje s, hvis tværstregen i f ikke er tydelig.

I alfabetet fra 1572 (se ill. 2) er bogstavernes forskelle lettere at få øje på end i det fra 1520. Men også her kan der forekomme forvekslinger, bl.a. mellem bogstaverne e, r og v, der kan ligne hinanden. Her skal man især være opmærksom på, at slutstregen i bogstav v går ind for neden modsat bogstav r, hvor den fortsætter til næste bogstav. Også a og o har næsten samme form, da det ikke altid er tydeligt, hvor slutningshagerne udgår fra bogstavet (om det er fra toppen eller fra bunden). Bogstaverne n og u forveksles ikke i alfabetet fra 1572, da skriveren tydeliggjorde u med en bue over bogstavet. Det er dog to bogstaver, der

Ill. 3: Eksempler på forkortelser. 1) *mz* = *meth*, 2) *giordis*, 3) *holder*, 4) *giiffue*, 5) *for skreue*, 6) *for nævnt* eller *for skrevet*, 7) *thze* = *thette*, 8) *thennom*, 9) *hannom*, 10) *samme*, 11) *per*, 12) *anammel*.

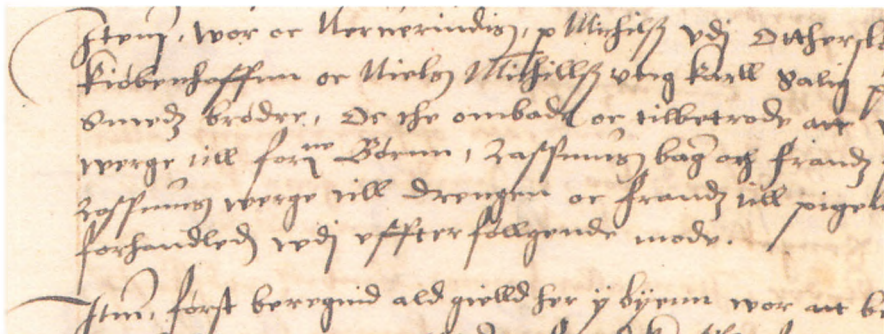

generelt volder problemer. Ud fra konteksten vil man dog ofte kunne regne sig frem til hvilket bogstav, der er tale om.

Forkortelser

I det 16. århundrede blev der – ligesom i den tidligere behandlede periode fra 1350-1500 – anvendt mange forkortelser.⁶ De var en del af det faste skriftsprog, og før man i dag kan læse og forstå en tekst fra den tid, er det derfor nødvendigt med et nogenlunde kendskab til de mest udbredte forkortelser. Mange af de forkortelser, der blev givet eksempler på i første del af serien om dagligdagsskriftens udvikling, blev stadig brugt i det 16. århundrede.⁷ Man skal dog huske på, at skriften havde ændret sig. Derfor vil jeg også vise nogle meget anvendte typer af forkortelser, som de kunne se ud i 1500-tallet (se ill. 3).

Ord kunne forkortes med et *z*-lignende tegn, der skal oversættes med *-eth* eller *-et* (nr. 1), med en nedgående bue eller en opgående krølle i slutningen af et ord for at vise, at endelsen er udeladt (nr. 2 og 3). Buen

Ill. 4: Landsarkivet i København: Helsingør Bysfoged: Skifteretsprotokol 1571-82, s. 9v. Jtem, wor oc Neruerindis, per Michilsen vdi Otthersløff hos kiøbenhaffnn oc Niels Michillsen vng karll Salig p[ouill] Smedz brødre, Oc the ombade oc tilbetrede att [were] werge till forskreue Børnn, Rassmus bager och Frandz [perssen,] Rassmus werge till drengen oc Frandz till pigenn [och] forhandledis wdj effter föllgende mode.

Jtem, først beregnid ald giæld her y byenn wor att be[tallis Oc beløb - 17 mk.].

eller krøllen kan desuden bruges midt i et ord (nr. 4). Man kunne også skrive endelsen af et ord over linien for at vise, at den midterste del af ordet er udeladt (nr. 5 og 6). Denne type kunne bruges i forbindelse med z-tegnet, fx i ordet *thette* (nr. 7). En vandret streg – en såkaldt nasalstreg – eller en bue viser, at der er udeladt nogle bogstaver (nr. 8 og 9). Det anvendes især ved m og n for at vise, at man skal læse *mm* og *nn* (nr. 10). En vandret linie gennem strengen i bogstav p betyder *per* (nr. 11). Det var ikke usædvanligt, at flere af de nævnte typer forkortelser kunne optræde i det selv samme ord, som i eksemplet *anammet*, der betyder *modtaget* (nr. 12).

Gode råd til læsningen

Der er umiddelbart langt fra renæssancens skriftsprog til nudansk. Af vores »moderne« sprog er det dog kun lidt, der faktisk stammer fra de sidste årtier, thi såkaldt nudansk har rødder langt tilbage i tiden, og sproget udvikler sig langsommere, end man skulle tro. Derfor vil man også hurtigt kunne få god mening ud af en tekst fra en længst forsvunden fortid, når blot man husker på de nedenstående regler. Stavningen indeholder koden til forståelsen, mere end sproget gør det.

I forhold til middelalderdansk, så begynder brugen af dobbeltkonsonanter, som fx *ff*, *tt* og *ss*, så småt at aftage i renæssancen, selv om den dog stadig er udbredt. Ellers gælder stort set de samme gode råd til læsningen af 1500-tallets tekster, som til det foregående århundrede. For at forstå et ords rette betydning, så skal man læse bestemte bogstaver

anderledes, end de faktisk står skrevet i teksten: *th* kan fx læses som *d* (fx *thette* = dette), *iu* læses som *y* (fx *tilbiudher* = tilbyder), *ff* eller *f* læses som *v* (fx *breff* = brev), *ffu* læses som *v* (fx *haffue* = have), *y* læses som *i* (fx *wy* = vi). *u*, *v* og *w* kan stå for samme bogstav og ordlyd (fx *wduisser* = udviser). Desuden er stumme bogstaver som *h* (fx *dagh* = dag) almindelige. Det, vi nu står tilbage med, er ord, som giver langt mere mening, end før koden blev knækket.⁸

Noter

1. Dansk palæografi frem til reformationstiden findes behandlet i Johs. Brøndum-Nielsen (red.): *Palæografi A. Danmark og Sverige*, 1944. Den efterfølgende periode indtil midten af det 20. århundrede er undersøgt i Erik Kroman: *Skriftens historie i Danmark fra Reformationen til Nutiden*, 1943.
2. Nogle få kilder fra 1500-tallet findes udgivet ved Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie (Kildeskriftselskabet), bl.a. Troels Dahlerup (udg.): *Del Kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III.s Tid*, 1959; Erik Kroman: *Helsingør Stadsbog 1549-1556. Rådstueprotokol og Bytingsbog*, 1971; Karen Hjorth: *Helsingør Stadsbog 1554-1555, 1559-1560 og 1561-1565. Rådstueprotokol og Bytingsbog*, 1981; Thelma Jexlev: *Roskilde Sankt Agnete klostrets jordebøger og regnskaber 1508-1515*, 2001.
3. Læs mere i Kroman, s. 28-30.
4. Landsarkivet i København: Pergamentsamlingen: Køge Rådstue, dateret 29. februar 1520. Landsarkivet i København: Helsingør Byfoged: Skifteretsprotokol 1571-1582.
5. Kroman, s. 28.
6. Læs mere i Kroman, s. 80-83.
7. I *Personalhistorisk Tidsskrift* 2006:2, s. 268 har sætternissen været på spil. I linie 12 fra oven skal der læses: ... *mê* = *men* og *bff* = *bræff* ...
8. Hvis man står over for et ord, man ikke kender, er hovedværket Otto Kalkar: *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300-1700)*, 6 bind, 1976 (genoptryk). En digital version findes på hjemmesiden: <http://www.hist.uib.no/kalkar/>. Et godt hjælpemiddel, der dog i kraft af sin størrelse har sine klare begrænsninger, er Heini Madsen: *Ordbog for slægtsforskere*, 1998. Her findes mange af de mest benyttede ældre danske ord.

Love for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

(Stiftet 22. september 1879)

Vedtaget af den ordinære generalforsamling 27. april 1981, den ekstraordinære generalforsamling 14. januar 1982, generalforsamlingen 27. april 1989 og generalforsamlingen 27. april 2006.

§ 1.

Selskabets navn er »Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie«. Samfundets hjemsted er den til enhver tid værende formands adresse.

§ 2.

Samfundets formål er at vække og vedligeholde interessen for det genealogiske og personalhistoriske studium. Formålet søges opnået ved udgivelsen af Personalhistorisk Tidsskrift og andre publikationer samt ved foredrags- og oplysningsvirksomhed. Samfundet kan endvidere hædre en bemærkelsesværdig personalhistorisk indsats ved tildeling af den ved 100-års jubilæet indstiftede medalje. Statutterne for denne medalje er vedtaget af Samfundets bestyrelse på jubilæumsdagen.

§ 3.

Medlemskab opnås ved henvendelse til et bestyrelsesmedlem. Kontingentet fastsættes på den årlige generalforsamling. Udmeldelse sker ved skriftlig henvendelse til et bestyrelsesmedlem senest den 15. december med virkning fra 1. januar i det følgende kalenderår. Bestyrelsen kan med forudgående varsel indstille til generalforsamlingen at udelukke et medlem.

§ 4.

Samfundet ledes af en bestyrelse bestående af formanden og indtil 10 medlemmer, som vælges på generalforsamlingen ved almindelig stemmeflerhed for 3 år ad gangen. Genvalg kan finde sted. Formanden vælges særskilt. Af bestyrelsens medlemmer afgår 3 eller 4 hvert år.

§ 5.

Samfundets ordinære generalforsamling afholdes inden udgangen af 2. kvartal. Indkaldelse – indeholdende dagsorden med fornødne bilag –

sker skriftligt (alm. post eller e-mail) med 14 dages varsel. På generalforsamlingen aflægger formanden beretning for det forløbne år og kassereren forelægger det reviderede regnskab til godkendelse. Endvidere foretages valg af bestyrelse, jfr. § 4 og af 2 revisorer samt 1 revisorsuppleant. Forslag, der ønskes optaget på dagsordenen, skal være formanden i hænde senest 15. marts. Generalforsamlingens beslutninger træffes med simpel stemmeflerhed (jfr. dog §§ 8 og 9).

§ 6.

Bestyrelsen konstituerer sig med næstformand, kasserer og sekretær, der sammen med formanden udgør et forretningsudvalg. Derudover vælger bestyrelsen en ansvarlig redaktør og et skriftudvalg, der redigerer Personalthistorisk Tidsskrift. Til skriftudvalget kan vælges medlemmer af Samfundet uden for bestyrelsen. Endvidere kan bestyrelsen efter behov nedsætte udvalg også med medlemmer uden for bestyrelsens kreds.

§ 7.

Ekstraordinær generalforsamling kan indkaldes af bestyrelsen og skal indkaldes, når mindst 50 medlemmer skriftligt forlanger det. Indkaldelsen sker på samme måde og med samme varsel som til den ordinære generalforsamling.

§ 8.

Ændringer i og tilføjelser til disse love kan kun besluttes af en generalforsamling med $\frac{2}{3}$ majoritet af de fremmødte. Forslaget skal være offentliggjort i indkaldelsen til generalforsamlingen.

§ 9.

Til opløsning af Samfundet kræves, at et forslag herom er vedtaget af en ordinær generalforsamling og derefter uforandret af en ekstraordinær generalforsamling. Forslaget skal indeholde bestemmelse om overgang af Samfundets aktiver til et eller flere selskaber eller institutioner med beslægtede formål. Til vedtagelse på såvel den ordinære som den ekstraordinære generalforsamling kræves $\frac{3}{4}$ af de fremmødte medlemmer. Personlige medlemmer kan ikke stemme ved fuldmagt ved Samfundets generalforsamlinger.

Anmeldelser

Jensen, Jens Toftgaard og Jeppe Norskov: Købstadens Metamorfose: Byudvikling og byplanlægning i Århus 1800-1920. Århus Universitetsforlag, 2005. 213 sider, ill., indb. ISBN 87 7934 161 6. Pris: 248 kr.

Købstadens Metamorfose gennemgår Århus bys udvikling over en 120-årig periode fra en lille og fortættet handels- og håndværkerby omkring 1800, hvor 4.000 indbyggere boede omkring torvene i byens midte, til en købstad, som ikke længere var begrænset af de middelalderlige grænser. Derimod havde den inddraget de omkringliggende sognekommuner og landsbyer – se for eksempel indersiderne af bogens omslag – en købstad med særlige beboer- og erhvervs sammensætninger og med erhvervslivet i større grad repræsenteret af storhandelen og industrien end af små håndværksforetagender.

Ved at udnytte digitale kort som visualiseringsmiddel af historiske rumlige fænomener illustrerer bogen, hvorledes beboelse, erhverv og immigration ændrede sig i Århus. Resultaterne af undersøgelserne fremlægges i tre større afsnit, nemlig *Byplanlægning og købstadsstyrer*, *Byudvikling i Århus 1800-1880* og endelig *Industriens lokalisering*. Bogens overordnede budskab er, at byudviklingen ikke skete som et resultat af tilfældigheder, men derimod gennem byplanlægningen og den kommunale forvaltning, som allerede på et tidligt tidspunkt spillede ind. For eksempel gav den snorlige byplan samt de nyopførte huse omkring Fredens Torv omkring 1905 området et afstemt størrelsesforhold, en arkitektonisk helhed og derigennem en særlig atmosfære.

Det er en flot bog, ph.d.-studerende Jep-

pe Norskov har begået sammen med museumsinspektør Jens Toftgaard Jensen. Den anbefales.

Adam Lindgreen, professor

Jeppesen, Paw Stylsvig: Myten om den lykkelige selvejerbonde. Landbohistorisk Selskab, 2006. 157 sider, ill., hæftet. ISBN 87-7526-204-5. Pris: 148 kr.

Denne bog er en redigeret udgave af forfatterens universitetsspeciale 15 år tidligere. Det er landboreformernes betydning, der gennemgås, i særdeleshed »myten om landboreformernes entydige fordele for bondebefolkningen i Danmark«. Gennem studier af fæstere og selvejergårdmænd i to fynske sogne – Gestelev og Vantinge – i perioden fra 1830 til 1920 undersøges de økonomiske forhold for fæstere og selvejergårdmænd, specielt de sidstes muligheder for finansieringen af deres gårdkøb.

I Danmark (Sønderjylland dog tidligere) startede overgangen til selvejet omkring 1760, men afsluttedes først helt med tvangsafløsningen af fæstevæsenet i 1919. Forskellige forhold bestemte, hvor hurtigt overgangen gik for sig et pågældende sted. Var det økonomisk nødvendigt for godsejeren at sælge jorden, og var det rent faktisk lovligt at frasælge jorden? Havde fæsteren mod på at stå alene og ikke være beskyttet af hverken godsejeren eller fællesskabet – og havde han økonomi til det? De to sogne adskiller sig fra hinanden ved, at udskiftningen i Gestelev skete tidligt, mens den først var tilendebragt sent i Vantinge.

Uden at gennemgå studiernes metode – 20 sider i bogen redegør for denne – konkluderer forfatteren, at der ikke, når man ser på de respektive udgifter til brugsretten

af gården, var de store forskelle på at være fæster og selvejergårdmand, selv om det rimeligvis i gode tider har været bedre at være selvejergårdmand (man fik mere for sine varer, mens udgiften forblev uændret), og det i dårlige tider har været bedre at være fæster (naturalieafgiften forblev uændret, og man kunne få restance, mens dette var mindre sandsynligt for selvejer-gårdmænd).

Bogen skæmmes en del af sprog- og kommafejl, der burde være luget bort under forfatterens redigeringsarbejde; og hvorfor benyttes ikke 'bestemtes' for et ord som 'determineret'? Bogen er også behersket i sit illustrationsmateriale.

Adam Lindgreen, professor

Kruse, Melle: Wo finde ich was? Hausbuch zur Personen-, Familien- und Hausforschung im Archiv der Hansestadt Lübeck. Kleine Hefte zur Zeitgeschichte. Hrsg. Vom Archiv der Hansestadt Lübeck, Heft 18. Verlag Schmidt Römhild, Lübeck, 2005. € 10.-. ISBN 3-7950-3117-6.

Hansestaden Lübeck – eller »Freie und Hansestadt Lübeck« som dens officielle navn var indtil indlemmelsen i Slesvig-Holsten i 1937 – har i lange perioder spillet en væsentlig rolle i Danmarkshistorien. Byens arkiv kan se tilbage på en over 700 år gammel historie, idet Marienkirche allerede i 1298 blev benyttet som arkiv for byens og hansaens ældste dokumenter. I dag omfatter det kommunale »Archiv der Hansestadt Lübeck« (AHL) over 6.000 reolmeter akter fra 1139 til i dag, omfattende ikke kun selve byen Lübeck, men også de områder, som hørte under hansestaden frem til 1937, og som omfattede de omkringliggende länddistrikter ned til hertugdømmet Lauenburg i syd og op mod byen Travemünde ved Østersøen. Hertil kommer et bibliotek, omfattende 47.000 bind.

Til brug ved undersøgelser i dette arkiv har Melle Kruse nu udarbejdet et overskueligt og pædagogisk hjælpemiddel, glimrende illustreret, som varmt kan anbefales til dem, som ønsker at foretage kildestudier i

Lübeck. Bogens første kapitel består af en gennemgang af arkivets forskellige kildegrupper, både af offentlig og privat proveniens. Her kan nævnes genealogiske registre, kirkebøger, (herunder materiale om den reformerte og den jødiske menighed), civilstandsregistre, folketællingslister og adressebøger samt kilder til migration og til begravelsesvæsenet. I et afsluttende samlekapitel berøres så forskelligartede emner som statskalenderne, borgerlige segl og våbenskjolde, testamenter, Lübecks militær og byens matroser. Dette efterfølges af et særligt kapitel om »Hausforschung«, d.v.s. materiale til belysning af beboelsen af husene i byen Lübeck: kvartersinddelinger, husnummerfortegnelser, topografisk materiale samt brandforsikringens husregistre.

Bogen afsluttes med en fortegnelse over de personer, hvis privatarkiver beror i AHL. Af en vis interesse er måske den dansk-tyske historiker Paul Johansen (1901-65), hvis efterladte papirer fra perioden ca. 1930 til ca. 1960 nu opbevares i AHL. Paul Johansen, hvis far var dansk generalkonsul i Tallinn i Estland, var historiker og udgav i 1933 »Die Estlandliste der Liber Census Danicae« om Estland i den danske tid. Han giftede sig tysk-baltisk, og ved repatrieringen af tysk-balterne efter indgåelsen af Molotov-Ribbentrop-pagten i 1939 valgte han at flytte til Hamborg, hvor han fandt ansættelse ved universitetet. Efter krigen udsendte han i 1951 i Stockholm sit værk om Estlands tidlige middelalderhistorie – »Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland«.

Som det sig hør og bør, figurerer Lübecks store søn, digteren Thomas Mann og hans slægt i billedmaterialet. Der kan henvises til afbildningen af digterens dåbsattest fra 1875 og faderens »Eintragung« i byens senatsbog.

*Peter Hertel Rasmussen,
ministerråd, cand. mag.*

Lylloff, Kirsten : »Barn eller Fjende? – Uledsagede tyske flygtningebørn i Danmark 1945-49«, Danmarks Pædagogiske Universitets forlag 2006, 309 sider, ISBN: 8776840417, 290 kr.

Den største humanitære katastrofe i nyere tid i Danmark, sådan præsenterer Kirsten Lylloff historien om de tyske flygtninge i Danmark fra 1945-49. Bogen *Barn eller fjende?*, der er Lylloffs ph.d. afhandling fra 2005, er et opgør med den danske konsensusforstilling om de tyske flygtninge og historien om hvor godt vi klarede det.

Det handler om de ca. 240.000 tyske flygtninge, der kom til Danmark i månederne op til befrielsen og opholdt sig i store flygtningelejre, indtil de sidste forlod landet i 1949. Lylloff har i »Barn eller Fjende« stillet skarpt på et særligt kapitel i denne historie, nemlig de omkring 10.000 uledsagede flygtningebørn. Bogen ligger i forlængelse af hendes tidligere artikler om emnet bl.a. »Kan lægeløftet gradbøjes?« (1999), og placerer således Lylloff i klar opposition til Henrik Havreheds disputats fra 1987 og Arne Gammelgaards bøger om emnet (1981, 1993 og 2005).

I »Barn eller fjende?« rettes skytset først og fremmest mod flygtningeadministratoren og dens leder Johannes Kjærboel, som hun hhv. omtaler som »det mest totalitære system, der i nyere tid er set i Danmark, med uindskrænket og inappelabel magt over 200.000 almindelige mennesker. Og Kjærboel var diktatoren i Flygtningeforsorgen.« Det er stærke anklager mod flygtningeadministratoren og Kjærboel, men også mod hele den eksisterende litteratur – hvor man har interesseret sig mere for den danske indsats for flygtningene end for de mange døde børn. Det skal indskydes, at den store børnedødelighed eller det store antal uledsagede børn aldrig er blevet fortiet, men det er nyt, at Lylloff tager sit udgangspunkt i tragedien. På den måde er »Barn eller fjende?« et velkomment slag i den historiske bolledej!

Forfatterens fortjeneste består altså i at trække hidtil underbelyste emner frem i ly-

set. De mange ulykkelige skæbner og splittede familier er i sandhed trist læsning og øger kun ens fornemmelse for, hvor ufatteligt en katastrofe 2. Verdenskrig var for millionvis af mennesker over hele verden, og i »Barn eller fjende?« kommer man gennem børnene tæt på den konkrete lidelse og tragedien. Interessant er også bogens afsnit om de enkelte børnelejre og det såkaldte »Kinderlandsverschickungsprogram« – en nazistisk evakueringsplan for børnene i de luftkrigstruede områder, da storbyernes beskyttelsesrum ikke havde tilstrækkelig kapacitet. Ligesom bogen beretter om en række enkeltskæbner blandt de uledsagede flygtningebørn, der også er bevægende.

Bogen er som sagt et opgør med den eksisterende forskning og litteratur. Og har denne været for ukritisk i vurderingen af den danske administration af flygtningene, så gentager Lylloff i hvert fald ikke dette. I sine mange påvisninger af kynisme, mangel på menneskelighed osv. gør hun sig derimod skyldig i alt for sjældent at interessere sig for grundene til, at de anklagede handlede, som de gjorde. At forstå hvilke bevæggrunde, der lå bag tilsyneladende hensynsløse handlinger, gør ikke nødvendigvis handlingerne mindre hensynsløse, men man får som læser en forklaring på, hvorfor det overhovedet kunne ske. Som bogen fremstår, har man ganske enkelt svært ved at tro på Lylloffs skildring af fx Johs. Kjærboel og andre i flygtningeadministratoren – skildringen er for ensidig. I bogen reduceres Kjærboel til en afstumpet person og kaldes sågar diktator, men bogen formår ikke overbevisende at underbygge disse påstande med et nuanceret og troværdigt billede af manden. Kort sagt sidder man tilbage med fornemmelsen af, at de anklagede ikke får lov at føre deres sag, og reelt er dømt på forhånd.

Fremstillingen bliver derved for ensidig, og det er for tyndt at forklare alt med tyskerhad og ønsket om at lægge afstand til besættelsestiden. Et eksempel: Forfatteren har sympati for lederen af Kastрупfortet, Helga Jessen, som gjorde en stor indsats

for at skabe tålelige forhold, alligevel kunne hun kun opnå en overfladisk tilknytning til de enkelte børn, da der var 500 børn. Det lyder som en både fornuftig og sandsynlig betragtning, men når det drejer sig om fx Kjærbøl eller administrationen, står der aldrig noget tilsvarende formildende om, at det for ham måske kunne være svært få mere end overfladisk tilknytning til 250.000 o.l., så handler det bare om anti-tyskhed. Havde forfatteren interesseret sig mere seriøst for de anklagedes bevæggrunde, argumenter og motiver, var der også kommet et mere troværdigt billede og en bedre bog ud af det.

Bogen mangler helt overordnet en bedre kontekstualisering af forholdene, således at de foretagne tiltag eller mangel på samme tydeligere indgik i den historiske sammenhæng, de nu engang var forankret i. Der er i bogen ingen forståelse for, hvor presset landets organisationer, sygehuse og skolevæsen må have været, da fjenden først inviterer og siden efterlader næsten 250.000 flygtninge, der er i en elendig fysisk såvel som psykisk forfatning. Det er som om, det hele ses ud fra nutidige præmisser, der tilbageprojiceres uden tilstrækkelig indsigt i, hvordan situationen var i Danmark i 1945. Det er muligt, at en bedre kontekstualisering ikke falder ud til Danmarks fordel, hvilket i denne sammenhæng er uvæsentligt, men det ville have givet et langt bedre indblik i, hvorfor det gik, som det gjorde.

»Barn eller Fjende?« vækker således i første omgang mistænksomhed mod den danske flygtningeadministration, men med den gennemgående mangel på historisk kontekst rettes i anden omgang mistanken mod bogens konklusioner, der trods masser af dokumentation – alligevel er spinkle pga. ensidigheden. Dertil kommer så også, at forfatteren til tider er meget kategorisk, også når der ikke er et konkret kildemateriale som basis for kritikken.

Bogens ydre er tarveligt og ligner mest noget som forlaget ikke rigtig selv troede på. Nogle fotos og illustrationer ville have

gjort indpakningen mere attraktiv. Også savner man et person- og sageregister.

Medierne var i sin tid meget interesserede i afhandlingen og med god grund, for her var en virkelig god historie. »Barn eller Fjende?« tilføjer bestemt nuancer til vores viden om de tyske flygtninge i Danmark 1945-49, og den skal hilses velkommen, fordi den skaber opmærksomhed og debat omkring et underbelyst emne i Danmarks-historien, men noget behov for en omskrivning af historien skaber den ikke – dertil er den for ensidig og tendentiøs.

John V. Jensen, museumsinspektør Museet for Varde By og Omegn

Nielsen, Flemming Chr.: »Ind i verdens vrimmel – Søren Kierkegaards ukendte bror«, 2. reviderede udgave 2006. Forlaget Bindsløv, 191 sider, ISBN: 8791299195, 198 kr.

Hver en sten må være vendt, når det drejer sig om den geniale Søren Kierkegaard, skulle man tro! Tænk bare på de seneste års strøm af voluminøse bestsellere af biografisk tilsnit om ham *S.A.K., Kierkegaards København*, og *Kierkegaards Jyllandsrejse* – og nu altså også *Ind i verdens vrimmel* om Kierkegaards ukendte bror Niels Andreas Kierkegaard. Faktisk udkom bogen om Kierkegaards ukendte bror allerede tilbage i 1998, men først med anden udgave (2006) anser forfatteren Flemming Chr. Nielsen sagen om Niels Andreas Kierkegaard for endeligt afsluttet.

Kender man bare lidt til Søren Kierkegaards biografi, og det gør de fleste, så plejer man at læse hen over de fem unge døde søskende – for kun at bemærke Peter Christian Kierkegaard, der blev både gammel, Aalborg-bisp og kultusminister. Niels Andreas Kierkegaard hører til de unge døde søskende, om end han skiller sig ud ved at dø ung og hurtigt i Amerika. Det er historien om Niels Andreas' flugt til Amerika, som Flemming Chr. Nielsen har skrevet en medrivende lille bog om.

Niels Andreas blev modsat brødrene Peter og Søren ikke sat til at studere. I stedet

satte faderen ham i handelslære. Længslen efter noget andet og mere er stor – og derfor rejser Niels i 1832 til Boston, på et tidspunkt hvor udvandringen fra Danmark kun er i sin indledende fase (i øvrigt en af bogens mange gode historiske perspektiveringer). I Amerika har han svært ved at få fodfæste, og undervejs sætter han sin lid til nogle tvivlsomme bekendtskaber, inden hans korte liv ender på et hotel i Paterson, New Jersey 1833.

Ikke mindst bogens portræt af Niels Andreas, hvis kvaler med familien og hans egen søgen på afgrundens rand mellem fremtidshåb og bristede illusioner, er indlevende og godt fortalt. Dertil kommer naturligtvis de tvivlsomme bekendtskaber han gør sig i Amerika bl.a. den gale præst James Richmond, som forfatteren vist gerne vil gøre mere diabolsk end kildematerialet måske tillader, om end han i sin selvoptagethed spilder Niels Andreas' tid og vækker forhåbninger, han ikke indfrier. Oven i handlingen får vi desuden nogle herlige skæve vinkler på Kierkegaard-fortællingens sædvanlige helt Søren, fordi det for en gangs skyld ikke handler om ham.

Kildematerialet om Niels Andreas er uhyre sparsomt og begrænser sig til nogle få breve fra hans egen hånd samt efterladte papirer vedr. opholdet i Amerika og dødsfaldet. Alligevel lader Flemming Chr. Nielsen hele tiden det faktuelle få forrang for det fiktive, men der er mange huller i historien om Niels Andreas, hvor kildematerialet enten er tavst eller ikke eksisterende. Her må forfatteren så på baggrund af eksisterende breve slutte sig til indholdet i et forudgående – og det giver selvsagt en vis usikkerhed. Derfor har det været nødvendigt mange steder i bogen at krydse grænsen mellem historisk sandhed og digt, men når det sker, er det på en sober og gennemsigtig måde.

Bogens sprog er friskt, og der er ikke meget akademisk støv at finde på det. Den er opbygget som en kriminalroman, hvor kapitlerne afklarer det ene spørgsmål for derefter at stille det næste, som læseren så

også lige bliver nødt til at få besvaret, og spændingen holdes i kog. Historien fortælles i præsens og virker også af den grund mere pågående – ikke ulig måden hvorpå man laver TV-dokumentar – og det fungerer godt. Det virker, bl.a. fordi det er veloplagt og velskrevet – selvom man undervejs godt kan synes, at historien dramatiseres alt, hvad den kan trække. Det gælder ikke mindst »de gådefulde breve« fra Niels Andreas' dødsleje, hvor faderen – den gamle hosekræmmer – ikke er nævnt. Det er naturligtvis galt nok, men man sidder flere gange med fornemmelsen af, at der koges suppe på en pølsepind, og det er, for mig at se, bogens største svaghed.

Ind i verdens vrimmel er en underholdende, men ikke særlig dyb bog, og når gåden er løst – og man kender Niels Andreas' skæbne – er man også færdig med bogen. Til gengæld udvider *Ind i verdens vrimmel* den hidtidige viden om Niels Andreas betydeligt, den vil derfor for fremtiden ikke være til at komme uden om, hvis man vil vide noget om Kierkegaard-familiens *skumpelskud* (udskud), som forfatteren kalder ham. Spørgsmålet er så, hvor ofte bogen vil blive konsulteret, al den stund, at Niels Andreas altid blot vil være en biperson – en fodnote til brødrene Kierkegaard.

John V. Jensen, museumsinspektør Museet for Varde By og Omegn

Nielsen, Jan Ahtola: I orkanens øje: det danske Finlandskorps 1939-40. Gyldendal 2006. 222 s. hft., ill. ISBN 87-02-04147-2.

Det danske Finlandskorps på knap 1.000 mand, som opstilledes i vinteren 1939-40 for at hjælpe Finland under Vinterkrigen mod Sovjetunionen, men som p.g.a. våbenstilstanden ikke nåede at komme i kamp, har bort set fra et par universitetsspecialer fra 1990'erne ikke været genstand for en selvstændig historisk undersøgelse. Og i de senere årtiers Danmarkshistorier er Finlandskorpsset kun omtalt sporadisk, hvilket har betydet, at den interesserede har været henvist til de pågældende frivilliges egne

optegnelser samt til de udgivelser, som fulgte umiddelbart i kølvandet på Vinterkrigen, og hvor de frivillige nævnes.

Denne mangel er der nu rådet bod på med Jan Ahtola Nielsens detaljerede og velskrevne gennemgang; formålet med bogen er at gennemgå det danske samfunds reaktioner på Vinterkrigen og bevæggrundene for at bistå Finland militært. På grundlag af især arkivstudier her i landet, i Finland og i Sverige og et bredt udvalg af sekundærlitteratur gennemgås frivilligarbejdets start i begyndelsen af december 1939; regeringens og de politiske partiers holdning til konflikten analyseres i sammenhæng med det voksende ønske i offentligheden om at bistå Finland. Det samme gælder Finlandskorpsets formering i Uleåborg i Nordfinland, ligesom arbejdet med at få formeret en kampklar enhed gennemgås frem til våbenstilstanden. Dette efterfølges af en omtale af indsættelsen som kystvagt i Lovisa ved den Finske Bugt frem til hjemsendelsen i maj/juni 1940.

Ud fra en personalhistorisk vinkel ligger bogens værdi i dens præsentation af de personer, som meget tidligt under Vinterkrigen tog skridt til at få organiseret arbejdet med at finansiere og udruste de frivillige. Dette gælder især de ledende personer i frivilligkomiteen på Willemoesgade 3, grosserer P.M. Daell (grundlæggeren af Daells Varehus) og pensioneret oberst Ivan Carstensen. Der er her tale om konservativt sindede personer for hvem, det gjorde noget at være konservative. Også for de tre chefer for Finlandskorpset, kaptajn Jagd, efterfulgt af oberstløjtnant Tretow-Loof og til sidst major Skjoldager gives der korte personskitser. Den sociologiske sammensætning af korpset samt de frivilliges bevæggrunde for at melde sig berøres på s. 95ff.

En interessant vinkel er redegørelsen for dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik i vinteren 1939-40 i lyset af Vinterkrigen. Vi finder os her i vadestedet mellem 2. verdenskrigs start i september 1939 og Danmarks besættelse i april 1940, et tidsrum,

som i historieforskningen (se f.eks. Viggo Sjøqvists »*Dansk udenrigspolitik 1933-40*« fra 1966) i vidt omfang er blevet set som forspillet til besættelsen 9. april og ikke som så meget andet. Ikke desto mindre har denne mellempriode sine egne dimensioner, hvor et væsentligt element var Sovjetunionens nyvundne betydning som en sikkerhedspolitisk aktør i Østersøområdet i medfør af ikke-angrebspagten med Tyskland; netop i kraft af denne pagt sås Sovjetunionen som en aktør, som regeringen måtte tage hensyn til af frygt for mulige reaktioner fra tysk hold, såfremt regeringen ikke fulgte neutralitetens smalle sti i sit forhold til Sovjet. Interessant er her påvisningen af, at det dæmrede for udenrigsminister P. Munch (som bogen ikke har meget pænt at sige om), at Danmark havde et større råderum i den finsk-sovjetiske konflikt, end hvad der hidtil havde været antagelsen, da han i januar 1940 erfarede, at Nazityskland kun var indstillet på at støtte Sovjetunionen i »meget store ting« (og hertil hørte ikke frivillig hjælp til Finland, jfr. s. 61). Derved ændredes regeringens holdning til to så væsentlige aspekter som eksport af våben til Finland samt tilladelse til faste befalingsmænd i hæren til at indtræde i korpset. Og hvad angår den danske enegang i forhold til Norge og Sverige ved udsendelsen af neutralitetserklæringen af 5. december 1939 leverer bogen et korrektiv til Bo Lidegaards gennemgang heraf i sit bind i dansk udenrigspolitik historie, »*Overleveren*« fra 2003.

Bogen afsluttes med en vurdering af, hvad det danske Finlandskorps betød – både for Finland, men også for Danmark. Forfatteren når frem til, at for Finland var selve det forhold, at frivillige fra et andet land var villige til at bistå landet militært, af stor moralsk betydning. Men også for Danmark blev det at være vidne til et andet nordisk lands kamp for at bevare sin frihed og suverænitet i de kolde vintermåneder 1939/40, hvor frygten for, hvad der skulle blive af Danmark selv, var fremherskende, af blivende betydning. Forfatteren citerer

korpsets feltpræst (s. 174) for det synspunkt, at den nationale vækkelse, som brød frem efter besættelsen den 9. april, allerede startede under Vinterkrigen og når selv frem til den konklusion, at »det opinionsmæssige skred på det forsvarspolitiske område, som kulminerede under besættelsen« (s. 175), allerede manifesterede sig under Vinterkrigen. Som et belæg herfor kan her være grund til at henvise til gennemgangen af oprettelsen af foreningen »Det frie Nord« under forsæde af general-løjtnant With på s. 71ff., hvor den senere statsminister H.C. Hansen indtrådte i bestyrelsen. Forf. ser med rette dette skridt som et udslag af de mere aktivistiske og forsvarsvenlige strømninger, som begyndte at gøre sig gældende i Socialdemokratiet.

Der er således tale om et både grundigt og velskrevet værk, som udfylder et tomrum på flere måder. Dette gælder både for Danmarks politiske historie i de første måneder af 2. verdenskrig op til besættelsen den 9. april 1940, men også i gennemgangen af de holdningsændringer, som begyndte at markere sig i Danmark under Vinterkrigen i spørgsmålet om det at engagere sig militært. Bogen er forsynet med udmærkede illustrationer, noter og litteraturliste. Eftersom det altovervejende flertal af danskere ikke forstår finsk, burde de finske betegnelser for arkivmaterialet i Finland på s. 179f. være forsynet med danske oversættelser. Ikke alle ved, at »puolustusministeriö« betyder forsvarsministerium!

Peter Hertel Rasmussen, ministerråd, cand.mag

Petersen, Morten (red): Oprørere. Skæbnefortællinger om Danmarkshistoriens tolv største rebeller. Aschehoug 2006, ISBN: 87-11-11819-9, indb., 399 kr.

Titlen på bogen gjorde mig unægtelig nysgerrig, for hvilke store rebeller og oprørere har vi dog haft i fredelige Danmark, der ligefrem kunne begrunde en antologi om emnet?

I indledningen peger forfattergruppen

da også på, at der mellem bogens to yderpunkter, nemlig Grevens fejde og Modstandskampen under 2. verdenskrig ikke fandt de store voldelige oprør sted, men at oprørere derimod oftest måtte lide den tort, at det gik galt for dem. Forfatterne peger på flere anvendte forklaringer, herunder på det karakteristiske, at danskerne er et fredsommeligt folkefærd, der taler om tingene. En anden begrundelse er enevældens absolutte magtudøvelse, der »var knusende«, hvilket dog ikke hænger så godt sammen med en anden begrundelse om, at magten har været udøvet skånsomt.

Det er på mange måder en bog, der er værd at læse. Forfatterne kommer vidt omkring, og for at kunne forstå, hvordan et oprør eller en modstand opstår, er man nødt til at sætte det i en datidig kontekst. Hvordan var det politiske liv skruet sammen, og hvordan var magtfordelingen? Hvad rørte sig i samfundet, og hvad var det disse personer så brændende ønskede at gøre oprør imod?

I begyndelsen af 1500-tallet var det eksempelvis konge og rigsråd, der dominerede. Denne pas de deux var lidt speciel, idet rigsrådet på den ene side valgte kongen, som på den anden side valgte rigsrådet.

Med enevældens indførelse i 1660 fik kongen den ultimative magt, og kongen blev af Sjællands biskop, Hans Wandal, nærmest ophøjet til at være Guds stedfortræder på jorden – i 1670 personificeret ved Christian V.

Oprør sker ikke nødvendigvis i den nederste del af samfundet, og det var således også bedrestillede og veluddannede, der gjorde oprør. Alex Wittendorff skriver f.eks. om Ambrosius Bogbinder, der kom fra et meget velhavende hjem. Han havde fra barnsben været den senere Christian IIs legekammerat. Wittendorff peger da også på, at Ambrosius Bogbinder ikke havde behøvet at blande sig i magtforholdet mellem godsejere og bønder. Det vil her være for omfattende at komme ind på den konfliktfyldte tid før og under Grevens fejde, der handlede om religion og kongemagt. Det

var langt fra en fredelig tid – faktisk blev der borgerkrig, hvor sjællandske herregårde blev brændt af, adelsfolk blev taget som gidsler og København blev udsultet indtil overgivelse fandt sted, og en ny orden kunne indfinde sig med Christian V som konge. Det førte til reformationen, hvor den lutherske statskirke erstattede den katolske.

Baggrunden for oprør – eller ønsket om ændrede forhold – var meget forskellige. Bl.a. gives der et eksempel på, hvordan faderens synder nedarves til sønnen. Christoffer Dybvad måtte således betale for, at faderen Jørgen Dybvad, havde gjort sig særdeles upopulær med sin klare og kontante kritik af adelen – og vreden blev ikke blot rettet mod Jørgen, men alle Dybvaderne.

I enkelte tilfælde kan man spørge sig selv, om det mon ikke i lige så høj grad skyldtes den enkelte persons hidsige temperament, at det ikke gik som ønsket – og hvor oprøret ikke var gennemtænkt, men blot frugten af harmdirrende handlinger? Dette er i hvert fald min tanke om Jacob Worm, der afventede en stilling i Viborg, men måtte se stillingen besat til anden side. Worms pen var meget skarp, og han skaffede sig en del fjender på halsen – fjender, hvoraf nogle faktisk gik i forbøn for Worm, da han blev dømt i Højesteret og derefter blev landsforvist til Trankebar.

En del af oprørerne har de fleste hørt om – det gælder f.eks. Struensee, Dampé, Pio og Aksel Larsen, men de hører bestemt til i værket, da de alle tillod sig at være systemkritikere. Det vil være meget omfattende at redegøre for alle personerne, der bliver beskrevet – tolv i alt – men værket burde indgå som en vigtig del af historieundervisningen på gymnasiet/HF, fordi der redegøres godt for samfund og magtforhold gennem de århundreder, som antologien dækker. Fordelingen over tid er også ganske fin – og med kun en enkelt kvinde, nemlig forfatterinden Pauline Worm, der var utilfreds med kvinders ringe muligheder. At Worm havde svært ved at slå igennem kan dog ikke forklares med

hendes køn, for Mathilde Fibiger fik udgivet sin roman »Clara Raphael«, der kom til at skabe debat. Worm var stærkt optaget af kvindesagsspørgsmål og kvinders placering i »det nye demokratiske samfund«, og Worm blev da også bedt om at være med i kredsen tæt på Dansk Kvindesamfund, der blev stiftet i 1871.

Antologien kan læses som en samlet helhed, eller man kan plukke de perioder, man har brug for, hvis man skal have en god indføring i samfundsforhold gennem de berørte århundreder. Nogle gange kan man diskutere, om antologier har en solid, rød tråd – og det kan man bestemt sige er tilfældet her. Det er sjældent at opleve en antologi så afstemt i emner og indhold – og så gennemført velskrevet.

Stella Borne Mikkelsen, arkivar, cand.mag.

Rønn, Edith Mandrup og Inger Hartby (red) : »Det forrykte menneske. Den psykisk syge i historien.« Skippershoved, Gylling 2006. 351 sider. ISBN: 8789224787, 248 kr.

»Det forrykte menneske« er en ny dansk antologi viet til psykiatrichistorie. Artiklerne er organiseret i tre temaer: Den psykisk syge i historien (fem artikler), Hospital og fængsel (fem artikler) samt Patienternes livshistorie (fire artikler) foruden en indledning.

Artiklerne er ret forskellige, hvilket giver antologien et noget ujævnt præg. Den første artikel i 1. del er skrevet af etnologen Edith Mandrup Rønn. Rønn kritiserer her en ikke særlig præcist defineret psykiatrichistorie for at stå i modsætningsforhold til kulturhistorien. Rønns udlægning af nutidens psykiatrichistorie synes at være en »empirisk udviklingshistorie af lægemidlernes opdagelse, ændringen af behandlingen o.s.v.«, hvorimod kulturhistorien om livet som psykisk syg skal omhandle »kulturelle, sociale, økonomiske og politiske faktorer« (s. 24) – hvilket psykiatrichistorien så åbenbart ikke forholder sig til. I 1970'erne og 1980'erne var der ifølge Rønns artikel tale om en psykiatrichistorie, der var ensidigt

konstruktivistisk. Opkomsten af den aktuelle psykiatrihistorie, der altså fokuserer på behandling o. lign., ses som en funktion af et skift i den psykiatriske behandling væk fra samtalerapi: »Fra sidst i firserne til i dag synes de konstruktivistiske tilgange at have mistet terræn, fordi psykiaterne i dag i særlig grad baserer deres behandling på tilstedeværende »biokemiske ubalancer«...«. Hvordan den psykiatriske behandling i praksis smitter af på historieskrivningen meddeler artiklen dog ikke noget om.

I artiklens indledning omtales betydningen af ordet forrykt – det kommer fra tysk og betegner noget, der er forrykket – flyttet fra sin normale placering. Præcis denne beskrivelse synes at passe til Rønns opfattelse af psykiatrihistorie, hvilket man også kan forvise sig om ved at kaste et blik i artiklens litteraturliste – for en artikel, der tager afsæt i psykiatrihistoriens historiografi og vil i metodisk dialog med psykiatrihistorien, er titlerne underligt sparsomme og skævt udvalgt.

Mere gennearbejdet synes idéhistorikeren Verner Beyer Petersens artikel, der tager udgangspunkt i den moderne psykiatri hhv. europæiske og danske fødsel og forholder psykiatriens menneskesyn til den moderne stats udvikling: Psykiatrien har rod i oplysningstiden og humanismen og får til rolle at indskrive og definere det menneskelige i en verden uden gud – i et spændingsforhold til det omgivende samfund. Anti-psykiatrien spiller en ikke uvæsentlig rolle her, som en tankeretning, der peger på psykiatriens blinde plet: at én fornuft (psykiaterens) skal vurdere en anden fornufts fornuftighed (patientens).

Kritik af psykiatrien i slutningen af 1800-tallet i både Tyskland og Danmark er også temaet for Hans T. Møllers artikel, mens arkivar Peter Fransen opridsrer arkivernes psykiatrihistorisk relevante materiale. Birgit Kirkebæk fokuserer i sin artikel om journaler fra anstalten for asociale og åndssvage kvinder på Sprogø på journallæsnings-metode og trækker her bl.a. på norske Petter Aaslests »Patienten som

tekst«, der påpeger, at journalskriverens sociale omverden slår igennem i journalerne lige såvel som tidens medicinske viden. Kirkebæk kan konstatere, at journalerne ikke alene afspejler opfattelsen af Sprogø-kvinderne, men også lægernes professionelle selvopfattelse – journalerne er professionelt legitimerende tekster. De argumenterer for, at den behandling, der var stort set uændret i anstaltens første 36 år, var den rette – uagtet, at argumentationen for oprettelse og opretholdelse af anstalten i andre tekster (aviser, tidsskrifter) produceret af de samme læger – skiftede.

I bogens 2. del fokuserer artiklerne på enkeltinstitutioner. Viborg Sindssygehospital (Dan Ersted Møller), Sindssygehospital ved Middelfart (Maiken Rude Nørup), Dianalund Nervesanatorium/Kolonien Filadelfia (Bjørn Hamre), Sindssygehospital i Augustenborg (Egon Petersen) og endelig som kontrast: Peter Scharff Smiths artikel om – ikke en anstalt, men en indespærringsform – isolationsfængsling. Med undtagelse af Smiths artikel handler disse artikler især om behandlingsformer og lokale anekdoter fra de respektive anstalter. Det er ærgerligt, at man i stedet for at opremse lokalkolorit fra anstalt efter anstalt ikke har foretaget sammenlignende diskussioner – adskilte behandlingen sig i Middelfart fra den i Viborg? Var der væsensforskelle på arbejdssterapien på nervesanatoriet og på sindssygeanstalterne – og hvis der var, skyldtes dette så Dianalunds/Filadelfias kristne baggrund eller de forskellige diagnoser eller sygdomsopfattelser?

Det synes endvidere som om, flere af forfatterne ikke er særligt velbevandede i psykiatriens historie – i hvert fald perspektiveres de beskrevne behandlingsformer ikke, og fortolkningen kommer let til at lide derunder. Eksempelvis finder tidligere sygehuschef Egon Petersen, at de pavillonbygninger, der i begyndelsen af det 20. århundrede blev anvendt til nye sindssygehospitaler i stedet for 1800-tallets korridorbygninger, var »fuldstændig uhensigtsmæssige« – skønt der var en nøje sammenhæng

mellem behandlingssyn og arkitektur i denne bygningsform. For Petersen er der dog kun tale om »tåbeligheder«.

Peter Scharff Smiths artikel om isolationsfængslingens position mellem psykiatri og fængselsvæsen, mellem behandling og straf, finder til gengæld styrke i forfatterens store overblik over forskningen, og artiklens internationale udsyn sætter den særlige skandinaviske/danske brug af isolationsfængsling i et tiltrængt perspektiv.

3. del af antologien om patienternes livshistorie indeholder artikler, der er flade og uvedkommende på grund af manglende problemstilling. Beskrivelser af enkeltpersoners sygehistorie uden nogen særlig kontekst eller perspektivering kan muligvis fange læsere, der særligt interesserer sig for Inger Hartbys højskolemødre, men efter Hanne Koudals artikel om den psykiatriske patient Marie Carlsens livshistorie sidder læseren kun tilbage med spørgsmålet – hvorfor fru Carlsen – hvorfor ikke fru Andersen eller hr. Svendsen? Denne artikel er et stykke slægtshistorie (udført som bestillingsarbejde) – men historien er ikke bredt ud, så den kan næppe vedkomme andre end fru Carlsens efterkommere.

Antologiens sidste artikel, Edith Mandrup Rønns fortælling om en stærkt religiøs kvinde, Marie Kirstine, der var indlagt i mange år på først sindssygehospital, siden åndssvageanstalt, stiller en sammenligning af disse institutioner op som ellers efter anmelderens opfattelse er yderst relevant – men formår slet ikke at forløse denne problemstilling. Artiklen slutter af med at hævde, at det interessante i Marie Kirstines tilfælde, er den udstødelse af kulturen, som hun blev udsat for. Forståelse af dette er ifølge Rønn noget, der kræver »holdbare teorier og metoder«, hvilket er en forskning, der stadig ifølge Rønn er »god gang i« – hvilket efter den efterfølgende slutnote viser sig at være Rønns egen ph.d.-afhandling fra 1996. Hvis der ikke er sket noget forskningsmæssigt på dette felt siden 1996, er der vist ikke så meget gang i den – ellers vil vi da gerne vide, hvad der kvalifi-

cerer sig i Rønns optik. Om artiklen skal eksemplificere Rønns programmatisk efterlysning af en særlig kulturhistorisk psykiatrihistorie, fremstår således uklart. Hvis der skal skrives en ny og bedre kulturpsykiatrihistorie må der slås større brød op.

Pernille Sonne, arkivar, Statens Arkiver

Utzon, Mette Vibe: »Førstedamer«, Ekstra Bladets Forlag. ISBN: 87-7731-280-5. Indb. Pris: 249,-.

I Danmark bruger vi ikke betegnelsen »first lady« – eller »førstedame« om statsministerens hustru, hun forventes bare at være der – uden at skabe unødvendig opmærksomhed om sin person ved brugen af kopitasker eller uheldige bemærkninger om asylbørns trivsel. Alles blikke er rettet mod hende, når hun træder ud i offentligheden som ledsager til landets øverste minister, og pressen kan være nådesløs, når hun kritiseres – men derudover eksisterer hun ikke.

I bogen, hvor Mette Vibe Utzon har interviewet fire tidligere og den nuværende statsministerfrue, er det præcis det billede, der står helt klart. Det er en funktion uden jobbeskrivelse, og der gives ingen hjælp til håndteringen af denne funktion. Ligeledes ydes ingen kompensation, såfremt statsministerens hustru må tage fri for at følge sin mand – og landets statsminister – på rejser, hvilket naturligvis hænger sammen med de første mange førstedamer, der var hjemme-gående.

De fem kvinder er på mange måder meget forskellige, men de har også alle haft et vigtigt fællestræk: at være statsministerens bagland på godt og ondt i en verden, hvor det kan gå meget hurtigt op og ned – og politik er ægtefællens livsnerve. En statsminister er altid på arbejde.

Der er ingen tvivl om, at man som førstedame har adgang til mange spændende oplevelser: mulighed for at møde spændende personer, besøg i Det hvide Hus, statsbesøg og fester i kongehuset. Anne Marie Vessel Schlüter husker endvi-

dere, at det var skønt ikke at skulle stå i lange køer i lufthavnen. Der er dog også en alvorlig bagside – nemlig pressen. Pressen har altid været en tro følgesvend, men på det personlige plan var det især ægteparrene Schlüter og Dybkjær/Rasmussen, der oplevede en meget aggressiv presse i forbindelse med deres forlovelser og bryllupper. Helle Virkner og Jens Otto Krag var naturligvis også interessante for pressen, men her var tale om to personer, der var vant til offentlighedens bevågenhed – selv om det ikke var lige morsomt, særligt da ægteskabet begyndte at knage alvorligt. Det var i de perioder, uddannelsen som skuespiller også fandt god anvendelse i privatlivet i forhold til offentligheden.

Allerede med ægteparret Baunsgaard var der behov for at håndtere en krævende presse – dog på det professionelle plan, og det var således pressen, der medvirkede til, at Baunsgaard tidligt flyttede ud på Marienborg. Hilmar Baunsgaard ønskede nemlig at holde ministermøderne et sted, hvor pressen ikke havde adgang. Det krævede imidlertid at Egone Baunsgaard stod for husholdningen, men da ægteparrets bolig ikke lå i nærheden og Egone ikke havde bil, besluttede de at flytte ind for på denne måde at lette arbejdet for førstedamen.

Af de fem førstedamer var Egone den eneste hjemmegående. Helle Virkner lagde teaterlivet på hylden under ægteskabet, men indspillede dog et par film om året. Anne Marie Vessel Schlüter arbejdede på Det Kongelige Teaters Balletskole og Lone Dybkjær var medlem af Folketinget for Det Radikale Venstre, men rykkede til EU-Parlamentet. Anne Mette Rasmussen startede på en uddannelse som korrespondent,

men valgte at stoppe, da hun blev mor. I en alder af 40 kastede hun sig ud i en uddannelse til pædagog.

Faren ved interviews er erindringsfor-skydninger hos fortælleren, men dette har Mette Vibe Utzon været opmærksom på, og hun afklarer også flere steder uoverensstemmelser mellem det just fortalte og enten tidligere interviews eller andre kilders oplysninger.

Bogen er letlæst, og Mette Vibe Utzon har tydelig god erfaring med at få folk i tale – og alle fem interviews har lune og humor, men jeg har én anke. Utzons naturlige medie er tv'et – og det har hun forsøgt at bringe med ind i bogen. Særligt i kapitlet om Helle Virkner virker det forstyrrende. Her får man hele »oplevelsen« med fra den første telefonsamtale, til Mette Vibe Utzons ankomst. Interviewet bliver på et tidspunkt afbrudt af, at Helle bliver opmærksom på den blomst, Mette havde med til hende – og vi hører om urtepotteskjuleren, som har tilhørt Helles mor. Senere er det hundene, der afbryder med kravet om underholdning. Og det afbryder desværre også læsevenligheden. Disse ligegyldige afbrydelser ses også i interviewene af de øvrige, dog ikke i samme omfang.

Bogen er dog på mange måder både god, underholdende og relevant. I den stærkt globaliserede verden, hvor der fokuseres mere på det ydre, er det mit håb, at bogen kan danne grundlaget for at få løst problemet med den manglende hjælp – f.eks. ved ansættelsen af en rådgiver i statsministeriet, der bl.a. skal bistå den til enhver tid siddende statsministers familie med at håndtere det pres, der bliver lagt fra flere sider.

Stella Borne Mikkelsen, arkivar, cand. mag.

Vejledning til forfattere

Denne vejledning angiver kun nogle overordnede retningslinjer for korrekt levering af manuskripter. En mere udførlig vejledning kan fås ved henvendelse til redaktøren. Manuskripter kan sendes hele året. Tekstfiler bedes leveret i word- eller rtf-format. Billedfiler i jpg- eller tif-format og i en opløsning på minimum 300 dpi.

Manuskripter bør ikke – uden forudgående aftale – overstige 15 sider à ca. 3800 enheder. Som tommelfingerregel fylder 15 manuskriptsider med et passende antal illustrationer omkring 20 trykte sider.

Gældende dansk retskrivning skal følges og anvendelse af fremmedord eller meget specielle fagudtryk bør begrænses og som minimum forklares første gang de optræder.

Benyt almindelig 12 punkt skrift, normal linjeafstand og margener. Orddelinger og anvendelse af specielle koder o.lign. må som hovedregel ikke forekomme. Forsøg ikke at efterligne det layout, vi anvender – det ordner trykkeriet for os – men brug gerne andre artikler som inspiration.

Citater skrives med almindelig typer (ikke kursiv) og anføres i citationstegn. Titler på bøger og tidsskrifter (både i selve artiklen og i noteparatet) skrives med kursiv og uden anvendelse af citationstegn. Enkelte ord, der ønskes fremhævet, kan skrives med kursiv. Anvend aldrig fed skrift (undtagen i overskrifter) eller understregninger.

Noter skrives som slutnoter og med anvendelse af arabertal (1, 2, 3 ...). Noterne skal være overskuelige og henvisninger til litteratur og arkivalier skal være så fyldestgørende og utvetydige, at læseren uden besvær kan genfinde disse. Anvend www.bibliotek.dk til kontrol af litteraturhenvisninger og www.daisy.dk til kontrol af arkivalier.

Artikler og småstykker indledes med en manchete på 4-8 linjer, hvor temaet, formålet og hovedresultaterne præsenteres. Artikler og småstykker afsluttes med en kort præsentation (2-4 linjer) af forfatteren. Denne bør som hovedregel indeholde navn, fødselsår, stilling og evt. ansættelsessted, relevante publikationer, adresse og evt. e-mail-adresse.

Da redaktionen tilstræber at gøre tidsskriftet så indbydende som muligt, skal artiklerne forsynes med et passende antal illustrationer, der kan uddybe og supplere teksten. Sammen med manuskriptet leveres illustrationerne med tilhørende billedtekster, alt sammen i separate billed- og tekstfiler. Indsæt ikke illustrationerne i manuskriptet, men angiv tydeligt hvor de skal anbringes. Forfatteres ønsker om størrelser, farver og pla-

cering vil så vidt muligt blive fulgt. Eventuelle udgifter til illustrationer kan refunderes, men skal i alle tilfælde aftales med redaktøren.

Alle artikler bliver læst og kommenteret af mindst to personer – i eller udenfor redaktionens snævre kreds. Redaktionen forbeholder sig ret til at foretage ændringer i manuskriptet. Sådanne ændringer forelægges i alle tilfælde for forfatterne. Når manuskriptet er endelig godkendt og sendt til trykkeriet, modtager forfatteren en førstekorrektur. Her har forfatteren mulighed for at ændre mindre meningsforstyrrende fejl (f.eks. slåfejl), men større rettelser (f.eks. udvidelser af tekst og noter) kan ikke påregnes at blive fulgt af redaktionen.

Alle forfattere af større artikler modtager ti frieksemplarer af det pågældende hæfte. Forfattere af småstykker modtager fem frieksemplarer og anmeldere ét frieksempplar.

Jan Athola Nielsen: I orkanens øje: det danske Finlandskorps 1939-40 (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>)	146
Morten Petersen (red): Oprørere. Skæbnefortællinger om Danmarkshistoriens tolv største rebeller (<i>Stella Borne Mikkelsen</i>)	148
Edith Mandrup Rønn og Inger Hartby (red): Det forrykte menneske. Den psykisk syge i historien (<i>Pernille Sonne</i>)	149
Mette Vibe Utzon: »Førstedamer« (<i>Stella Borne Mikkelsen</i>)	151
Vejledning til manuskriptforfattere	153

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsens medlemmer:

Formand: Birgit Flemming Larsen, Klostermarken 13, 9000 Aalborg
 Næstformand: Michael Bach, Røllsvej 14, 3.tv., 2000 Frederiksberg
 Sekretær: Gitte Bergendorff Høstbo, Obovej 14, 2730 Herlev
 Kasserer: Finn Grandt-Nielsen, Stavrevej 27, Måle, 5300 Kerteminde
 Finn Andersen, Grysgårdsvej 2, 2400 København NV
 Charlotte S.H. Jensen, Statholdervej 5, 3.tv., 2400 København NV
 Stella Borne Mikkelsen, Borgmestervangen 4, 4.th., 2200 København N
 Knud Prange, Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj
 Poul Sten, Strandvejen 296A, 2930 Klampenborg
 Peter Wødskou, Arnesvej 44, 2700 Brønshøj
 Hans H. Wørsøe, Tækkerløkke 34A, 6200 Aabenraa

Skriftudvalgets medlemmer:

Redaktør: Stella Borne Mikkelsen, Borgmestervangen 4, 4.th., 2200 København N
 Michael Dupont, Stenager 216, st., 2600 Glostrup
 Susanne Krogh Jensen, Stevnsbovej 43A, 4600 Køge
 Anne Dorthe Suderbo, Lille Strandvej 12B, 2.th., 2900 Hellerup

Webmaster for www.genealogi.dk

Elsebeth Paikin, Kildevænget 37, 2100 København Ø

Medlemskab kan tegnes ved henvendelse til Jeanette Godske

E-mail: jeanette@bregnholt.dk

Manuskripter sendes til:

Michael Dupont, Stenager 216, st., 2600 Glostrup
 e-mail: michaeldupont@wanadoo.dk

Personalhistorisk Tidsskrift

Udgivet af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie siden 1880.

Redigeret af Stella Borne Mikkelsen (ansvarshavende redaktør), Michael Dupont (medansvarshavende redaktør), Susanne Krogh Jensen og Anne Dorthe Suderbo.

© 2007 by forfatterne og Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

Sats og tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

ISSN 0300-3655